

Szépirodalom

- 3 NÁDASDY ÁDÁM verse: Határfajták
- 3 SCHEIN GÁBOR versciklusa: Ó, rinocérosz [66.; 67.; 68.; 69.; 70.; 71.; 72.; 73.; 74.; 75.; 76.; 77.; 78.; 79.]
- 8 SZALAY ZOLTÁN: Matchball [novella]
- 14 SZATHMÁRI ISTVÁN: Nyúlszőr sapka [novella]
- 19 VIDA GERGELY versciklusa: Krízis.com [[Rostok]; [GPS]; [Pilinszky mosogat]; [A 7 kezű szörny]; [Pilinszky halogat]]
- 21 N. TÓTH ANIKÓ: Fehérhajú [A selmeci különös hölgy legendáriumából – regényrészlet]
- 28 MARKÓ BÉLA versei: Mentség; Biztonság
- 30 LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ versciklusa: Feketemunka (Huszonötödik vignetta; Filmajánló; Huszonhatodik vignetta)
- 32 DEMÉNY PÉTER verse: Préselt lemezek
- 33 LADIK KATALIN: Vadhús [regényrészlet]

Kilátó

- 41 CSEHY ZOLTÁN: Bekezdések Pozsonyról
- 45 NÉMETH ZOLTÁN: Kik ezek az emberek? [Besztercebánya, aranykor]
- 49 NAGY HAJNAL CSILLA: Nem is a szimbiózis: úgynevezett fontosság [Losonc]
- 56 CSORDÁS LÁSZLÓ: Utazni újra [Ungvár]
- 59 LÁNG ZSOLT: Egy város zamata [Szatmárnémeti]
- 64 BALÁZS IMRE JÓZSEF: Utazás a román Kolozsvár mélyére
- 69 TERÉK ANNA: Forró föld

Tanulmány

- 72 PUSZTAI GÁBOR: Gyermekevonatok Hollandiába [Gyermegmentő akció az első világháború után]
- 78 REGÉCZI ILDIKÓ: A kortárs erdélyi magyar líra „oroszversei”

Szemle

- 88 FAZAKAS GERGELY TAMÁS: Nekünk [ilyesmi] Trianon kell [Nézzünk bizakodva a múltba! Alternatív Trianon, szerk. Cserna-Szabó András és Fehér Renátó]
- 95 BEDECS LÁSZLÓ: Migrációs nyomás [Tompá Andrea: Haza]
- 100 BALOGH GERGŐ: Zoli meg én [Nemes Z. Márió: Barokk femina]

108 GÖMÖRI GYÖRGY: Költészet és közösség (Markó Béla: A költészet rendeltetésszerű használatáról. Esszék)

• • • • •

Képek: IMREH SÁNDOR [MENETMEN] grafikái

Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

www.alfoldonline.hu
alfoldfolyoirat@gmail.com

 ALFÖLD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZIRÁK PÉTER főszerkesztő
ÁFRA JÁNOS
FODOR PÉTER
HERCZEG ÁKOS
LAPIS JÓZSEF szerkesztők
SZABÓ BERNADETT szerkesztőségi asszisztens

Nádasdy Ádám

Határfajták

Lehet egy kő, a földből épp kilátszó,
lehet szögesdrót, ravasz, többszörös,
lehet a nyílt tenger is körbe-körbe,
ahol az égbolttal húz vonalat.

Lehet egy év, ami után soha.
Egy nap, amelytől kezdve mindig is.
Egy fölismerés, amitől a lábad
a földre gyökerezik, s nincs tovább.

Lehet utolsó vasútállomás,
légyzümmögés, tűző nap, őrkutya,
mozdony jön odaátról, más olajszag,
szabadságszínek, más név, más betűk.

Határ lehet a szó is, megafonból.
Lehet bénító, kis áramütés.
A vágyott tárgy kudarcos remegése.
Egy öv, melyet tilos megoldani.

Schein Gábor

Ó, rinocérosz

66.

A nagy irtást hivatalosan befejezettnak nyilvánították,
de a rinocérosz tudta, hogy zajlik még, sőt most
kezdődik csak igazán. Néha mégis végigsurrant
a városon. Egy-egy hangra, képre fölneszelt, mintha
megkérgesedett, lomha érzékeit emlékek ostromolnák
a túlvilágról. Egy-egy utcasarkon rémülten megállt.
Táguló orrlyukakkal, riadtan fürkészett körbe. Lába alatt
csatorna zubogott. A félelem szennyes árja akart rejtett
medréből kitörni. Megkapaszkodni nem volt miben.
A pimasz szemfényvesztés, gondolta a rinocérosz, mindent
a jelen uniformisába burkol. Minden olyan kifosztott, csupasz,
ócska és ésszerű, mint egy ásatási terület. Már elég régóta
élt ebben a városban, hogy ez ne rá vonatkozzék. Tökéletesen
idegenné vált benne, mint egy vadász célkeresztjében.

67.

A fekete égből, az árnyékok közül jöttem.
Árnyék vagyok, árnyékként mozdulok.
De tudom, hogy itt vagy, láttam az arcod.
A föld fényében megszüلöm és eltemetem magam.

68.

A rinocéroszok valójában nem az orrukra nőtт
tűlökkel pusztítják el a zsákmányukat. A nyelvükön
éles, cápafogszerű képződmények sorakoznak
több sorban. Ha a rinocérosz feldühödik, meglepően
gyors futásra képes. A zsákmánya után veti magát,
és amikor eléri, egyszerűen rátérdel, és a nyelvéből
kiálló fogakkal cafatokra tépi a kiszolgáltatott állatot.

69.

A szőke lány bokájára rinocérosz van tetoválva.
Egy buszmegállóban várakozik a Brandenburgi kapu
közelében. Várakozik, de már vagy tizenöt perce
nem jön a busz. Baleset vagy műszaki hiba lehet.
Nem izgatja magát. Meglát, és valamit nézni kezd rajtam,
vagy mögöttem, mint én a bokáján lévő rinocéroszt.
A Brandenburgi kapu előtt harminc fokos a meleg,
izzadok. Minden a kezdet uralmának engedelmeskedik.

70.

Most önként kerülje el a juhokat a farkas, a tölgyfák
aranyló almát teremjenek, a baglyok keljenek versenyre
a bütykös hattyúkkal, a természetlen sziklák borostyáncseppeket
izzadjanak. Egy indiai rinocérosz ebben a percben születik.
Fogságban erre emberemlékezet óta nem volt példa.

71.

Tizenhét éves korukig vígan vannak a lányok
az anyjuknál meg az apjuknál, utána férjhez kell
mennüik. A rinocérosz megjövendőli, ki lesz
az egyetlen választottjuk. Nyáron a vízből jósol,
télen a füstből. A víz volt először a földön, a víz
mindent tud. A rinocérosz gyertyákat úsztat a vízen.
Ha elúszik a gyertya, gyorsan közeledik a szerelem,

ha elsüllyed, abban az évben pártában marad a lány.
 A füsttel egyszerűbb. Amerre a füst száll a kéményből,
 arról jön majd a férj. A rinocérosz árnyékából is jósolt.
 Papírt égetett egy pohár víz fölött, és figyelte
 az árnyékot a falon. Ha kereszt jelent meg, temetés
 közeledett, ha kupola, akkor esküvő. Volt olyan is,
 hogy a rinocérosz körülszórta a kutat mákkal.
 Estefelé a lányok belekiabáltak a kútba: „Hej, végzetem,
 hahó!” Visszhangzott a mélység, és a hangokból
 a rinocérosz megmondta, kinek mi van megírva.

72.

Jemenben a férfiasság legfontosabb kifejezője
 egy rövid, hajlított pengéjű tőr, a dzsámia, amelyet
 övre akasztott tokban viselnek. A legnemesebb
 török markolatát rinocéroszok tülkéből készítik.
 Ilyet csak azok hordanak, akik Mohamed próféta
 közvetlen leszármazottjának mondják magukat.
 A gazdagon faragott, zöldessárga markolat idővel
 kifehéredik. Ilyenkor a neve záráf. Minden záráf tőr
 egy rinocérosz életébe kerül. Van olyan tőr,
 melynek markolata magába szívja a kígyó mérget,
 vagy a sebre helyezve megállítja a vérzést,
 és begyógyítja a sebeket. Allah neve legyen áldott.

73.

Élete forgott kockán annak, aki szót váltott
 a rinocérosszal, akár az esőről, a hőségről,
 a hús kikeletről. Nem is akadt polgár, aki szíve
 mélyét kitárta volna neki. Jól tudták, a rinocérosznak
 az élete sem drágább, mint az igazság.

74.

Ha a rinocérosznak csak egy alakja volna, mint az igazságnak,
 könnyedén eligazodnánk a róla szóló beszámolóknak.
 De a rinocérosznak százezer alakja és korlátlan kiterjedése van.
 És így ha beszélni kezd, vagy ha csak némán keresztültrappol
 a szobán, keresztültrappol a változékony térképeken,
 máris százezer igazság trappolása hallik, és minden igazságnak
 négy lába van. Hogyan lesz ebből a sokból mégis egy?

75.

Minden rinocérosznak két szíve van. Hogyan is tarthatná különben a lépést önmagával? És minden szívhez tartozik egy fél rinocérosz. Hogyan is ígérhetné különben egy másik szívnek, hogy eljön, hogy itt is van már tulajdonképpen?

76.

Mi, alulírottak, a világ színe előtt elismerjük és mélységesen hisszük, hogy az itt olvasható verseket ama Clara névre keresztelt rinocérosz írta, amely néhány évvel ezelőtt kulturálatlan, barbár vadállatként érkezett országunkba, és azóta mindmáig a törvény erejénél fogva háziszolgaként teljesített szolgálatot városunk egyik köztisztvisletben álló családjánál. A legjobb bírák hallgatták meg őt, és Clara, a rinocérosz minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy az itt olvasható versek származhatnak tőle.

77.

A felháborító, szent borzadály lenyűgöz. Botrány és bálvány: a társadalom nyomorúságos titkának hatalma és nyilvános megjelenése. Clara feje üres: fekete bársonyszalag választja el léte lényegétől. Egy tökéletes ecsetvonás tisztasága zárja körül, Clara a teljes meztelenség, bestiális vesztaszűz. Álmodozás arról, ami elrejtőzik, rabul ejt és fennmarad bennünk a barbár állatiasságból.

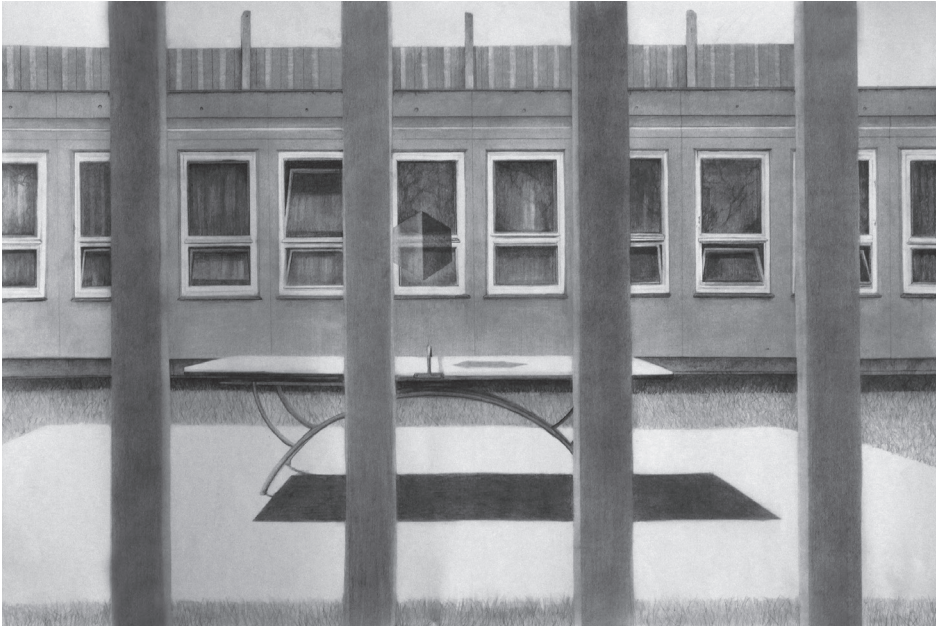
78.

A tekintély joga, hogy alárendeltként kezelje mások jogait, független minden önkéntes szerződéstől. Ilyen a Teremtő joga arra, hogy kormányozza és igazgassa az univerzumot, és benne minden véges lény sorsát. Ilyen a szülők joga, hogy kormányozzák és igazgassák gyermekeik életét. Ezért el kell ismernünk, hogy vannak az emberek között olyan tekintélyek, amelyeknek más emberi egyedek jogai alárendelődnek. A rabszolgaság ennek következtében összeegyeztethető a természetjoggal. Emellett minden józanul gondolkodó fő számára nyilvánvaló, már önmagában az is óriási áldás, ha megadatik valakinek, hogy a brutalitásnak, az elképzelhetetlen szörnyűségeknek, a sötétségnek azt a fokát, amely Afrikában az élet úgyszólván hétköznapi velejárója, végre fölcserélhesse az emberség,

a keresztény tudás ragyogó fényére. Nincsen szükség több évrre, hogy bármiféle kétség egyszer és mindenkorra eloszoljon.

79.

Ha mutat olyan embert vagy embereknek olyan csoportját, aki és amely az élet igazgatásának és kormányzásának képességében olyképpen fölötte áll másoknak, ahogyan a Teremtő fölötte áll a teremtett univerzumnak, vagy akár ahogyan a szülő fölötte áll gyermekének, és ha bizonyítja, hogy az emberek ezen csoportjának szívébe épp annyi gondoskodást és szeretetet ültetett a Teremtő, amennyit a szülőébe gyermeke iránt, akkor készséggel elfogadom, hogy a szolgaság megfelel a természetjognak, de addig a tekintélynek ezt a fokát semmivel sem tartom igazolhatónak. Emberségünk ragyogó fényéről pedig ugyanez okból ne beszéljünk.

Matchball

Semmire nem vágytunk jobban azon a nyáron, mint a bűnbeesésre. Én a Matchball új pincérnőjével estem volna bűnbe, de ő észre sem vett. Azután vált érdekesebbé a helyzet, hogy megtaláltuk a SIM-kártyákat a Dunánál. Karcsi beletette az egyiket a mobiljába, a PIN-je 1234 volt, és a névjegyzékben csupa arabos nevet találtunk. Aztán egyszer csak megszólalt a készülék, és amikor Karcsi felvette, ismerős hangot hallott a vonal túlsó végén.

Csiribinek hívták azt a srácot, aki néhány hónapja került ide Magyarországról, és elvárta, hogy a legnagyobb nagymenőként tekintsenek rá a helyiek. Minden délután a Matchballban ült, és sutyorgott valakikkel. Azt beszéltek róla, a rendőrség elől menekült hozzánk, csúnya ügyekbe bonyolódott. Állítólag csónakkal szökött át a Dunán, egy kötegni készpénzzel a zsebében, és majdnem odaveszett, mert felborult a csónakja, úgy úszott ki a partra, és a faágakon szárítgatta a bankóit másnap reggel. Rövid, szőke haja volt, alig lehetett több huszonöttnél, vastag aranyláncokat hordott, és egy pozsonyi rendszámú feltuningolt kis sárga Golfal járt, aminek már állandó parkolóhelye volt a Matchball bejárata mellett. Velünk persze nem állt szóba, csak odaült néha az asztalunkhoz, de közben egy pillanatra sem szakította félbe a telefonálgatást, és le sem vette a szemét Martina seggéről. Egy szót sem tudott szlovákul, de ez nem zavarta abban, hogy amikor véletlenül nem telefonált, hevesen udvaroljon Martinának, aki pedig egy szót sem értett magyarul, mégis úgy mosolygott Csiribire, mint aki épp élete legszebb szerelmi vallomását hallja.

Karcsi azt állította, a bűnbeesés valójában önmegvalósítás. Valami könyvben olvasta, egy alkoholista francia filozófus írta, akiért állítólag a fél világ veszettül odavolt a hatvanas években. Karcsi úgy értelmezte a mondókáját, hogy a bűnbeesés valójában a cselekvés maga, a megszólalás, a fellépés a színpadra, és épp az a gáz, ha valaki képtelen meglépni ezt a dolgot. Ha valaki elszalasztja a lehetőséget, és inkább a nagy semmit választja a bűn helyett. Karcsi azt mondta, a bűn mindenkire rátalál, csak tudni kell élni a lehetőséggel, és a francia faszi szerint mindenkinek csak egyetlen igazi dobása van, amikor áteshet élete nagy bűnbeesésén.

Ez a téma másokat sem hagyott hidegen azon a nyáron. Andrej a nyár elején szabadult, nyolc évet húzott le, miután Pozsonyban elkapták egy betörésnél. Csúnya eset volt, állítólag meg is lőttek valakit közben, többen voltak, de végül Andrej szívta meg egyedül az egészet. Csontvázzá fogyott, beesett az arca, de jókedvű volt, látszott rajta, hogy mennyire örül, hogy ismét dobálhatja a tizkoronásokat a Matchball nyerőgépebe. Villogtak a cseresznyék és a szilvák a szeme üveges fényében, és ő mosolygott, mint egy megtépzott játékbaba. Azt mondta, most már ezt a lerobbant Felíciát is megbecsüli, amit az apja adott neki, pedig azelőtt nem tudta elképzelni, hogy ne BMW-ben utazzassa a kényelmes seggét. Közben szorgosan döntögette a torkába a boroviczkákat, amiket Martina széles mosollyal rakott le neki a nyerőgép szélére. Andrej azt mondta, a börtönben megtanulta, hogy a legrosszabb dolog, ha hagyjuk, hogy bárki fölénk kerekedjen. Élvezte, ha Karcsinak és nekem szórhatta

a nagy igazságait, de én inkább csak az arcát fürkésztem, mert valamit fel akartam fedezni rajta. Talán a bűnösségnek valami félreismerhetetlen jegyét kerestem. Andrej arca sárga volt, nyúzott és ragyás, savanyú illat áradt felőle. Nagyokat röhögött, amikor arról mesélt, milyen volt elhagyni a börtönt, milyen kicsik lettek a mobilok, és milyen incifinci rongyokban járnak a nők manapság Pozsonyban. Csak úgy remegett a Matchball a röhögésétől, de nem volt benne egy leheletnyi vidámság sem.

Azon a nyáron az a Dani nevű srác is járt a Matchballba, aki akkor húzta le az első évét a rózsahegy papi szemináriumában, és most úgy itta a sört, mint akit csillapíthatatlan szomjúság gyötör. Azt mondta, ott fent a hegyek között olyan rohadt hideg van egész évben, hogy neki nincs gusztusa a sörre. Itt viszont izzadt, vedelt, és amíg a homlokát törölgette, ő is Martina seggét stírolta kidülledt szemekkel. Csak vonogatta a vállát, amikor arról kérdeztük, milyen bent, a falak között. Nem oson-e be a fiúk hálójába lámpaoltás után lábujjhegyen a püspök kis külön foglalkozásokra. Azt hajtogatta, jól bánnak vele, ő a szeminárium saját magyarja, és nagyon csodálják, hogy vállalta ezt a megpróbáltatást. Andrej szeretett leülni hozzánk, amikor hármasban talált minket Danival, és egyfolytában csóválta a fejét, mert nem bírta elhinni, hogy Dani tényleg kispap lett. Azt kérdezgette tőle, akkor most honnan lehet tudni, hogy mi a bűn. Ha azt mondja valakinek, hogy te hülye, az már bűn-e. Meg arról beszélt, hogy a nagymamája már kisgyerekkorában azt szokta hajtogatni neki, hogy még egy ilyen hitvány gazembert nem hordott a hátán a föld. Andrejnek tetszett ez a szó, hogy hitvány, és mindig megörült, amikor fel tudta idézni, mert amúgy már megkopott a magyarja. A börtönben is volt pedig néhány magyar rab, akiket a védelmébe vett, mert jó gyerekek voltak.

Amikor kettesben maradtunk, Karcsi azt mondta, szerinte Andrej semmiben nem különbözik a Danitól, és szerinte egyikük sem esett még igazából bűnbe. Majd talán idén nyáron.

Minden este megkérdeztem tőle, szerinte hogyan cserkészhetném be Martinát, aki négy évvel volt idősebb nálam, építészetet hallgatott Pozsonyban, és állítólag a Janik Roli dugja a nyár eleje óta. Karcsi azt válaszolta, bízzam csak rá, úgy érzi, eljőhet még a mi időnk.

Amikor nem a Matchballban ültünk, olcsó vodkát piálni jártunk a Duna-partra, ott találtuk meg július közepén a SIM-kártyákat, az aljnövényzet sarában.

Csiribinek irritálóan vékonyka hangja volt, mint egy cincogó kisegérnek, és állandóan vigyorgott, de sosem nézett a szemébe annak, akivel beszélt. Nem akart velünk a Matchballban találkozni, az egykori JRD-hez beszéltük meg, Csiribí először nem értette, miről van szó, aztán Karcsi kapcsolt, hogy ezt odaát téessznek mondják. Már messziről hallottuk dübörögni a kis Golfját, kidobott egy cigicsikket az ablakon, amikor megállt, és alaposan körülnézett, mielőtt kiszállt volna. Hallani sem akart róla, hogy kérünk valamit cserébe azért a három SIM-kártyáért, de akkor Karcsi váratlanul bedobta, hogy nekünk nem jelent gondot a zsarukhoz fordulni, pedig erről előzetesen nem is beszéltünk. Csiribí erre egy pillanatra megmerevedett, majd ideges mozdulatokkal rágyújtott, és onnan már úgy éreztem, egy valódi tárgyalás résztvevői vagyunk. A részletek lassan bontakoztak ki, aznap este még nem igazán volt fogalmunk arról, mibe mentünk bele, csak annyit tudtunk, hogy most már benne vagyunk. Karcsi azt kérte Csiribítől, vegyen be minket az üzletbe, a részletekre pedig visszatérünk, ha eljön az ideje.

Akkortól egészen más embernek éreztem magam. Másként néztem Martinára a Matchballban, annak a vadásznak a magabiztosságával, aki már pontosan tudja, hogyan fogja becserkészni mit sem sejtő zsákmányát. Pedig még semmit nem tudtam. A sarokban ültünk azután is, a terasznak azon a pontján, ahonnan minden mozgást szemmel tarthattunk; a legnagyobb nyüzsgés a Janík Roli asztalánál volt, mert azon a nyáron ő mozgatta a szálakat a környéken. Minden nap Pozsonyban intézte az ügyeit, azt beszéltek, az ufós híd kávézójában találkozik az ügyfeleivel, akikkel a szuperkomoly ügyeikről társalognak, és közben a kávézó pörög velük a város fölött, mintha búcsúban lennének. A Janík Roli minden hónapban új kocsival állított be a Matchballba, és Martina, aki nyár elején érkezett, már az első hét leteltével beült mellé, hogy hazavigye.

Csiribí csak a második megbeszélésünkön bökte ki, hogy az akció a Janík Roli felügyelete alatt zajlik, de nem tudtuk, ez pontosan mit jelent.

A helyiek főleg kisebb betörésekben utaztak, szinte minden házat feltörték már a környéken, de ritkán buktak le. A Duna-parti nyaralók voltak a kedvenc célpontjaik, bár azokból sokat végig kellett látogatni, ha rendes zsákmányt akartak összeszedni. A nálunk pár évvel idősebb fiúk közül gyakorlatilag nem volt olyan, akinek ne lett volna ilyen-olyan priusza; persze a kispap Dani volt a kivétel. Tavasz végén az egyik srác, a Mihók Gábor minden nap betört a helyi iskolába, főleg kaját lopott, hetek után tűnt csak fel a szakácsnőknak, hogy valaki dézsmálja a készleteket, aztán a zsaruk elkezdtek figyelni a sulit, és az egyik este rátörték a Mihókra, akinél légpuska volt, és még könnygázgránátot is bedobtak a konyhába, hogy megadásra kényszerítsék. Mihók tizenkilenc volt, akkor fejezte be a középsulit, és nem volt mit csinálnia, azért járt be az iskolába. Volt amúgy mit ennie, a szülei ugyan nem voltak tehetős emberek, de azért kaja mindig akadt náluk otthon. Mihók azóta eltűnt, pedig állítólag nem kapott letöltendő, de a Matchballban nem láttuk őt azon a nyáron.

Egy évvel a 9/11 után jártunk, rég elfelejtettük már az Y2K gyorsan nevetségessé avult rémületét, és Peter Bondra a mennybe lőtte a szlovák hokisokat tavasszal az oroszok ellen a vébédöntőben, ám a világ nem lett sokkal szebb erre felé. Iszonyatos munkanélküliség pusztított, sokan átkozták a Dzurinda nevét, aztán mégis ő nyerte meg a következő választásokat. Apám azt mondogatta, várjuk ki a végét, és arra gondolt, hogy talán tényleg megszán minket a nyugat, és bevesznek az unióba, és akkor talán már nem kell várakozni a kurva határnál Ausztria felé. Apám minden nap kora hajnalban indult az egyik szomszédval, a Bercivel meg két másik fiatal sráccal, feketén melóztak, de így is rohadtul megérte nekik, mindenki tudta, hogy az újságkihordásban van most a nagy pénz. Az osztrákok kitörölték a csipát a schillingjellel gravírozott, fényesen csillogó szemükből korán reggel, és a *Der Standard* már ott illatozott a decens kis postaládájukban, a posztszoci melósok meg kézbe kapták érte a ropogós bankókat. Igaz, hogy közben húzták maguk után a lógó belüket, át a határon, minden iszonyatos, vörhenyes hajnalon. A szüleim nem sokat látták egymást akkoriban, az anyám a Polusban takarított Pozsonyban, meg el-eljárt felkapaszkodott úrgazdagokhoz is, akiknek bejöttek a fájni privatizációs bizniszek még a Mečiarék idején, és elég későn ért haza, hét tizenötök fordult meg az esti busz a Jednota előtt, aztán a konyhaasztalnál ücsörögve megtörtén befalta a néhány szelet felvágottból meg a bágyadtan hersegő zöldpaprikából álló szerény vacsoráját, és bevágódott a

tévé elé, ahol már kilenckor durmolt, zengett az álmában a *Barátok közt* főcímenéje. Az arca olyan volt, mintha Jarban áztatta volna egész nap, a tekintete, mint egy kéregető kóborkutyáé, amin nem könyörül meg senki, de ha meglátott, mindig ellágyult, és hagyta, hogy kicsenjek egy százkoronást a pénztárcájából, még akkor is, ha már csak egy árva, hullazöld húszas maradt benne.

Ebből csak olcsó vodkára tellett. Az igazi vagányok minden este a buszmegállóhoz vonultak át, miután bezárt a kocsmá, és állítólag már nemcsak fűvet toltak, hanem mindenféle dizájnos színtetikus cuccokat, amiktől messzire száll az ember agya, fel a csipkés szélű felhők fölé, és az egyik baromarc, akit Izékének hívtak, azon a nyáron minden éjszaka őrgöngve randalírozott a főutcán, a saját könnyeiben és izzadságában dagonyázva és a kurvaistent emlegetve, hogy csapjon már le végre rá, és robbantsa szertesét a szívét, kibaszottul apró kis darabokra. Izéke napközben komor képpel álldogált a kocsmá kapujában, és úgy tett, mintha ő lenne mindenek helytartója, neki volt először BMW-je a helyi menő fiúkák közül, de ezen a nyáron megvált tőle, kellett neki a kess, és ezért mindenkire csúnyán be volt rágva.

Persze mindenkinek kellett a kess, a nálunk néhány évvel idősebb srácok közül, akik esténként nagyrészt ott lógtak a buszmegállóban, alig néhányan dolgoztak, legalisan meg szinte senki, inkább csak ilyen-olyan fusikra jártak, meg persze vállalkoztak, csak épp papírok nélkül. Az ürgére, aki megcsinálta a Matchballt, mindenki félistenként tekintett, mert neki az ismeretségei mellett még engedélyei is voltak. Valami Mareknak hívták, isten tudja, honnan került ide, egyszer csak beállított egy kissé leharcolt Octaviával, és hozott magával néhány tagot, akik pár nap alatt kicsinosították a Matchball lepusztult épületét, ahol valamikor régen állítólag a községi iskola működött. Ez a bizonyos Marek beült szépen a polgármester irodájába, mindent lezsírozott vele, és két héten belül már maga csapolta a sört a kocsmája pultja mögül, ráadásul nem azt a lóhúgyízű Steint, amit a régi söntésben, hanem friss, zamatos Kozelt, amitől mindenkinek egy csapásra helyreállt az emésztése. Ez a Marek egyébként két mankóval járt, mert nem sokkal korábban volt egy csúnya balesete az Octaviájával, és az orvosok jól elbaszták a műtéteket, és az egyik lába rövidebb maradt, mint a másik. Azt beszéltek, egy kétes módszerekkel operáló ügyvéd haverja aztán leszívta a kórházat némi kártérítéssel, és ebből királykodhatott most a csávó épp itt nálunk, mindenkit a csodálójává varázsolva. A balesete előtt sikeres teniszezőnek indult, járta a versenyeket szerte a világon, és sztárokkal játszott, eléggé megkeseredett, amikor abba kellett hagynia. Boris Becker-plakátokkal tapétázta ki a kocsmát, aminek a nevét is a teniszszargonból vette, az idősebbek ki se tudták mondani, ezért aztán nem is nagyon jártak ide. Marek nem hozott magával mást, csak egy rettenetes óriáskígyót, amit napközben nem mutogatott, de este néha behozta a kocsmába, és én majdnem ott rogytam össze, amikor először megpillantottam a karnison lógni. Aztán megbarátkoztam vele.

Július végén megcsörrent Karcsi mobilja, és hívta Csiribí, hogy itt az idő. Az volt a megállapodás, hogy őrt állunk, amíg ők végrehajtják a nagy tervet, és utána csorgatják a lét. Én azt akartam, hogy intézzen el nekem egy randit Martinával, máskülönben ráküldöm a zsarukat a SIM-kártyák miatt, de Karcsi lebeszélte, hogy ez egy gyerekes ötlet, és ha jó alaposan ki leszek tömve, Martina magától is észrevesz majd, és könyörögni fog, hogy szophasson le kétszer egymás után. Ez a gondolat

tetszett. Augusztus elejére volt betervezve az akció, amiről Csiribi nem közölt semmi részletet. Az egyetlen dolgunk, hogy kussoljunk, mondta, és szóljunk neki azonnal, ha bármi gyanúsat észlelünk.

Nekem az Illus mellett jelölték ki az őrhelyemet, a doki magaslesével egyvonalon. A doki, aki nagymenő volt, mert még a szociban is külföldön melózott, Algériában meg ilyen eszement helyeken, a helyi vadászok legnagyobb arca lett, és egy bitang nagy, ébenfeketére pingált magaslese volt itt az Illus nevű holtág partján. Csiribiek persze előre felmérték, hogy aznap éjszaka nem lesz itt senki. Éjjélkor vettem be magam a sűrűbe, kikötötték, hogy ne próbáljak dohányozni, mert kiszűrnak, de én azért rágyújtottam. Hevesen vert a szívem, és nem tudtam, az egymás után szívott cigiktől vagy ettől a nyomasztó erdőtől, de próbáltam kiverni a fejemből, hogy itt fogom hagyni a fogam ezen a pokolsötét hajnalon. Behunytam a szemem, és hallottam, ahogy nagy testek csörtetnek óvatosan a finoman meg-megroppanó ágak között. Hallottam az avar fojtott surrogását, ahogy idegesen kajtatnak a rémült kis apróságok a mélyben az elveszett életük után. A víz tompa csobbanásai úgy vertek visszhangot a béna fatörzsek között, mint egy haldokló óriás elhaló szívverése. Az járt a fejemben, mi lehet ott lent, a mélyben, milyen bamba megadással turkálnak a sűrű iszapban az egész életükben halálra rémült nyálkás lények. Senki nem tűnt túl boldognak. A madarak rettegve rezzentek meg az ágakon, amikor megmozdult a szél. Nagy, lomha árnyakat véltem felfedezni a parton, amikor kinyitottam a szemem, de nem mozdultak, olyanok voltak, mint az elkóborolt, megkövült istenségek. Halálosan unatkoztam, és épp azon agyaltam, nekiálljak-e maszturbálni Martina istentelen seggéről ábrándozva, amikor megjött az SMS Csiribitől. Annyi volt benne: iszkiri.

Irtózatossá fejfájással ébredtem másnap, pedig az éjjel egy korty szeszt sem ittam. Tíz körül vergődtem ki az ágyból, a bringámat ott találtam akkurátusan a házfalnak döntve az udvaron, pedig úgy emlékeztem, hogy hajnalban csak levágtam az ajtó elé. Az apám valószínűleg belerúghatott, amikor indult a Berci diszkrétan duruzsoló motorú kocsijához. Én három előtt értem haza, izzadva, mint egy meghajtott szarvas, és ébredés után egy pillanatra úgy éreztem, amnéziás vagyok. De csak egy pillanatra.

A zsaruk dél körül árasztottak el mindent. Felfegyverzett járőrök meg civilruhás nyomozók. Később többen állították, hogy helikopterek is köröztek fölöttünk egész reggel, de én semmi ilyesmit nem hallottam. Hívtam Karcst, mint az őrült, de nem vette fel. Nem mertem kimozdulni, nem mertem még csak a Matchball irányába pillantani sem.

Amnéziát színleltem.

Az anyám halálra váltan kérdezgette, hogy mit tudok a dologról. A részletek néhány nappal később szívárogtak ki, és akkor is csak suttogva beszéltek róluk. Én még úgy sem, csak ráztam a fejemet, mint aki megkukult. Nem emlékszem semmire. Karcsi felszívódott, a többiekéről nem tudtam semmit, Csiribinek a számát is kitöröltem a mobilomból. Idegesen szívtam egymás után a cigiket egész nap a hátsó udvarunkon, ahol néhány éve még tyúkok kaparászgattak, de mostanra már csak a bűzük maradt. Hatalmasra tágult fölöttem az augusztusi égbolt, mintha a saját szemem előtt gyorsulna fel eszeveszetten a világegyetem szétesése.

A részleteket különbözőképpen mesélték. Mindegyik verzióban egyezett, hogy egy afgán orvos és a családja próbált átjutni, tehetősök voltak, és sokat fizettek ezeknek a balfaszoknak, de mégis elkúrtak valamit, mert felborult a csónak, és az

orvos felesége meg a két kislánya odaveszett. Aztán a Csiribiek közül valaki hívta a mentőket, mert tisztára bekattant, hogy mi lesz. De csak másnap reggel. Csak másnap reggel hívta fel a mentőket, amikor az orvossal már messze jártak a többiek. És akkor jöttek a zsaruk meg a bűvárok. Napokig merülgettek, de nem találtak semmit. A Csiribieket viszont megtalálták, valahol Pozsonyban, már az afgán doki nélkül, mert őt közben továbbadták, ő már nem került meg. Egy másik verzió szerint a doki fulladt a Dunába, és a családja menekült meg, a felesége és a két kislánya, és ők szóltak végül a zsaruknak, vagy valakinek, aki szólt a zsaruknak. És én arra vártam, mikor kopogtatnak nálunk is, mert ugye miért ne köpne be minket a Csiribí, miért ne mi lennénk az elsők, akiket beköp. És közben úgy tettem, mint aki nem tudhat semmiről, mint aki nem sejtette már a SIM-kártyák alapján, hogy ezek kibaszottul embereket csempésznek, és hogy mi épp egy ilyen buliba szálltunk be. De persze minden más lett volna, ha ezek a béna afgánok legalább tudnak úszni. Hiszen nyugodt volt a Duna aznap éjszaka, bár tele volt furcsa, idegen lényekkel, de minden olyan nyugodt volt. Nem, nem szabadott erre gondolni.

Karcsival a suliban találkoztunk újra. Először úgy nézett rám, mint egy koszos menekülthez, idegenkedve. Talán én is így nézhettem rá, nem tudom, de nekem pislogott egy kis remény valahol a bensőmben, amikor megláttam, bár igyekeztem elfojtani. A nagyszünetben odasúgta, hogy várjam meg sulit után. Aznap csak délig voltunk, a szokásos sarkon vártam, a fal felé fordulva épp rágyújtottam, amikor meghallottam a lépteit jól ismert hangját. Nem sokat beszéltünk úton hazafelé, csak annyit mondott, vele nem történt semmi.

Martina eltűnt a Matchballból, és gyakorlatilag mindenki más is. Andrej röhögött csak a saját viccein a nyerőgép mellett, amíg szeptember végén megint be nem vonult a börtönbe. Az anyja jelentette fel, akit halálosan megfenyegetett, mert nem akarta nekiadni a rokkantnyugdíját. Andrej röhögve mesélte, hogy a vén picca úgy remegett, mint a kocsonya, amikor a rugós kését pörgette előtte. Beszélt az afgán doki ügyéről is, hogy őt is próbálta megfőzni Csiribí, de ő már ilyen szarságokban nem vesz részt, meg amúgy is, víziszonya van.

Csiribí még az ősszel visszatért. Kinyalt séróval, izompólóban, flegmáiban, mint valaha. Fél szemmel sandított az asztalunk felé, de csak a Marekkal diskurált a pultnál. Később is mutatkozott még néhányszor, azt beszélték, kidobó lett egy pozsonyi diszkóban, mások szerint meg védelmi pénzt szedett, mert ez volt az ő védelmének a záloga is, de már nagyon szűkülőben van a mozgástere, mert minden gazdáját átbaszta. És kiderült az is, hogy mindent sikerült rávarnnia a Janik Rolira, aki öregemberként jöhet ki majd a sittről. Persze ez sem lett így, mert a Janik Roli már a következő nyáron berobogott egy új Mercivel meg egy új csajjal, és egy lovasfarmot nyitott a faluban, ahol ő maga lett az egyik oktató.

Izékeknek talán elfogyott a pénzük, mert már csak egészen ritkán őrgöngte végig az éjszakát az elhagyatott telefonbódé előtt fetrengve és a kurvaisten büntetését kérve a saját átkozott életére. Az őrgöngése nélkül mintha egy nagy színtelen lyuk tátongott volna az őszi éjszakákban, amelyeknek nem volt se hangjuk, se csendjük.

Dani viszont állandó ivócimboránk lett a Matchballban. Nem árulta el, miért hagyta ott a rózsahegy papiskolát, de az első sör előtt minden este olyan nyomorult arcot vágott, hogy inkább nem firtattuk. Martinát emlegette, hogy vajon hol

paskolgathatják most azt az eszméletlenül gömbölyű seggét, és amikor benyesett, a Marek óriáskígyójával elegyedett szóba, hiába magyarázta neki röhögve a Marek a pult mögül, hogy ez a hüllő egy szót sem ért magyarul.

A bűnbeesésről nem beszéltünk többet, de én nem sokkal később olvastam egy másik magyarázatot, egy náci filozófustól, akiért az ötvenes években mindenki megveszett nyugaton, hogy igazából nincs is olyan, hogy bűnbeesés, csak olyan van, hogy belenövünk a bűnbe, és körbevesz minket, mint a magot a trágya a meleg-házban. Szívjuk magunkba, és amikor végül kidugjuk a fejünket belőle, hogy felfelé nézzünk, úgy teszünk, mintha elfelejtettük volna egyszer s mindenkorra. Eleinte tetszett ez a magyarázat, de később ezt is inkább csak egy kamaszos hülyeségnek éreztem.

Ősz végén Karcsi vigyorogva fogadott a Matchballban egyik este, azt mondta, ma előkarácsony van, és miután még egy darabig szívatott, végül kinyögte, hogy megszerezte nekem a Martina számát. És hogy itt az én időm, és mostantól élete végéig üldözhetem őt a hálámmal. Lelkesedést színleltem, beírtam az ütött-kopott Nokiámba a számot, és azt mondtam Karcsinak, majd gondolkodok rá, amikor kikapcsolom Martina melltartóját egy sejtelmesen megvilágított motelszobában.

Lefekvés előtt kézbe vettem a mobilt, tartogattam, nézegettem, aztán bepötyögtem egy üzenetet, miközben éreztem, hogy vérciki, amit művelek. Szia, a Matchballból ismerlek, és megváltoztattad az életemet.

Szathmári István

Nyúlszőr sapka

Nevettünk rajtuk, uram, pontosabban a sapkán, annyira másnak tűnt, mit mi szeretünk, igen, ahogyan belekap a szél és viszi, borzolja a szőrszálakat, szinte orgonázik rajtuk, tesz-vesz ott köztük, maszatol, és ők csak vigyorognak alatta, mármint a szem, az orr, a száj, röhögtünk nagyon, annyira, de annyira másnak gondoltuk magunk, olyanoknak, mint akik megízlelték a mennyei mannát, és most már tudnak mindent, igen, a beavatottak magabiztosságával ítélkeztünk jóról és rosszról, csúnyáról, szépről, és már azzal a gondolattal is eljátszottunk, mi is hordhatnánk ilyen, viselhetnénk, és mintha jónak is tűnt volna ez az egész, meleg volt, biztonságos, végre egy szilárd pont az életünkben, fuldokolva ugrattuk egymást, még a tizenennyolcat se töltöttük be, de már dagadt a mellünk, biztosak voltunk abban, számunkra nincs ismeretlen, azonban a lányok szoknyája mindig rejtegetett titkokat, és ilyenkor nem hahotáztunk, uram, magunkba húzódtunk, szálltunk, befelé figyeltünk, furcsa hangokat hallottunk a fejünkben, zúg, zúg mondta a barát, és ő ezután még vadabb lett, uram, szinte vadászta a nyúlszőr sapkákat, leste, üldözte, csapdákat állított nekik, hogy később még hangosabban nevéssen, szinte őrjöngve, igen, de ez a hang remegett ilyenkor, uram, szakadozva visszhangzott a sugárúton, a panelok tövében, ahol a családdal lakott, öccsével, tanár szüleivel, futkosott ide-oda, de ki tudja, mi volt benne belül.

Farácsos pincékben próbáltuk magunk képére alakítani a világot, amiről még alig tudtunk valamit, uram, alma- és répaszagban, fekete és barna szenek között, falra

akasztott, elaggott, foltozott vájdlingok alatt rajzoltunk, festettünk, kreáltunk elszántan valamit, ami csak mi vagyunk, de sokszor elszakadt a lánc, és csak a pornóújságok képei maradtak a rosszul megvilágított, bűdös helyiségekben.

De azok izzottak, uram.

Akár a meztelen izzó a fejünk fölött.

Odakinn nem volt semmi. Az élet csak itt folyt belül.

Egy lány is lejárt ide. Pár évvel lehetett idősebb nálunk. Mi legszívesebben vele izzadtunk volna. De nem ment. Nem akart. Az újságok képeit alig nézte. Ám egyszer rajtakaptuk. Piros volt az arca, szinte lángolt. Tűzelt ott előttünk. Apró, remegő verejtékcseppeket láttunk a homlokán.

De nem lehetett a végtelenségben lent ragadni. Fel kellett jönni a felszínre. Már nagyon kívántuk, hogy átfújjon bennünket a szél.

A barát egészen bevadult. A cigarettáról letépte a filtert, a felesüvegek kupakjait utálattal dobta el, az élet megvetése, mondta ilyenkor, pedig mennyire, de mennyire szerettünk volna *valóban* élni. Egy baranyai kis faluba kirándult az osztály, hatalmas víz, mocsár, rét vette körül, stégek, mólók, ősrégi csónakok, ott tanultam meg evezni, uram, persze csak úgy lazán, és lehet, hogy csak én neveztem annak, keskeny vízágak is voltak, meg nádas, meg sűrű fű a parton, a fák ágai be-belógtak a vízbe, és ha ránéztünk a tükörre, magunkat láttuk remegve, halászkunyhók dűledeztek odébb, mindenféle halfogásra szolgáló rekvizitummal, szákok, hálók, meg számunkra egészen ismeretlen dolgok, egy évre rá, az akkori barátnőmmel visszamentünk a helyre, egy ilyen kalyibában aludtunk, hajnalban jöttek a halászok, rátapostak a zsákjainkra és nagyot röhögtek ezen, én már megfogtam, igen, mondta az egyik kásás hangon, és az akkori barátnőm seggét tapogatta, hallgattunk, nem szóltunk semmit, ez is benne volt a pakliban, meg hát jól is esett az a halszag, amit behoztak magukkal, oly sokáig ott maradt a házban, a falak között, előtte éjjel egymásnak estünk, pedig én nem is szerettem azt a lányt, mindenféle állat és madár hangját hallottuk közben, akkor, ott az osztálykiránduláson, egy szobába kerültünk a baráttal egy tornácos, falusi házba, minden olyan rusztikus volt, uram, a barátnak, aki napról napra örültebb lett, felajánlottam, sétálni megyek, a nője is az osztályba járt, szabad a terep, mondtam neki, és nevetni próbáltam, csodálkozva nézett rám, szinte kérdően, és itt jöttem rá, uram, én őt sehogyan sem értem, de azért mentem, mentem a fűzfák meg a derült ég alatt a közeli kocsmába és hallgattam a helyi halászok pörgős történeteit. És még ide is bejött a tó, a víz, a rét illata. Vasárnap volt, harangoztak a templomban, és tudtam, akármerre megyek, indulok, zöld, dús bokrok vannak, meg törpeerdők, és finom kis dombok, amiket meg lehet mászni könnyedén, és vízi madarak, ahogyan felszállnak az égre, szinte elborítják azt, sötétséget hoznak, hogy utána ellepjék a mocsarat, a tavat, és újból világosság lesz, csak a fejben zúg, zúg az a bizonyos hang.

Akkor, amikor a barátnőmmel voltunk egyik éjjel abban a rozzant halászkunyhóban, mocorgást hallottunk, neszeket, majd gyufasercenést, és egy pillanatra felvillant annak a halásznak a cserzett arca, aki már itt megpróbálta magát, a hálóért jöttem, mondta, és felröhögött, korán reggel indultunk vissza, de előtte még megmártóztunk a vízben, mindketten tudtuk, figyelnek minket, de már annyira nem zavart.

Elemre működő lemezjátszónkon az *On The Road Again* ment, egy lepusztult vicinális megálló apró, kiszáradt kertjében ültünk, tapasztaltan sütött a nap, és úgy

éreztem, minden megtörténhet, igen, mint amikor gyerekkoromban a Kiserdőben majálisoztunk, sok ember, állandó zivaj, a fák levelei között szikrázott a fény, fejünk fölött színes luftballonok szálltak. Ilyen volt, akkor, uram. Azóta sem éreztem ezt.

Egy másik városba mentünk tanulni, közben megnősült a barát. Nehezteltem rá, hogy nem hívott meg. Talán attól félt, megkérdezem, miért nem rántotta be a nőjét akkor, ott az ágyba. Talán meg is kérdeztem volna. Igen.

De a nyúlszőr sapka nem tűnt el. És a röhögés sem. Csak kérgesebbé vált. Vagy mint amikor köszörülnek valamit. Az a mindent átható, átítató hang. Szinte már fáj. Egy ideig díszdobozokat, ládákat csinált. Késő éjszakáig kalapált, fűrészelt a bérelt ház előterében, visszhangzott minden ütés. Az asszony megadóan várta a szobában, de sokszor hiába. Nem aludt, nem feküdt le, zúg a fejem, mondta, ha összefutottunk, akárha hatalmas harangok kondulnának benne, és eszembe jutott az a vasárnap délelőtt, ahogy megyek a vízszagban, halszagban a falusi kocsmá felé, a sárga napsütésben, és zúg a harang, és utána a zöld fűre fekszem, zsebemben egy üveg sör, az ég valószínűtlenül kék, így maradni, így, örökre, szinte könyörögtem, ez az én imám volt akkor, a közeli templomban elhangzottak mellett.

Néha el-eljárt a barát keze. De az asszony hűséges volt. Vagy inkább tapasztalatlan. Tudja, uram, vannak, akik nem akarják, hogy jó legyen. Egy helyi óvodában csinált valamit, és már ő is alig tanult.

A festést elfelejtettem örökre. A színek még okoztak bennem némi lökést, de hiába. Emlékszem, egyszer, amikor annyira egyedül voltam a pici, bérelt manzárdban, ceruzával lerajzoltam azt. De csak a magányt sikerült. Sötét volt és rémisztő. Mint valami móttya, úgy telepedett rám. A házigazda néha dörömbölt az ajtón. Nem értette, mit lehet benn csinálni egyedül. Kártyázni, sakkozni hívott, de csak a szomszéd péksegéddel sikerült ez neki. A padlás sarkában egy kisebb méretű rozsdás hordó állt, oda hugyoztak, ha nem akartak, bírtak lemenni a nyikorgó falépcsőn, állandóan ott volt a levegőben a vizelet szaga, mert hát a pék nemcsak a kovászhoz értett, valahonnan délről karcos pálinkákat hozott, hozatott, és ha tél volt és hideg, forró, fűszeres italt készített belőle, itták a háziúrral, és ilyenkor a gyűrött arcú katonatiszt is csatlakozott hozzájuk a másik szobából, hogy utána a padlás előterében masírozzanak rogyant térdekkal a *Himnusz*t énekelve. Ingük, gatyájuk kilógott a nadrágból, a tiszt slicce konstans nyitva volt, készenlétben áll a madárka, mondta, és röhögött hozzá, és ez a nevetés mindig fuldoklásba torkollott, sokszor képzeltem el, hogy ott esik össze, hal meg a hűgyszagot árasztó, rozsdás hordó előtt.

Most így visszatekintve, uram, jobb lett volna nyúlszőr sapkákat figyelni, de erre felé nem volt divat. Nem hullámoztak az enyhe szélben.

A barát szakállt növesztett. A házhoz, ahol laktak, udvar is tartozott. A végében kamra, tele üvegekkel. A heroinista fiú is eljárt ide néha, meg a fűevő család is le-leugrott a felső szintről. Amolyan piknik alakult ki spontán. A heroinista zenét szerzett, de még egyikünk se hallott tőle semmit. Az utca másik oldalán, a parkban a városi fürdő volt. Kádat is lehetett bérelni ottan. Megesett, hogy ájtott a gőz. Ültünk az udvaron, akárha ködben lettünk volna. Csak a szaga volt másféle. A heroinista egyik ilyen alkalommal felállt, és azt mondta, megtérek, és elment. Azóta se láttam.

A barát a fülemből súgta, nagy dologra készülök. Az asszony félre nézett. Azt hiszem, még oly sok év után is tartott tőlem, mintha beleköphettem volna a leveisébe.

De már régóta nem volt leves, csak valami kihűlt, megcsomósodott lötytyféle, uram. Amikor elváltak, fűvel-fával lefeküdt. Be kellett pótolni a dolgokat, gondolom. Egyszer velem is próbálkozott, de ösztönösen féltem, hátha bosszúból valami maradandó nyomot hagyna bennem. Még majd megcsonkít.

A nagy dolog, nem találja ki, uram, egy nyúlszőr sapka volt, amit a barát csinált. Nem pontosan olyan, mint az eredeti, de majdnem. Jó anyagot, alapot szerzett hozzá, erre épített. Akár egy ház. Az alap, majd a felépítmény. Hamarosan kész lesz, mondta, és kacsintott hozzá. Most még alakul, teremődik, mesélte izgalommal. Megszűnt a kalapácsolás. Mély csend lengte be a házat, a nagy, tágas, mindig hideg előszobát, mivel félig szuterén volt ez a lakás, nedvességszag terjengett a sötét szobákban. Többen laktak itt, különböző figurák, az egyik egy moziban dolgozott és álmában filmszövegeket mormolt, ha az ajtajánál álltunk, képnélküli moziélményben részesültünk. A konyha, a fürdő közös volt, de a barát birtokolta az elsőbbséget. Valahogy ő lett a főnök, a főnöke ennek a különös törzsnek, az ő hangulatától, kedvétől függött az ittenieké, akkor is, ha ezt sohasem mondta ki senki. Egy pümkösdista fiú is beugrott néha, főleg az asszony miatt, egy karra jártak, mosolygott, mindig mosolygott, szemébe lógó, csillogó, fekete haját percenként hátra dobta a fejével, állandóan szálldosott ez a haj körülötte, a barát nem örült neki, mintha félt volna attól, új perspektívát tapasztalhat az asszony, aki mindig tudta, mikor jön a fiú, ilyenkor kiöltözött, és a pümkösdista csak mosolygott készségesen, lágy volt, mint az alkony, kenyérre kenhető, és nem történt semmi, ez zavarhatta nagyon a barátot, uram, egyik ilyen alkalommal azt mondta neki, te ide nem jössz többet, nem tesz jót a háznak, és becsapta maga mögött az ajtót, az asszony felállt, a fiú is, egyedül ment ki a házból, nem kísérte ki senki.

Volt, hogy elveszett az asszony a házban. Egyszerűen eltűnt. Ilyenkor konyhakéssel a kezében minden szobába, helyiségbe berontott a barát, kitépte a szekrények ajtaját. Zihált, verejtékezett, mint egy mindenre felesküdtött harcos, mint egy éjfél partizán.

Készől, alakul, mondta, mikor végre lenyugodott.

És akkor csak egyszer a fejére került. Nem hittünk a szemünknek, de mégis ott volt a nyúlszőr sapka. Csillogott, villogott a szőr. Prém, bőr, minden, ami kell. Az asszony új ruhát húzott fel, uram, izgatott lett. Mint aki tudja, mi vár rá, igen. Hogy mi a feladata. Az asztalra bor került, meg mindenféle ital. Mindenki ivott, de főleg a barát. Ott ült az asztalfőn, és nyúlszőr sapkája, akár valami korona, trónolt a fején. Fanyar, gunyoros torrá nőtte ki magát ez az egész, de ugyanekkor valami megmagyarázhatatlan őszinteség is áthatotta, igen. Ott volt a mozi férfi, még a fűevők is lejöttek, csak az az örökké mosolygó fiú hiányzott, de ez már mese lett volna, uram, fogyott a szesz, fokozódott a hangulat, az első üres üveget még intésre hozta be az asszony a kinti kamrából, a többbit már készségesen, magától, a barát meg csak vágta, vágta őket a falhoz, üvegszilánkok lepték el a konyhát, uram, olyan furcsán csillogtak ott lenn a padlón a megtört fényben.

Később a szobájukból nyögéseket hallottunk. Nem lehetett tudni, megítélni, mi is történik pontosan.

Lassan kicserélődtek a lakók. Egy magányos lány költözött be az egyik szobába, valami egészen furcsa szagot hozva magával. Megesett, hogy napokig ki se mozdult, csak a barát nézett be hozzá néha. Ilyenkor a ház macskája kibírhatatlanul nyávogott, a kifakult papagáj rikácsolni kezdett, a vizes falakból kiáramló pára sűrűbbé vált, a nedv virágai pedig életre kaptak a felületeket borító gyékények alatt.

Egyszer én is bementem ehhez a lányhoz, selymek, sálak, tüllök lógtak mindenhol, meg hát az a szag, benyúltam neki, hisz ez volt az eredeti terv, igen, úgy éreztem, mintha az nem is létezne, így még sohase jártam, akárha zárt ajtón kopogna az ember, de az nem akaródzik sehogy se kinyílni, uram.

Megvolt a diploma, a barát már elvált, unalmas lett a város nagyon, utcái szürkék, mocskosak. Az emberek arcát már nem is figyeltem, elköltöztem, utaztam, és néha, ha tiszta volt az ég, a csillagokat számoltam a fejem fölött.

A barát egy holland városba került. Hangszereket készített, és játszott is rajtuk. Egy kiszuperált szabóműhelyben vert tanyát. Esténként a próbababák között sétálok, írta, néha felkérem őket táncolni arra a gyönyörű zenére, ami onnan fentről jön, igen. De a felvételek, amiket küldött, nem erről szóltak, mind vadabbak és vadabbak lettek, szinte már leomlottak a falak, ha hallgattam őket. Akár a teljesen kihangosított fogcsikorgatás, fogak kísérteties zenéje.

Utoljára New Yorkból jelentkezett. Csöngött éjjel a telefon, két nővel vagyok egy hotelben, mondta, és felröhögött, a háttérben valóban női hangok hallatszottak, olyanok, mint amikor üvegek koccannak össze, itt vagy még, ordította, mit gondolsz, mi van a fejemben, de a választ már nem várta meg a barát, lecsapta a telefont, és akkor elképzeltem a nyúlszőr sapkával a fején, a forró, hatalmas New Yorkban, ahogyan meglegégedve bámulja az ablakból a Hudson folyót.

Vida Gergely

Krízis.com

[ROSTOK]

Fekete rigó hímje a locsolt földből
gilisztát húz ki. Mint vékony gumislag,
kifeszül a narancssárga csőr
és a talajba kapaszkodó végső gyűrűk közt.

De abban a pillanatban,
amelyben a nyálkás hám elenged,
és a két pólus a szisztéma sötétebb oldalán
egymásra vágódik,
elkapom a szemem.

A tekintet izmai szanaszét tépődnek,
rostok drótkerítésen.

[GPS]

Egy bohócsapka ferde kúpja
egy túl fehér és túl sima körön.
Pontosan ott, ahol utoljára hagytad.

Egy álom topográfiaja: a hely megvan,
még sincs sehol.

[PILINSZKY MOSOGAT]

Nem máshol, hanem
egy éppen most
kicsavarodó konyharongy
roppanó szálai közt.

És nem úgy, ahogy
a kéz lett nedves,
vagy ahogy a Jartól
zsírmintessé vált egy tányér.

[A 7 KEZŰ SZÖRNY]

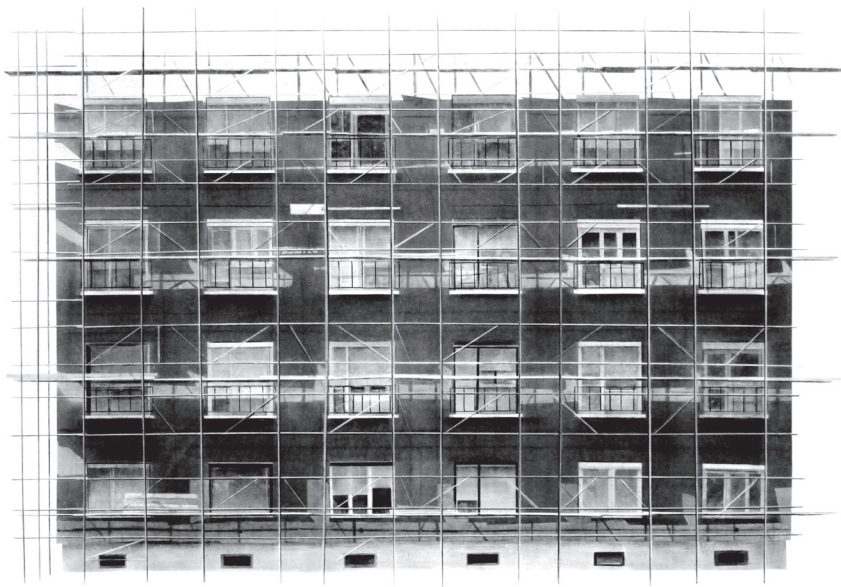
A meglazult varratok közt jut be némi fény.

A szemüregek szorosan befogva.
Két oldalt a külső hallójáratokban,
valamint a két orrnyílásban is körömperc.
Régi fájdalomra nyíló
állkapocsra szorítva,
olvasható sors- és szívvonallal,
még mindig ott a tenyér.

[PILINSZKY HALOGAT]

Itt vannak ezek a mindig elkésző,
csontsoványra fogyott szavak.

Lencsevégre kapott bálnák az Adrián.

N. Tóth Anikó

Fehérhajú

A SELMECI KÜLÖNÖS HÖLGÝ LEGENDÁRIUMÁBÓL

Alsóváros, Erzsébet-ispotály

Clara!

Ezt a hangot nem szeretem. Olyan, mintha a nyakamat nyiszitálná egy nagy kés.

Clara!!, hol vagy már, te istenátka?!

Fülemre tapasztom a kezem.

Clara, ha nem jössz elő rögvest, szíjat hasítok a hátadból!!!

A hang úgy sipít, hogy átfúrja a kezemet.

Clara...

Ezt a hangot szeretem. Olyan, mintha faleveleket susogatna a déli szél.

Clara... segíts...

Ha előbújok, Dorotheába futok. Nem hasít szíjat a hátamból, de elver a nagy fakanállal. Ha nem bújok elő, Joachimnak még jobban fáj a lába. Előbújok.

*

Besurranok. A kapu fölötti ablakon átbújócskázik a fény, rózsát vet a padok közt a kőre. Körberajzoló az ujjammal. Elhalványodik, aztán hirtelen eltűnik. Elvarázsoltam! A félhomályban az oltárhoz megyek. Erzsébet mosolyog rám.

Imádkozol, Clara?

Összerezzenek. Péter Konrad mögém térdepel. Leereszkedek hozzá.

Csak egy imát tudok. A lefekvésit. Joachim tanított meg rá.

Péter Konrad egymáshoz illeszti a két tenyerét, kinyújtott ujjaira fekteti a homlokát.

Mondd utánam, Clara.

Összeteszem a kezem, homlokomat a kinyújtott ujjaimhoz érintem. Piros, sárga, kék maszatok csúszkálnak a bal kézfejem.

Szent Erzsébet...

Szent Erzsébet... bárhog is szeretném, nem tudom olyan szépen, kenetteljesen hajlítani a szavakat, mint péter Konrad.

Te Krisztus szemével néztél...

...szemével néztél...

Krisztus kezével adtál...

...kezével adtál...

Krisztus szívével szeretted...

...szívével szeretted...

Miért nem mondd Krisztus nevét?

Csikorog a fogam alatt.

Ej, te istentelen bestia! Hogy csikoroghat már egy szó, főleg egy szent név a szádban? Berzenkedik, de nem büntet.

Akkor mondjuk Jézussal.
Mondjuk Jézussal.
Szent Erzsébet, segíts...
Szent Erzsébet, segíts... most már jobban sikerül kikanyarítanom magamból a
könnyörgést.

...hogy mi is Jézus szemével lássunk...
...hogy mi is Jézus szemével lássunk...
...hogy mi is Jézus kezével adjunk...
...hogy mi is Jézus kezével adjunk...
...az ő szeretetével szeressünk.
...az ő szeretetével szeressünk.

Ámen.

Ámen..., suttogom, és nézem a rózsákat a kötényében.

Már segített is.

Az ima?

Szent Erzsébet.

Hogyan?

Látom Joachim lábában a fájdalmat. Tudom, hogy útifüvet és madársósókát kell
rá morzsolni, amit a saját kezemmel szedtem a Macska-hegyen. Joachimot nemsokára
meggyógyítja a szeretet. És mehet vissza a bányába.

Úgy legyen, suttogja páter Konrad. Sokáig nem mozdul, kopasz fején piros, sárga,
kék maszatok csúszkálnak.

Hallod, páter Konrad?

Mit?

Dobog a szíve!

Kinek a szíve dobog?

Hát Szent Erzsébeté.

Ugyan, Clara! Nem a saját szívverésed hallod?

Nem. No, csak hallgads!

Valóban, ismeri el, megdobogtattad a szent szívét, Clara!, olyan szépen imád-
koztál!

Még az arca is kipirult, örvendezek.

Mint az ölében a rózsák, mosolyog páter Konrad.

*

Fogd a kosarat, hozz korpafüvet, kisvirágú füzikét, összeplántálófüvet, veronikát,
papsajtmályvát, orbáncfüvet. És apróbojtorjánt. Ismételd csak el!

Apróbojtorján, orbáncfű, papsajtmályva, veronika, összeplántálófű, kisvirágú
füzike...

Korpafű.

Korpafű. Korpafű, korpafű, korfapű, kofrapű, porfakű, mondogatom, hogy
biztosan ne felejtsem el.

A Glanzenbergre menj!

A Macska-hegy közelebb van!

Ne száljaj velem, te istenátka! A Macska-hegyen boszorkányok járnak. Megrontják a füveket.

Állok rémülten a kosárral a kezemben.

Ne tátsd itt a szád, lódulj!

Messziről kerülöm a Macska-hegyet, pedig de szeretek oda járni! A legjobb ízű menta ott terem. Mit fogok eztán rágcálni? Mit adok majd Tereza mamónak, hogy ne legyen bűdös a szája?

Tűz a nap, a kosarat a fejemre borítom, amikor a Glanzenberg lábához érek. A réseken át nézem a rétet. Egyszer csak nekimegyek valaminek. Nem is valaminek. Valakinek.

Hát te mit keresel itt, Fehérhajú?

Apróbojtorját, orbáncfűvet, papsajtmályvát, veronikát, összeplántálófűvet, kisvirágú fűzikét..., hadarom ijedten, a szemembe tűző naptól nem látom, kivel állok szemben, és még... ko...

Komlót?, próbál segíteni.

Rázom a fejem, igyekszem úgy fordulni, hogy lássam, ki állja utamat.

Korpafű?

Azt, azt!, nevetek megkönnyebbülve, hogy mégse náspángol el Dorothea, ha valami kimarad a kosárból.

Tudom, hol vannak. Ha megmutatom, te is megmutatsz valamit, Fehérhajú?

Egy fejjel magasabb nálam. Fekete az üstöke. Még nem szőrös az arca. Izmos lábaival előreiramodik, hegynek fel alig tudok a nyomában maradni.

Szagos réteken és az erdő alján egykettőre megszedem a kosarat. Nem segít, csak heverészik, édes nedvet rágcál ki a fűszálakból, hunyorog a nagy fényben, és néha vakargatja a fejét.

Hónom alá csapom a teli kosarat, elindulok lefelé.

Hohó! Mi lesz az egyezségünkkel?

Eszemben sincs hátránézni, csak megyek öles léptekkel, húz a kosár, csiklandozzák meztelen talpam a füvek.

Utánam veti magát, elkapja a vállam. Azt ígérted, megmutatod.

Micsodát?

A karbunkulusodat.

Az csak a mesében van!

Meg itt, ni!, kacag fel, s mielőtt kitéphetném magam a kezéből, az ingem alatt hirtelen a combom közé nyúl. Meglepődök, megrettenek, a tenyerébe csurrantok.

Te gyalázatos cafka!, vöröszödik el, de erre már kisiklok a markából, nekiiramodok a lejtőnek, cikázva futok, hogy el ne hasaljak, és közben vigyázok a növényekre, minél kevesebbet hagyjak el menekülés közben, hátra-hátrapillantok, üldöz, jajistenem, ha beér, megöl...

Beér.

Megöl.

Dehogy öl.

Megölel.

Fehérhajú, te rózsavizet pisálsz?, nevetve szagolgatja, majd orrom alá dugja a tenyerét.

Te lidérc!

*

A barna szobában fekszenek a nyöszörgők. Alig pislákol bennük az élet. Sötétedés előtt kamillás vízzel lemossuk őket. Adam tata Dorotheának nem engedi, hogy kibontsa az ágyékát. Nekem hagyja. Dorothea a vastag ujjával és a nagy retkes körmeivel fájdalmat okoz neki. Én gyógyítom. Füziketeát itatok vele úgy, hogy felemelem és a térdemnek támasztom a fejét. Még így is sok kicsorog a szája szélén. Manuel hörög, sípol és fuldoklik. A mellkasára teszem a jobb tenyerem, attól megnyugszik. A baltól nem, kipróbáltam. Johann már egészen kicsire zsugorodott, hanyatt fekszik egész nap tágra nyitott szemmel, ha föléje hajolok, sóhajt, mintha akkor költözne vissza bele a lélek. Wilhelm fél nap vonaglik, fél nap alszik. Ha szerencsém van, éppen akkor alszik, amikor mosdatni kell. Másképp kiüti vagy kirúgja a kezemből a vizesedényt is, a golycsot is. Dorothea olyankor ráripakodik, pedig attól még jobban vonaglik. Reggel mindig nekem kell bemennem hozzájuk, hogy megnézzem, élnek-e.

*

Magdalena tüzet rak a kemencében. A padkán ülünk, várjuk, hogy melegítse a hátunkat. Magdalena koszorúba köti a hajam. Elmeséli, hogy az ispotály ajtaja előtt találtak hét éve egy kékre vált csecsemőt. Dorothea rá se tudott nézni, de Magdalena, aki akkor mindössze tízéves volt, a karjába vette, ringatta, dúdolt neki, és a csecsemő egyszeriben kalimpálni kezdett a kezével, lábával. Magdalena kecsketejjel kínálta, amit először kiprűszkolt (ezen nevettek, mert Magdalena úgy csücsörít, mint egy igazi csecsemő), de aztán mohón, nagy cuppanásokkal szívta magába (ezen is nevettek). Magdalena kosarat font, kibélelte rongyokkal, abba fektette, ringatta. Amikor nem kellett a konyhában sürgölődni vagy a betegek körül forgolódni, a bubával játszott. A buba azt hitte, ő az édesanyja. Nem is akart más karjában, ölében ülni, más kezéből nem fogadott el ételt, másra nem mosolygott.

Hol van most ez a buba?, kérdezem.

Magdalena átöleli a vállam.

Itt ül mellettem.

*

Mi van a kötényedben?

Kövek.

Megmutatod?

Ha akarod.

Akarom. Hol szedted?

A Glanzenbergen.

Egyedül voltál?

Egyedül.

Elengedtek?

Küldtek.

Engem nem engednek. Nem küldenek. Itt kell lennem a kertben.

Szép itt.

Szép. De unalmas.

Szökj ki!

Nem lehet.

Dehogynem! Segítsek?

Inkább ne. Mutasd a köveket.

Óvatosan kihajtom a kötényem, nehogy szétguruljanak. Elnyílik a szája a bámulattól.

Ennyi sok! Milyen szépek!

Kinyújtja a kezét a kerítés lécei között. Belekotor a kötényembe. Megmarkol egy követ. A legszebb zöldet, aminek a legjobban örültem, amikor megtaláltam.

Add nekem!

Húzná vissza a kezét a kővel a markában. Elkapom a csuklóját.

Válassz másikat, ezt nem adom.

Nem kell másik.

Mit adsz érte?

Mit adjak?

Azt, ami a fejedben van.

A hennint? Hogy eltakard azt a rusnya fehér hajadat?

Nem azért. Kell a kő vagy nem?

Kell.

Akkor add a hennint.

Nem fér át a kerítésen.

Akkor dobd!

Dobja, de fennakad. Nem baj, majd leszedem. Elengedem a csuklóját. Felkapaszkodom a kerítésen. Ahogy a henninért nyúlok, beakad a lécebe, a fátyol felhasad. A fejemre illesztem. Még a világ is fényesebb, hogy nekem is lehet henninem.

Ezt meg hol loptad?, förmed rám Dorothea, amikor hazaérek.

Nem loptam. Cseréltem.

Aztán mire cserélted, te átokfajzat?

Kőre.

Kőre? Egy közönséges követ adtál ezért a gyönyörű darabért?

Nem közönségeset. Csodaszép zöldet.

Nyomban visszaviszed a gazdájának!

Nem viszem. Én vagyok a gazdája!

Ugyan, Clara! Hol akarod viselni? A városnak ezen a fertályán senki sem hord hennint.

Hát majd én hordok!

Az ispotályban? A patakparton? A Glanzenberg rétjein? A rongyos ingedhez? Úgy kacag, hogy belezúg a fülem.

Bemenekülök az ispotályba. Magdalena a sárga szobában éppen tejet oszt a betegeknek. Mindegyik álmélkodik, amikor meglátnak. Sívároghat nézik. Mindegyiknek a fejére teszem egy kicsit. Még Tereza mamónak is. Fénylik az arcuk a boldogságtól. Dicsérgetik egymást. Magdalenának áll a legjobban. Neki majd egyszer kölcsönadom, amikor templomba megy.

*

Magdalenának domborodik a hasa. Lehet, hogy rózsákat hord a kötényében, mint Szent Erzsébet? Amikor bemegy a barna szobába, a rózsák cipővé változnak. Adam tata, Manuel, Johann, Wilhelm egy csapásra meggyógyul. De pszt! Dorothea nem tudhatja, mert mindet elszedné.

*

Lemegyek a patakhoz. Apró sárga, kék, piros kövekből rózsát rakok ki, olyat, mint amelyet a templom kövére rajzoltam a kapu fölötti ablakból vetődő színes fény nyomán. Hallgatom a három kicsi vízesés vidám csobogását. Felcsavarom az ingem, amikor átgázolok a lapos sziklához. Süt a fenekem, ahogy ráülök. Lehunyom a szemem. Arcom a napnak fordítom. A szempilláimra vízcseppek fröccsennek, ahogy résnyire nyitom a szemem, látom, hogy kicsi szivárványok kapaszkodnak egymásba. Amikor megunom, szétrázom a hajam. Belemártom a vízbe homlokig a fejem. Úszik a hajam, a tincsekre habok csücsülnek. Megdörzsölöm a fejem előlről hátulra, hátulról előre, oldalt is nyomkodom, bizsereg a bőröm, nagyon hálás. A hajam úgy mosom, mint Dorothea a lepedőket: jó sokáig alaposan egymáshoz suholom a tincseket.

Egyszer csak valaki hátulról meglök. Előrebukok, nem teszem magam elé a tenyerem. Elsötétül a világ. Buborékok szabadulnak ki a számból a víz alatt. Sajog az arcom, körém tekeredik a hajam. Nem kapok levegőt. Megpróbálok feltápáskodni. Ömlik az oromból a vér, piros csík kanyarog a patak tetején. A hajam is véres. Patakszik a könnyem. Összefolyik a vérrel.

Nem látom a támadóm, csak nagy csobbanásokkal kísért távolodó lépteit sejtetik, merre iszkol.

Ne merészkedj többet ide! Megrontod a vizet az iszonyú fehér hajaddal, hozza a rikácsolást a víz.

Egy lány hangja. Messzebb gúnyos nevetés csattan. Többen lehetnek.

Az ingem is véres. Szédülök. Leülök a kőre. Vízet lögybőlök magamra. Lehúzom az ingem. Égeti a meztelen hátam a nap. Sutykolom a vért az ingből. Dörzsölöm a vért a hajamból. Lassan elapad a vérpatak. Csak a könnyem nem szárad fel. Kikászálódok a partra. A kőrózsákat szétrúgták.

Nem bírom eléggé kicsavarni az inget, de felveszem, nem mehetek anyaszült meztelen a házak között. Csikot húzok magam után az ispotályig. Magdalena épp a lepedőket szedi le a kifeszített kötelekről. Amint meglát, lerángatja rólam az inget, rámkanyarít egy lepedőt. Gyorsan, nehogy Dorothea észrevegye, szárazra töröl. Nem kérdezi, mi történt.

*

Hajnaltól arra ébredek, hogy Magdalena jajgat. Felugrok, odamegyek hozzá. Nagyokat nyög, a fogát csikorgatja. Csapzott a haja, verejtékgyöngyök gurulnak a halántékán. Dorothea vizet forral a nagy üstben. Ne lábatlankodj itt, förmed rám, de most nem olyan kemény a hangja, mint szokott.

Clara, nyöszörög Magdalena. Tedd a kezed a homlokomra...

Tartok egy kicsit Dorotheától, de azért odalépek. Ahogy ráteszem a jobb kezem a homlokára, megnyugszik.

Most a hasamra, kéri kisvártatva.

Forró a hasa, égeti a tenyerem.

Nyomd már!, mondja Dorothea.

Ránehezedek a tenyeremre. Magdalena feljajdul. Ijedten elkapom.

Nem neked mondtam, te szerencsétlen, kiált rám Dorothea. Kotródj innen!

Ne menj el, sóhajt Magdalena. Add a kezed. Zihál.

A jobb kezemet szorongatja. Egy kicsit fáj, de nem bánom.

Takard be a hasamat a hajaddal.

Ráteritem, olyan, mint egy patyolat lepedő.

Dorothea Magdalena felhúzott lába közé hajol.

Egyszer csak felsír a csecsemő. Magdalena szeméből könnypatak folyik, de mosolyog. Enged a szorítása a kezemen.

Fiú, mondja Dorothea. Dobd a patakba, löki a karomba.

Földbe gyökerezik a lábam.

*

Joachimnak már majdnem teljesen meggyógyult a lába. Sétál az ispotály körül. Bemegy páter Konradhoz a templomba. Elmondja neki az összes imát, amit tud. Páter Konrad megdicséri. Ringatja a kisfiú bölcsőjét, amikor Magdalena a sárga vagy a barna szobában teszi a dolgát. Egyszer elhívom magammal, amikor füvekért megyek. A Glanzenbergig nem bírna eljönni, ezért a Macska-hegynek tartunk. Tereza mamónak már amúgy is annyira bűdös a szája, hogy nem lehet a közelében kibírni.

Nem félsz a boszorkányoktól?, kérdezem.

Fényes nappal?, csodálkozik Joachim. Miért félnék?

Dorothea mondta, hogy a Macska-hegyen boszorkányok tanyáznak, megrontják a füveket.

Dorothea..., mondja kelletlenül. Nem kell ám minden szavát elhinni.

A Macska-hegyre egy bozóttal övezett keskeny ösvényen lehet feljutni. Én megyek elől, mert Joachim még sosem járt fenn. Meg-megállunk, hogy a gyógyuló lábát pihentesse. Amikor a bozótban roppan valami, összerezzenek. Joachim nevetése nyugtat meg.

Nézd, ott vannak!, kapom a szám elé a kezem, amikor az ösvény a Macska-hegy rétjén elveszik.

Három boszorkány táncol a rét közepén. Amikor észrevesznek, felkapják a vállukról a kendőt, és huss, elröppennek. Az egyik arcából Dorothea néz vissza ránk.

Markó Béla

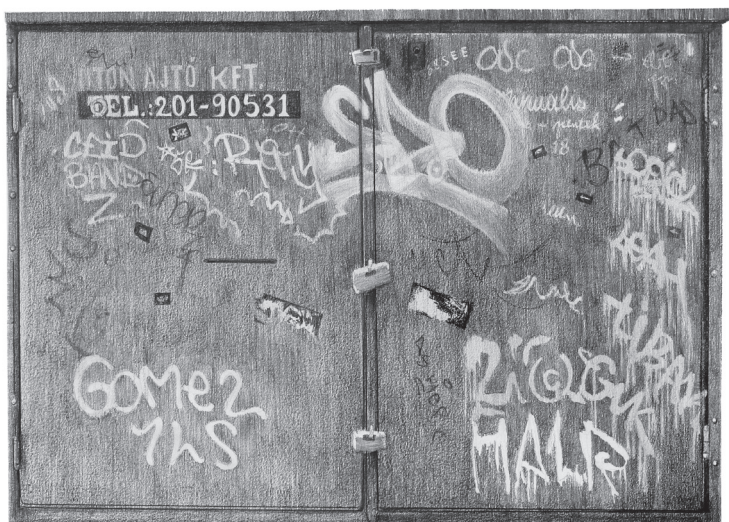
Mentség

Azt hittem régen, hogy éppen fordítva történik minden, és egyre könnyebben viselem idővel a szenvedést, legyen szó egy gyorsan múló testi fájdalomról, vagy pedig arról a kínzó hiányérzetről, amely mindjobban eluralkodik rajtam, hogy ma is elmulasztottam, és holnap is el fogok mulasztani valamit, amit feltétlenül meg kellett volna tennem, de mondom, ez régen is így volt, csak hogy akkor még hamar túltettem magam rajta, újabban viszont nemhogy tompultak, inkább kiélesedtek az érzékeim, szeretnék megfelelni például a szeretet parancsának, szeretném végre betűről betűre betartani a tízparancsolatot, holott nem voltam vakbuzgó soha, sőt, igazság szerint még hinni sem hittem, de mostanában kezdek túlságosan vigyázni magamra, nehogy egy száguldó autó elsodorjon, ha lelépek a járdáról, nehogy késő este, vezetés közben lekoppanjon a szemem, nehogy akármiben is bűnösnek lehessen mondani engem, nehogy megfázzam, nehogy megizzadjak, általában nehogy, nehogy, nehogy, valahogy így jellemezhetném a közérzetemet, küzdök is ellene természetesen, de lelkem mélyén tudom az okát, ez nem halálfélelem, hiszen én sem lehetek kivétel, mint ahogy egykor talán reméltem, csak azért vigyázok ennyire magamra, hogy még véletlenül se foghassa majd rám Isten a halálomat.

Biztonság

Még itt a város közepén is. Az érdes kőkerítésre támaszkodó vadcseresznye. Az itt-ott már korhadó, de azért minden

évben mohón virágzó, ráncos kérgét
 hófehér szirmokkal takargató körtefa.
 Végül pedig az udvar hátsó részét
 földig érő ágaival beárnyékoló meggyfa.
 Ennyi csupán. És egy magasra nőtt,
 de számomra teljesen ismeretlen,
 Anna szerint leginkább mogyorófára
 hasonlító díszcserje a szomszéd kertben.
 Állandó madárzsivaj. Csicsergés,
 pittyegés, csattogás, cserregés, vijjogás,
 károgás, fütttyögés, mindenféle sokszor
 hallott, mégis érthetetlen beszéd.
 Vegyük például most a rigófütttyöt,
 megesküdnék, hogy ezelőtt húsz,
 harminc, negyven évvel is ugyanez volt.
 Nem ugyanilyen, hanem ugyanez. Igen,
 a rigó nem él ennyit. Nem is ezt akarom
 mondani. Hanem a füttty. Változatlan.
 Ez biztonságot ad. Egy hang. Egy forma.
 Egy irány. Egy lengés az ágon. Vagyis
 minden, ami a forró testből kiárad,
 és amint elhagyja őt, el is felejtí rögtön.
 Van lélek ezek szerint. Mint egy rigófüttty.
 A rigó hangszer. Valaki játszik rajta.
 Ami a földben rothad majd belőlünk,
 az is csupán egy dob vagy hegedű.

Lövétei Lázár László

Feketemunka

HUSZONÖTÖDIK VIGNETTA

*„Volt egy kocsmá a szomszédban
Egy lerobbant Ikarus buszból
Kiszedték a székeket
S azokkal szerelték fel a kocsmát
Egy darabig mi is ilyen buszokkal
Mentünk Magyarba
Szóval egy kicsit otthon-szagúak voltak
Azok a székek
Ha már nagyon jöttem volna haza
Beültem abba a kocsmába
S ha már ott voltam
Megittam egyúttal valamit.”*

FILMAJÁNLÓ

A Nógrád Megyei Hírlap nyomán

Szeptember 10-én rabolják el a budapesti B. Szamantát
Öt nap múlva
Szeptember 14-én szombaton már rendőrkézre is kerülnek a tettesek
A 13 éves kislány túszul ejtésének története
Bővelkedik különös fordulatokban

A krimi rajtavesztett „hőse” három romániai fiatalember:
T. László [22 éves]
Testvére T. Attila [20 éves]
És névrokonuk T. Gergely [21 éves]
A gyermekrablás ötletgazdája T. Gergely
Aki korábban alkalmi munkásként dolgozott B.-éknél
Így tehát ismeri a kislányt

Miután Szamantát foglyul ejtik
Adonyban egy kemping-faházban rejtik el
Nem bánnak vele rosszul
Gondoskodnak élelmezéséről
De természetesen a bérelt házikóból nem engedik ki

Ötmillió forintot kérnek Szamanta szabadon bocsájtásáért
 A rablás után fölveszik a szülőkkel a kapcsolatot
 Akik hajlandónak mutatkoznak a váltságdíj kifizetésére
 El is mennek a megjelölt helyre
 – A rendőrség különleges egységeinek biztosítása mellett –
 Ott azonban senki nem jelentkezik a pénzért
 A gyermekrablók másodszor is jelentkeznek
 De a szülők a megadott helyen ezúttal se találhatnak senkit

A rendőrségen az őrizetbe vett három férfi bevallja a bűncselekményt
 Elmondásuk szerint az ötödik napon riadtak meg igazán
 Tettük következményeitől:
 Állításuk szerint akkor határoztak úgy hogy Szamantát szabadon engedik
 Miután elfogyott a pénzük és már élelmet sem tudtak vásárolni
 Abban reménykedtek
 Hogy a számukra balul végződő gyermekrablás után
 Sikerül elmenekülniük az országból

A kislány egészségesen tér vissza a szülői házba
 Elrablóinak azonban felelniük kell tettükért:
 A vonatkozó törvények szerint
 5-15 év börtön vár rájuk.

HUSZONHATODIK VIGNETTA

*„Bontáskor ti is kiválogatjátok
 Az ép cserepeket
 Vagy azokat a léceket
 Amiket még szegteleníteni lehet
 Na az Utolsó Ítéletet is
 Valahogy így kell elképzelni –
 Mondta a papunk
 Fiatal pap volt de szigorú
 Például ha keresztelni akartál
 Muszáj volt felkészítőre járni
 Én is direkt ezért jöttem haza Magyarból
 Odakünn nem cifrázzuk a bontást – mondom
 Ott minden megy a sittbe
 Bajos lesz ott válogatni – mondom
 Isten jósága végtelen –
 Mondta a papunk
 Hát – mondom
 Ahogy ott összevegyült a szezon a fazonnal
 Nem tudom elég lesz-e az a végtelen.”*

Demény Péter

Préselt lemezek

1

Igazán igyekeztem, hogy
álmaim a valóság minél szelídebb felületével
találkozzanak.
Vagy talán csak reménykedtem, hogy
valami mégis marad belőlük, amikor
elindulnak szép városok fényes kikötői felé.
Hogy nem mindig a kurvák, jasszok, emberkereskedők,
kábitószercsempészek rontanak meg mindent.
De már a remény is öregszik,
egykor kemény húsa löttyed, hervad már ligetünk, díszei...
Az irodalom még segít, amennyit tud, az nem csapott be sosem,
a szerelem sem, csak az élet.
Nem imádkozhatom, hogy ne legyenek szüleim,
elvégre korábban lettek, mint én, miféle fohászt tudhatnék mondani?
Virágzik bennem a hervadás.

2

Én nem tudom, mi van a szeretettel,
már eleve kevesebb, mint amit képzeltünk róla.
Túl van dimenzionálva, azt mondanám.
A szomorúság soha el nem fogy: de legyenek bár jövőendőmondások, eltöröl-
tetnek; vagy akár nyelvek, megszűnnek; vagy akár ismeret, eltöröltetik.
Most azért megmarad a hit, remény, szomorúság, e három; ezek között pedig
legnagyobb a szomorúság.
Ez az én korinthusbeliekhez és clausenburghbeliekhez és neumarkbeliekhez és
mindenbeliekhez szóló legelső és legutolsó levelem.
Ne legyenek nagy reményeitek, se nagy igényeitek.
Mert úgyis meghaltok, és sem titeket nem szeret jól senki,
sem ti nem szerettek jól senkit.
De mindenkor szépen fogtok szomorkodni,
és a szomorúság betölti a feladatát a ti életetekben.
Ezért hát ne szomorkodjatok: szomorkodik helyettetek a ti lelketek,
az a gyakran megcsúfolt, kevésbé ápolat,
világ alján szorongó apró szívetek.

Ladik Katalin

Vadhús

ÉJSZAKAI VÍZ

Másnap, kora reggel, legnagyobb meglepetésemre, ismét a Művésznő csengetett be hozzám. Teljesen összeszedettnek tűnt, higgadtan beszélt:

– Újvidékre akarok utazni – mondta –, még egyszer, utoljára, és szeretném, ha elkísérne erre az útra.

Beleegyeztem.

– Azt szeretném, hogy Újvidéken első utunk a temetőbe vezessen.

– Újra végigjárnam életem helyszíneit. De hogyan térhetnék vissza oda, ahol időközben eltűnt mindaz, ami fontos számomra? Sokáig bizonytalan voltam, nem tudtam, valóban léteztek-e azok az utcák, azok a házak Újvidéken, a Telepen, amelyek oly élénken jelennek meg álmaimban. Kiderült, hogy csaknem mindegyik eltűnt, és attól félek, velük együtt tűnnének el fiatal éveim emlékei is. Az ismerős emberek közül sokan meghaltak vagy szétfroccsantak a nagyvilágba, és attól tartok, ha majd az a kevés megmaradt ismerős ház is szétporlad, akkor velük együtt eltűnik ifjúságom is. Vigaszom, hogy a kínaiak szerint az idő múlása a lélegzés ki-be áramlásához, nem pedig a múlt, a jelen és a jövő idő fogalmához hasonlítható. Aradi József a következőket írta, amikor 1982 telén nálam, Újvidéken vendégeskedett egy hétig, majd visszautazott Kolozsvárra: „Egy ember eltűnik. Úgy is mondhatjuk, elköltözött. Kelet-Európában a kettő szinte egyre megy. S ‘mennek’ az emberek, egyre csak mennek kifelé a világból... viszik magukkal feledésre szánt ünnepeiket. Eltűnnek családok, kihalnak nemzetiségek, felbomlanak házasságok, baráti körök, eltűnnek egész társadalmi rétegek. S a megmaradt, a széthurcolt, majd emlékeztetőként összehordott tárgyak halmazából már csak a motívumokat lehet felidézni. Vajon kit érdekelnek a megidézett magánéletek tárgyakkal összekapcsolt helyei és időpontjai? És vajon mennyire lehet hiteles itt, ma, hiányzó személyekről és megszemélyesített együttlétekről megemlékezni? A megmaradt tárgyak emlékezete is véges, és idővel lassan jelentésüket veszítik. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy fontosabbak vagyunk jelentésüket veszített tárgyainknál. A tárgyak emlékeznek, de meddig? – Az átmenetiségek korában a felejtése a jövő. A tárgyakat el lehet látni új, más személyekre szabott jelentéssel. De ez már nem a mi tárgyaink emlékezete, és nem a mi ünnepünk”.

A Művésznő elhallgatott. Egy kitépett újságlapot adott a kezembe: *Magyar Szó*, Újvidék, 1990. május 9. szerda, 10. oldal. Ennek az írásnak ő volt a szerzője:

Kentaur

avagy egy ország kórképe

Mi történik azzal az országgal, amelynek értelmisége folyamatosan elhagyja az országot, amikor a szellemi tőke kiszivárog, elszakad az őt világra hozó és tápláló testből? Ha azt az országot élőlényhez hasonlítanám, azt mondanám, hogy fej nélkül maradt az a bizonyos élőlény. Mihez kezd ilyenkor ez az életveszélyes helyzetbe került

lény? Gyors ütemben kinöveszt magából silány anyagból új testrészeket, vagy pedig mesterséges testrészeket illeszt elvesztett testrészei helyébe. Furcsamód, ezek az oda nem illő anyagokból készült testrészek elképesztő tulajdonságokkal kezdenek rendelkezni, mielőtt megérzik az életet adó test [ország] vérkeringését. Az együvé tartozás felemelő érzése hamarosan átalakul öntelt, felsőbbrendűség-érzéssé, sőt a hatalom iránti sóvárgássá. A testben [országban] megindul a kóros, rákos folyamat. A burjánzó idegen és kóros sejtek elpusztítják az ép sejteket. Az ép sejtek vagy elmenekülnek, vagy mártírként ellenállnak, küldetésüknek abban a tudatában, hogy FOLYTATÓDNIUK KELL, mert az egészséges sejtek csakis a saját talajukban élhetnek kóros eltorzulások nélkül.

Egy kivételes, elszánt értelmiségi réteg tudja, hogy az egészséges sejt az őt teremtő testet elhagyva, egy idegen testben életképes lehet ugyan, de rendszerint eltorzul, vagy a befogadót károsítja meg, vagy önmagát pusztítja el, vagy pedig annyira átalakul az új környezetben, hogy bizonyos esetekben kimagasló életképességről tesz tanúbizonyságot. Ám ilyenkor már nem sok köze lesz eredeti önmagához. A befogadó testben [országban] megtört, ritka esetben elismert KÜLFÖLDI lesz, saját országában [testében] IDEGEN. De hová lett az ő hazája, teste? A hazalátogató immár KENTAUR lévén, nem ismer rá egykori, saját hazájára, testére. A TEST-HAZA sem ismeri fel őt. Két idegen méregeti egymást gyanakodva.

Az idegen testek jobban érzik magukat egymással, mint egykori test-hazájukban. A kentaurok szövetséget kötnek egymással. Új, nagy kentaurok, új államok keletkeznek. Új nyelvet találnak ki, új vért termelnek önmaguk számára. Ennek a nyelvnek nincs hagyománya, ám harsány. Az ő vérük nem embervér, de energiaforrás. Fokozatosan nélkülözhetetlen energiaforrássá válik az egykori TEST-ORSZÁG számára is. A csonkán maradt test megismeri, és megkedveli a könnyű bódulatot, a tablettákban szedhető életerőt, szabadságérzetet, a rózsaszínű jövőt ígérő játék-automatákban, rózsaszínű hűsárlókban. A KENTAURORSZÁG az egykori TEST-ORSZÁG polgárait bedarálja.

A vonat folyosóján két nő haladt el fülkénk mellett, valami nehezet vonszoltak:

- Ez egy madár?
- Úristen, Juci, mi a picca ez?
- Nem tudom, de búcsúkor könnyezik.
- Jó, de miért cipeljük ezt a nyomasztó szart?
- Mert a haverom műkereskedő, ez a kép ötven milla.
- Hű, akkor nem lépünk le Spanyolországba?
- Hülye vagy? Nem fér ki az ajtón.

A Művész nő elővette táskáját, és hosszasan keresgélt benne.

– Újvidéken a nyolcvanas években naponta három nemzetközi vonat robogott át, és most itt ülök egy megoldatlan rejtéllyel: vajon az „utolsó vonatra” szálltam-e fel annakidején? Én nem vágytam annak az „utolsó vonatra” utasa lenni. Engem visszatartott a „köldökszín”, a szülővárosom, úgy éreztem, ha nem hallgathatom a jugoszláv rádióállomásokat, megfulladnék a légszomjtól; de nem akartam „hallótávolságon” kívülre jutni a magyarországi rádióadók hangjától sem, mert akkor süketnek és némának éreztem volna magam. Ám hová utaztam volna elég távolra, de mégse túl messzire Újvidéktől?

Gondolataiba merülve, önmaga tükörképét szemlélte az ablaküvegen, majd megszólalt:

– Délvidékről vonaton vagy buszon közelítettük meg Budapestet a 60-as és 70-es években. Általános gyakorlat volt, hogy Jugoszlávia két állami ünnepén, május 1-én és november 29-én, három- vagy ötnapos társasutazást szerveztek az intézmények a dolgozóiknak. Az Újvidéki Rádió is szervezett ilyen kirándulást 1966-ban, és huszonnégy éves koromban én is felutaztam Pestre. Életemben először utaztam külföldre. A busz az Újvidéket Budapesttel összekötő nemzetközi úton közlekedett, és a IX. Kerület Soroksári úttal párhuzamosan haladó sínek mellett közelítette meg Pest belvárosát. A vasúti sínek ugyanazzal a Soroksári úti aszfaltos úttal párhuzamosan futnak a mai napig, és a vonat még mindig ugyanazon a vonalon közlekedik a Duna mellett. Látni a romos, hatalmas és üres, kormos, törött ablaküvegű raktárépületeket, csarnokokat és gyárkérményeket. Akkor és most is elhűlve nézem a barátságtalan, kietlen városrészt, a börtönszerű, körfolyosós elhanyagolt épületeket, ahol most maga is lakik. Most vettem csak észre, maga bőrrönd nélkül utazik velem Újvidékre, és csak a laptopját hozta magával! – csodálkozott a Művésznő.

Nem válaszoltam, de megkerestem a laptopon a Művésznő meseversét, *A legkisebb királyfit*:

„Amikor beállították az új neonsort az utcánkba, vakító, kék fény árasztotta el a környéket. Kimentem a nyárikonyha elé, ahol már hat éve lakunk, ránéztem a kalyibára, megláttam, hol éltem eddig, hogy nekem ahhoz semmi közöm. És világgá mentem.”

– Volt munkahelyén, az Újvidéki Színházban nem sajnálkoztak, nem tartották vissza, miután bejelentette, hogy otthagyja a színházat és Újvidéket? – kérdeztem.

– Ugyan már, dehogyan tartottak vissza, inkább örültek, hogy elmegyek. Egyébként úgysem érdekelt senkit azokban a válságos időkben a Színház, a Művészet, az Ige. A színházak mindenütt a fogyó nézősereg miatt sopánkodtak, megszoktuk, hogy inkább üres, mint teli széksorok előtt játszottunk. – válaszolta immár felém fordulva, majd folytatta: – A nyolcvanas és kilencvenes években, Jugoszláviában az igazi színház az utcákon, tereken, a bányákban volt. A legnézettebb színészek akkoriban és mostanában is a politikusok voltak és maradtak. Ők ugyanis meg akarják váltani a társadalmat. Én Thália templomának egyszerű papnője voltam csupán, de tudtam, hogy sem én, sem a világ összes színháza nem válthatja meg a társadalmat. Abban a régi korban, amikor még jelentős közösségi és általános szerepe volt a színháznak, akkor egy tömör szociális struktúra szerves része volt. A mai viszonyok között minden művészet, tehát a színház is, terhére van a társadalomnak, és ezt a társadalom nem is rejti véka alá, lépten-nyomon érezteti velünk, hogy fölöslegesek vagyunk. Én a homo ludens fajtához tartozom, és úgy tűnik, hogy bizonyos történelmi pillanatokban jelentősebb és érdekesebb előadások történnek az utcán, az igazi életben, mint a színházban. Most is ilyen idők járnak errefelé. Ezért maga az élet is csupán játék, előadás, amely az abszolút valósághoz úgy viszonyul, ahogyan egy színházi előadás viszonyul a valódi élethez.

Ezután ismét a vonatablak felé fordult. A tükörkép mostanra már kissé megfáradt arcát adta vissza.

– Véleményem szerint az emberi élet alkalmas anyagnak bizonyul arra, hogy „életszerepet” csináljanak belőle, olyan megismételhetetlen, egyéni előadást, amely hangjegyként írja be magát az egyetemes, kozmikus szimfóniába.

Hangja elhalkult, távolinak tűnt. Arca helyén üres bőrdarab. A sápadt bőrdarab tovább beszélt:

– Míg Beckett hősei olyan élő emberek, akik azért foszlanak, szakadnak cafatokra, mert egy hazug világban élnek, olyan világban, amelynek nincs ontológiai alapja, a japán no dráma hősei – ellentétben Beckett hőseivel – szellemek, holt lelkek, amelyek a buddhista közömbösséget hirdető életérzés ellenére a világ hazugságai után sóvárognak.

A sápadt, élettelen bőrmaszok arcomba üvölti: – Kiskunhalas! – Felriadok. Még Magyarországon vagyunk, de már közel az országhatár. A Művésznő mély levegőt vett, majd folytatta:

– Életem első orchideáját a hetvenes évek végén, egy átlátszó műanyag dobozban kaptam, már nem emlékszem, milyen alkalomból. Az átlátszó doboz miniatűr koporsóra emlékeztetett, Hófehérke feldíszített, halványlila virággal teleszórt üvegkoporsójára a Walt Disney-filmből. Az orchidea szára egy kis üvegcsébe volt dugva, mely injekciós ampullára hasonlított alakja és nagysága miatt, meg azért is, mert majdnem hermetikusan volt lezárva, nehogy kicsöpögjön belőle a víz. Így egy hónapig is megmarad a virág, mondták. Használati utasításként már nem említették, hogy a dobozban tartsam-e a virágot, vagy kivehetem belőle. A doboz át lett kötve színes műanyagból készült szalaggal és a doboz méreteihez képest túl nagy masnira volt kötve. Az egész doboz, virágostul, szalagostul, inkább egy vásári műanyag ready made-re emlékeztetett, mintsem az afrikai egzotikus virágra. Tanácstalanul forgolódtam 19 négyzetméteres lakásom 5 négyzetméteres szobájában, hol is találnék megfelelő helyet ennek a különös ajándéknak. Végül is íróasztalom fölé, a szemközti falra erősítettem. Elhatároztam, csinálok oda egy orchideás ablakot, vagyis, ha kinyitom az orchideás doboz fedelét, egy képzelt világra nyíló ablakot nyitok ki – mondta, és felállt, hogy lehúzza a vonat ablakát. A nyitott ablakból nyirkos fűpaplan zuhant rám. Én csendben dideregtem alatta.

– Abban az időben két kolozsvári költőtársammal, Szócs Gézával és Cselényi Bélával leveleztem, amikor rájöttem, hogy az ismeretlen világra nyíló orchideás ablakom éppen Kolozsvár felé néz. Ezt később meg is írtam nekik. Tizenhat év múlva elköltöztem egy nagyobb, 25 négyzetméteres lakásba, és az íróasztalom megint a falhoz lett támasztva. Akkoriban megkérdezte tőlem az egyik költő barátom, megvan-e még a „Kolozsvárra nyíló ablak”. Hirtelen nem is tudtam, miről beszél. Hát persze, a kis műanyag vakablak, az orchidea üvegkoporsója, vágyaink herbárium... Sajnos nem volt már meg a Kolozsvárra nyíló ablakom, úgy éltem, mint a csiga a házában, én magam voltam a ház, az ablak, a lakó. Szembe velem, az íróasztalom fölött, egy fekete-sárga mintás macedón szőttes, arra szoktam gombostűvel odatűzni emlékeztetőül a kifizetendő számlákat, a sürgős válaszra váró leveleket, aláírásra váró szerződéseket. Azon a szőttesen egy cédulán Szócs Géza *Ez már a feltámadás* című versének egy részlete emlékeztetett a majdnem elfeledett „Kolozsvárra nyíló ablakra”.

– A korom íze – tette hozzá lezárásképpen. Én is éreztem orromban és számban a mozdony füstjét, kormát.

– Igen, minden kornak megvan a maga íze, zamata – mondtam.

Lent, a cipőmnél, az ülés alatt, szuszogást hallottam, és egy fekete bőrű kéz rajzolódott ki. Halkan felsikoltottam. A folyosón álló orchideás nő is odanézett. Egy

férfi aludt a padlón, az ülés alatt. Riadalom támadt. Jöttek a rendőrök. Kiráncigálták a férfit az ülés alól. A fekete férfi sehogyan sem tudott magához térni a kábultságából. Letaszigálták a vonatról. Nem volt nála semmi poggyász. Ezután még három embert toloncoltak le a vonatról. Azoknál sem volt poggyász, okmány.

Már javában benne voltunk a „zsiros” bácskai tájban, térdemet felhúztam a mellettem levő üres helyre, és megkerestem a laptopon Kosztolányi Dezső *Ez a beteg, boros, bús, lomha Bácska* című versét:

Itt félve jár az úri kisgyerek.
Mérges virágok, nyiszlett emberek.
Egy távol torony ferde lángolásba
Méreggel mart, fehér, virágos orcák.
Lánggal rikító selymek, rác mennyország.
Nehéz aranypénz a lányok nyakán,
mindegyik oly finom és halavány.
A trombiták estente mint a szörnyek
egy vörös korcsma-ablakból rőfögnek.
Trágár tivornya, részeg és tunya.
Sír a beteg és méla, szláv duda.
Most reszketek. Azt mondják, hogy mulatnak.
Sípít a síp, csörömpöl minden ablak,
boros az asztal, véresek a kések,
az ördög is fölplántlikázva lumpol,
festett leányok lesnek a zsalukból,
s én meghalok, ha egyszer odanézek.

Kinéztem a kupéajtón, és az üvegajtón belépő tájra figyeltem. Homokos talajra épült sztereotip emeletes házak, jellegzetes kelet-közép európai új lakónegyed. Érződött a Duna közelsége, mely Újvidék közelségét jelezte.

– Homokos a talaj, árterület, nádas volt ez még gyermekkoromban – szólalt meg ismét a Művész nő –, a mostani újvidéki új vasúti pályaudvar helyén libalegelő volt nem messze szülőházamtól, a Kiszácsi utcától [Kisačka ulica]. Ez az utca arról volt nevezetes, hogy ebben az utcában laktak Mileva Marić, Albert Einstein első feleségének szülei. És ebben az utcában, a mi házunknál volt az én gyermekkori titkos rejtekhelyem, a „duzzogó”.

Már kirajzolódott a közeli város körvonala, amikor újra megszólalt:

– Annak a nádfődeles, düledező vályogháznak a bér lakásában csak a nagy konyhaasztal alá bújhattam nővéremmel, amikor megszólaltak a légiriadót jelző szirénák. Egy-egy bombázás után mindig kidőlt egy fal, de legalábbis rés támadt a háznak az oldalán, ahol laktunk. Nem a kapun jártam be az udvarba, majd onnan a lakásba, hanem a bombázástól az utcai házfalon keletkezett résen át furakodtam egyenesen a lakásba. A „duzzogó” egy karnyújtásnyi méretű üres köz volt az utcai kerítés és a ház egy kis része között. Oda jártam sírni, keseregni, ha haragban voltam a világgal. Itt dolgoztam fel magamban a sérelmeimet, és miután megkönnyebbültem, már tiszta fejfel gondolkodhattam, és erősnek érezhettem magamat. A kerítésrésen

át lestem az utcán menetelő katonákat, és elhatároztam, ha felnövök, királynő vagy varázsló leszek, legalábbis feltaláló. A duzzogónak mindig jellegzetes volt a szaga. Nem lehet elfelejteni. Később, tizenegy éves koromban, Újvidék külvárosába, a magyarlakta Darányi-féle Telepre, a Kotorska utcába, nagybátyám kertes házában egy melléképületébe költöztünk albérllőként. Ott, az udvar végében, a szalmakazal lett a duzzogóm. Belefűrtam magam jó szagú ölébe, vagy felmásztram a tetejére, és onnan sokszor leugroztam. Zuhanás közben úgy éreztem, repülök. Azóta visszatérő álmom a repülés. Közel laktunk a Dunához, de még közelebb a Kis-Dunához, akivel akaratlanul bizzar vérszerződést kötöttem, mikor egy hanyagul eldobott, törött sörözüveg csontig felvágta nagylábujjam tövét. Erősen vérző lábam vérszalagot hagyott a Kis-Dunától egészen a házunkig, ahol apám rögtön biciklijé csomagtartójára ültetett, és elhajtott velem a kórházba. Gyerekkorom óta csak víz közelében tudom elképzelni az életem, ezért meghatározó társam a folyó, a tó és a tenger. Sokat bicikliztem a Duna-parton. Mámorossá tett a sebesség, a repülésre emlékeztetett, valamint a folyó, a nedves fővény illata. Ott vesztettem el, mintegy a természet őselemeinek, a földnek, a víznek, a fénynek, a szélnek áldozva, a szüzességemet.

A Művésznő, mintha nem vette volna észre a város közelségét, folytatta:

– Sok év múltán, egy csőtörés a vályogházacska szennyvizével eláztatta kézirataim egy részét, valamint féltve őrzött levelezésem a Budapesten élő Szentjóbby Tamással, akivel a kortárs művészetről társalogtam levélküldeményeinkben. A sors azzal a csőtöréssel egy újabb áldozathozatalra emlékeztetett. Feláldoztam nyugalmasnak remélt házasságomat és jó híreket a művészetért. Akkoriban, a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején jelentős döntéseket kellett hoznom. Alapjában változtattam meg korábbi életem. Utazni kezdtem. Utazásaim során a vonatban sálát, pulóvert kötöttem. A kötőtűk állandó társaim lettek.

A vonat erősen fékezett, erre sietve kaptunk holmink és kabátunk után, majd leszálltunk.

Késő délután volt, és első utunk a temetőbe vezetett. Ott megálltunk egy sírnál. A Művésznő merőn bámulta a sírkövet:

– Akkor döbbsentem rá igazán, hogy van apám, hogy te is létezel, apus, amikor a lét és a nemlét határán hörögtél napokig, és én a lábadat tapogattam, érezvén, miként hűl ki fokozatosan a lábfejtől fölfelé a térdig és tovább. Egészen addig olyan természetes volt a léted, hogy nem is vettem észre. Csak olyankor figyeltem fel rád, ha történt veled valami. Veled azonban nemigen történtek különösebb események. És ha igen, te nem beszéltél róluk. Egyébként is ritkán beszéltél, és többnyire csak tömönatokban. Ezért a hangodra alig emlékszem, de a jó érzésre, amikor hallottam, igen, mert akkor még együtt voltunk valamennyien. Első emlékem rólad: 1945–46 tele volt, és te megérkeztél valahonnan. Anyus izgatottságából éreztem, hogy ez fontos esemény. Érdekes volt számomra, hogy a piszkos kabátod és kapcád kitergeti a hóra. Azt mondta, azért, hogy megfagyjanak a tetvek. A tetvet nem ismerem, de a bolhát igen. A szalmazsákot is azért szokta kitenni a hóra, hogy megfagyjanak benne a bolhák. De egy idő múlva mégis előjöttek valahonnan. Akkor, abban az újvidéki Kiszácsi utcai nádfődeles házban, együtt laktunk anyus szüleivel, a Tápai ómamával és ótatával, meg ómama nővérével, a Veca nénivel és férjével, Pista bácsival, akit mindenki Pista sógornak hívott, és akit én állítólag alvás közben kisbaltával fejbe

akartam vágni, mert állandóan bosszantott, csúfolódott velem. Pedig a kisbaltával csak körbejártam az alvó Pista sógort, nem akartam bántani. Aztán sokáig töprengtem, mi is történt volna, ha tényleg fejbe vágom. Apus, amikor rosszkodtam, miért nem adtatok oda azoknak a partizánoknak, akik Pisti unokabátyám napszámból hazatérő szüleit és a falu magyar lakosait agyonlőtték? Te így szoktál tréfásan bosszantani: nem is a mi kislányunk vagy, Kató, anyus csak úgy idepottyantott a nagy kantájából. Anyus ugyanis azt mesélte, hogy otthon, egy székkeretben ülve szült meg engem, a bábaasszony meg alulról elkapott, amint kipottyantam. Te anyussal reggel elmentél napszámba kapálni, este értetek haza. Ómama és ótata maradt otthon. Ómama a ház körül dolgozott, ótata meg fogadta a betegeket, akik még a távoli Bánátból és Szerémségből is ide, Újvidékre utaztak, hogy ótata „megkenje”, helyreigazítsa a gyomrukát, vagy megmasszírozza a nők petefészket, hogy szülni tudjanak. Ezt a tudását Pesten szerezte, mert ő Magyarországon is járt. Ótata komoly, szikár ember volt. Engem küldött reggelente a kis fityókos üveggel a kocsmába pálinkáért, amit hazafelé menet mindig megnyalogattam. Sokat dohányzott, köhögött és zsémbeskedett, kötekedett ómamával. Ómama soha nem szólt vissza, összeszorított ajakkal hallgatott. Apus, te viszont soha nem ittál, nem is dohányoztál, és csak néha förmedtél rá anyusra, hogy hová lett a pénz, mire költötted. Akkor anyus rögtön sírva fakadt, és azt mondta, hogy kellett lisztre, zsírra, krumplira. Akkor megnyugodtál. Vigyázni kellett, nehogy felidegeskedjél, mert akkor rád jön a szívbaj, amit akkor szerezte, amikor legénykorodban, aratáskor, a legnagyobb hőségben váratlanul leöntöttek egy vödör hideg vízzel. Ezt tréfának szánták a legények. És amikor 1947-ben átköltöztünk a Szlovácska utcába, és felkapaszkodtál a háztetőre, hogy felszereld a rádióantenna rúdját, megcsúsztál, és majdnem leestél. Akkori rohamodat én is láttam. Arra is emlékszem, hogy egészen kis koromban elmentél dolgozni hosszú hónapokra Boszniába. Izgatottan vártuk anyussal, mikor érsz haza. És amikor fáradtan, piszkosan megérkeztél, sugárzó arccal Zvornikról meséltél, ahol erdőt irtottatok, és a talajt készítettétek elő egy nagy építkezéshez. Pedig Zvornik városába csak ritkán jutottál el, mert az erdőben laktatok, munkásbarakkokban. Sosem derült ki számomra, vízierőmű vagy valami más létesült később azon a helyen, ahol dolgoztál. Az ötvenes években vásároltál egy fekete férfibiciklit, azon jártál be a munkahelyedre, a Jugopetrolba, ami a Duna-parton volt. Amikor hazaértél, a csomagtartóra ültetted, és tettel velem egy kört. Később megtanultam, a váz közé bújva, a bal oldalán hajtani a biciklidet. Évekig csak segédkeztem, később aztán már veled együtt ragasztottam be a lyukakat a belső gumikon. És azt is megtanultam, hogyan kell visszatenni a lecsúszott bicikliláncot a fogaskerekre. A kilencvenes években a szerbek és bosnyákok között Zvorniknál dúló harcok idején sokat gondoltam rád.

Késő délután lett, mire elhagytuk a temetőt. Rövid gyaloglás után egy sugárútra érkeztünk. Hosszú hallgatást követően a Művésznő megszólalt:

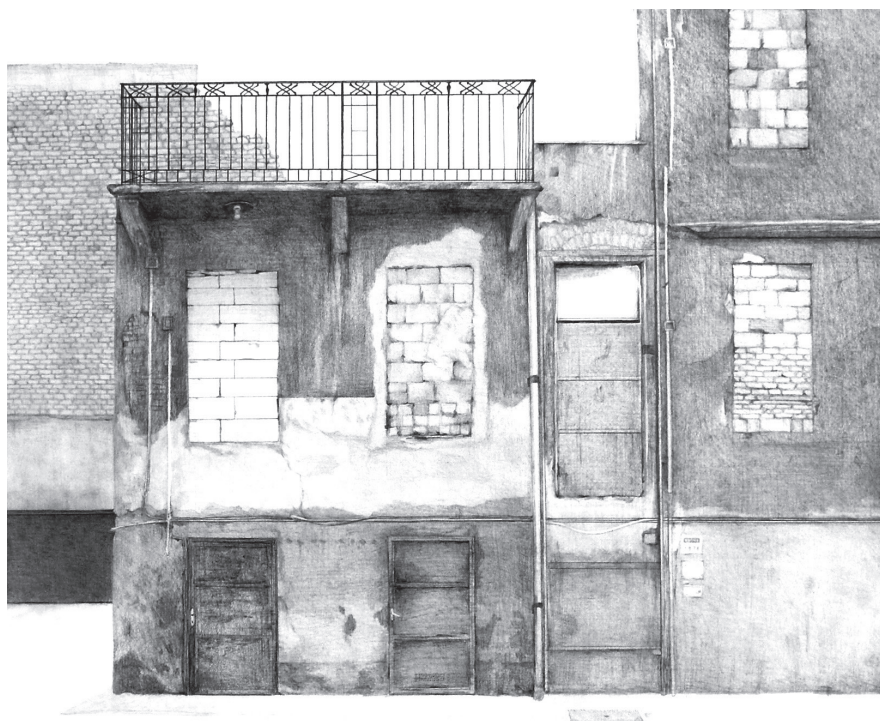
– Kétezerkettő októberében az Újvidéki Színházban tartott egynapos drámaíróversenyen meghívott vendégek voltunk Balázs Attilával. Együtt utaztunk a vonaton Újvidékre. Végül ő nyerte az első díjat a *Szem, ha szakad avagy: szereti ön a Ladikot?* című művével. A jelenet rólunk szólt, és a Budapest–Újvidék között közlekedő nemzetközi vonaton találta ki a történetet. A drámaíróverseny után, késő éjszaka Attilával

lassan végigautóztunk a NATO által lebombázott Újvidék utcáin, megnéztük a derékba tört hidakat, a sérült épületeket, melyek homlokzatáról úgy mállott a vakolat, ahogyan a hetvenes évek végén egy tévéműsorban az én arcomról pergett le a megszáradt fehér iszap. Végighajtottunk a nagy sugárúton is, amely akkor már más nevet viselt. Nem ismertem fel a várost, ahol ötven évig éltem.

A régi városnegyedbe értünk, alacsony házak és szűk utcák zegzugain át megérkeztünk egykori lakóhelyének helyszínéhez, egy rendkívül szűk utcácskába, egy utcai ablak nélküli kis házhoz a Lađarska, azaz Hajós utcában. Úgy tűnt, ez a három vakablakos kis halványsárga épület csupán a Lađarska utcába benyúló melléképülete lehetett a Save Vukovića utca 18. számú sarokháznak. Később kiderült, hogy a 18 négyzetméteres épület mosókonyha, és raktárként szolgált az előző tulajdonosnak, akitől a 1971-ben vásárolta a Művész nő.

– Mikor 2010-ben az alkotói tevékenységemet bemutató retrospektív kiállítást készítettem elő Újvidéken a vajdasági kortárs művészeti múzeum számára, nővérem kezembe adott egy, a kidobott holmik közül kimentett, poros mesekönyvet. Tudta, szeretem a meséket. Amikor felém nyújtotta Bernard Clavel *Az éneklő fa* című mesekönyvét – melynek míves fordítója az a Lengyel Balázs költő, műfordító és szerkesztő, akinek egy versem első magyarországi megjelenését köszönhetem –, biztos voltam benne, hogy ez nem lehet a véletlen műve.

Megálltunk a Művész nő házánál az első vakablaknál. Felnyitottam a laptop fedelét. A kék fény halványan megvilágította a Lađarska utcai kis épületet.

Csehy Zoltán

Bekezdések Pozsonyról

Pozsonynak köszönhetem, hogy élek. Legalábbis anyám szerint. Ha nem meszelik éppen a dunaszerdahelyi kórház szülészeti részlegét, és anyámat nem a pozsonyi kórházba viszik be, alighanem meghalok. Vagy már a műtőben, vagy egy Pozsony, azaz a megmentő inkubátor felé tartó mentőautóban. Komplikált farszülés. Nem éppen decens a képtelen felünkkel üdvözölni a világot, de mentségemre legyen mondván, ebben eddigi életem összes radikális anarchizmusa ki is merült. Alig élő kék-lila massa voltam, egy kupac poccadt szeder, egy halom lila, egymásba aszó füge, mely alatt valami mégis életszerűen mocorog. Historikus ábrándok ide vagy oda: más, technikailag fejletlenebb század nem tűrt volna meg a hátán.

Amit a kórházon túl először láttam Pozsonyból, Lechner Ödön kék diplomája volt. Édesanyám – nyilván örült, hogy lassan működésbe hoztak – valószínűleg ott állt az ablaknál, én meg nyilván akkor is viszonylag takarékos üzemmódban gubbasztottam a pólóban. „Milyen szép” – gondolhatta, szép ez a hatalmas kék cukormázba burkolt habossüti. Nyilván össze is mérte a kékségeket: az én ígéretesen múltó kékemet a templom fényviszonyoknak kitett aktuális, impresszionista ecsetre való kékjével. A nagy, szecessziós kéket Szent Erzsébet alamizsnaosztó kőtényéből hullatott arany, ezüst, vas és mozaikrózsák (és tövisek) próbálták benőni. Gyerekkoromban azzal hitetgettem a húgomat, hogy a kriptában rejtegetik Csíperózsika sírját. A rózsák átnőttek egy paplakra és egy iskolaépületre is: az iskola ma is gimnázium, mint hajdan, ám kékről értehetetlen okokból kifolyólag barackszínűre mázolták át. Pozsony a rózsák és a tövisek városa.

Pozsonyban láttam először fekete embert, ahogy akkor latin szóval mondtuk: négert. Álltam az elnöki palota (akkor Klement Gottwald pionírház) előtti aluljáróban anyámmal, akivel egy üzletből jöttünk, ahol – úgy emlékszem, a világ teremtése óta – zöld, úgynevezett kubai narancsért sorakoztunk. Feltűnően tátottam a számat, moccanni se mertem, mint akinek földbe gyökerezett a lába. Anyám hiába vonszolt, kérelt, próbálta oldani a kínos szituációt. A fekete ember közeledett. A szívem vert, nyilván előtött a veríték is. Hát mégis igaz. Mégis létezik. Mégis van ördög. Biztosan a Szentháromság templom valamelyik oltárképéről jött le. És most elvisz. [Mi van, ha ezek, mármint anyám és a sátánfajzat összebeszéltek?] A fekete ember, nyilván szokva volt a megbámuláshoz, elmosolyodott, és szó nélkül ment tovább.

Első munkahelyem is Pozsonyban volt: a Madách Könyvkiadóban dolgoztam, a feltűnően invenciózus nevű *Irodalmi Szemle* szerkesztőségében. Nyáron, ha nyitva volt az ablak, behallatszott, ahogy különféle hangfekvésben, nemi és nyelvi hangszerezésben az idegenvezetők hol felvillanyozott-derűsen reménykedve a hatásban, hol fáradt-közyönyösen és hatástalanul megjegyezték: „Itt lakott a pozsonyi hóhér”. A szerkesztő is hóhér, gondoltam akkor sokszor: és Dénes György ötven beküldött verséből negyvenhetet a szemétkosárba dobtam.

A hóhér házáról jóval később tudtam meg, hogy ott Batka Nepomuk János lakott, ez volt a szülőháza. Batka többek közt a *Pressburger Zeitung* zenekritikusa volt, Liszt

barátja, Beethoven ismerőse. Pár év alatt annyi műemléket, szobrot állíttatott, annyi táblát tapasztott, annyi emlékestet vagy zenés matinét rendezett, mint a legendás Toldy Kör egész működése alatt. Levelezése olyan gazdag, hogy máig sem bírt elnyelődni a pozsonyi nihilben, ahol az ilyesmire fokozottan nagy esély van. Eszembe jut róla a pesti Balassi-kutató, aki emléktáblát akart a Mihály-kapura, mondván, hogy biztos benne, Balassi ebben a „kapuközben” találkozott Júliával, és itt „köszöne néki”. Márványtáblát a nagy irodalomtörténeti női mosolynak! Persze, lehetséges, hogy Balassinak e kapuközben jutott eszébe „kurta oktáván a sovány böjtben” a két gyöngyfogú bécsi ribanc is [nevezzük őket a korban szokásos módon *virágnak*]. A Mihály-kapu alatt így fut össze az udvari-gáláns posztpetrarkizmus és a latrikánus csoportsex négyesrűk rímekbe szedett emlékezete. Pozsony a szerelem és a szex városa: erről tanúskodnak az országgyűlési paszkvillusok is. A Maid Kétségben esett Hazánk Siralma, Vádgya, és Panaszja szerint ilyenkor „ugy is számos a Pina-leső-Báró”, egy másik szerint Schmidegs pap ilyenkor sűrűbben itta a „csukoládét”, hogy teljesíttesse a heti hármát, ami reverendában, lássuk be, azért nem kevés.

Európa legromdább vára, szokta mondani Grendel Lajos a pozsonyi várról: felfordított éjjeliszekevény, inverz sziklastokedli, üreges fakírpárna. Akkor a londoni Tower is ronda, mondják az udvarias turisták, és megkérdezik, hol van a metró [ez az a kérdés, mely heveny dührohamot vált ki minden pozsonyiból]. Én jobban szeretem a vár „váras” részeit, mint a bécsiesre, kastélyosra vett felújított főépületet. 1241-ben a tatárok se bírtak vele. A fasiszta Tiso sem, pedig el akarta tüntetni mint a magyar uralom jelképét, és kormányépületeket, sőt a Comenius Egyetemet helyezte volna ide. Aztán vár a várban, került egy nagymorva erőd is, később még lovas Svätoplukra is futotta. Ha a giccsszobor elé állunk, leginkább az állat ágaskodó *pars pro toto*ja szűrja ki a szemünket. Egy történelemfosztott korban alighanem *A nagy pozsonyi lóalkatrész* címmel kerülne múzeumba. Végül is Pozsony Thaly Kálmán városa is, a labanc álarcú kurucoké, a nyelvek között rekedteké, az így is, úgy is dadogóké, a mítoszoké, a mitikus igazságoké, melyekről nem érdemes vitatkozni, ez a százados fantasy hozott anyagokból építkezik és a történelmet játszótérként kezeli. Túl sok a kulissza, mégsem elég. Mert általában igaza van a pozsonyinak Bratislavában és a prešporáknak Pressburgban vagy Pozsonyban, de a történelmi tapasztalat alapján csak a legritkább esetben van igaza a bratislavainak Bratislavában, a pressburginak Pressburgban és a pozsonyinak Pozsonyban.

Pozsonyban mindig öröm járni-kelni, a sétatéren megy a villamos. Leszámítva, ha tüntetés van. Eszembe jut pár remek dramaturgiájú tüntetés, és olyan is, amikor egy magyarellenés tüntetés közben kellett átszelnem a teret. Keresztanyám, emlékszem, legalább ilyen kínosan érezhette magát, amikor azt próbálta meg elmagyarázni, hogy az akkor középiskolás [szlovák iskolába járt] unokatestvérem miért kényszerült hazafias tőritanárnője serkentésére részt venni a beteges tomboláson. R. gyerekkorunkban szólt meg utoljára magyarul.

Thaly egyébként az evangélikus temetőben pihen nevelt fiával, sírját nem tartja számon a tájékoztató tábla a jeles halmok között. „Ez volt az első magyar meleg házasság” – mondta B. K. Thaly-kutató egy hajdani posztmodern Thaly-konferencia szünetében. Az ideális Thaly Károllyá varázsolt kis gengszter, *Thalwitzer* hadapród nehezen viselte az atya nevelési módszereit, hogy ki akarta találni az ő

életét, egyéniségét. A rosszul megkomponált Thaly Károly végül a nagy történetíró szeme láttára lőtte agyon magát. Nem bízott semmit a véletlenre: a szájába vette a csövet, és meghúzta a ravaszt. Aztán Thaly Kálmán a buja szakálláról órákig moshatta le a véres agyvelőt. „Szebb, karcsúbb pálma nincs ezrek között, / Bús végzete volt, ifjan letörött” – vésték föl ugyanezt a kor édes nyelvezetén a kopó kőre. Ekkor már állt Tilgner Viktor Ganümedész-kútja, melyről akkor sem csak a kontempláció egébe ragadott intellektus allegóriája jutott az ember eszébe. Azóta B. K. is öngyilkos lett, nem *Thalwitzer* hadapród módszerével, hanem az életmódjával. Thaly férfiasságfétise [pl. a Rákóczi–Bercsényi páros eszményítése] valószínűleg nem ismert határokat. Csepely Sándor, egykori tanára szerint a kis Kálmán maga is egy kiköpött Byron volt. Nem csoda, ha a „sáppadt fiú”, azaz a később képviselői karriert befutó Molnár Aladár azonnal belészeretett, és megírta neki a magyar irodalom egyetlen dadaista szerelmes levelét [saját szememmel láttam a pesti levéltárban], melynek lényege: „!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!?!!?!!?!!!!!!!!!!!! ez a baj úgy e, osztán meg ♥ ah! óh! uh! huh! ez”. Thaly nagy szerelme [Rákóczi mellett] egyébként a magyar nyelv volt: gyerekként Pozsonyban „kényszerítették rá” a németet, a líceumban rendre a bukás határán egyensúlyozott. „Az ötvenes években, abban a szomorú időben, Pozsonyban a magyarság nagyon gyenge lábon állott, nagy ritkaság volt ott a magyar szó” – írta vitéz Veszprémy Dezső, Thaly életrajzírója. Micsoda elégtétel lehetett neki később a magyar nyelv rövid, de határozott pozsonyi fellendülése! Pozsony nem szerette a tiszta nyelveket: egyszerre szerette az összeset, s a fénykorban, illetve az egynyelvűsítési hullámok szüneteiben, egyszerre is használta valamennyit. Mint Steiner Zelma néni, a legendás antikváriumtulajdonos, aki minden mondatában háromnyelvű volt. A németet úgy illett intelligensen beszélni, olvasom egy interjúban, hogy ha a vízszelző jött, akkor az úrhölgy a vízszelző dialektusában szólalt meg. A preschpurgi háziúr, Kraxelhuber Tóbiás az élclapokban testesítette meg a pozsonyi pipázgató polgár, a „Hausherr” sztereotípiáját, aki egy elképesztő német–magyar keveréknnyelven terjesztette elméncségeit, jobbára háziköntösben, pipával, de olykor díszmagyarban. Hordószónokként, sőt „magyar” poétaként is megnyilatkozott.

A Szent Márton-dóm egészen speciális térélmény: rogyantott gótika. Az építészek inkább azt mondanák, az egyik templom megette a másikat. Valójában egy román tér, melyre ráérkezett a gótika heveny modernizmusa, hirtelen megemelkedett, nyúlani kezdett és teresedni, magasodni és merevedni, nem fért el benne a zene, az imák, a fohászok és tömjénfüst, a tizenennyolc koronázás bombasztikus parádéinak súlya. Egyre izmosabbnak és szálkásabbnak kellett lennie, hogy aztán a tornya csúcán megtartsa az állítólag 300 [mások szerint csak 150] kilónyi súlyú aranykoronát.

A kriptában Pázmány Péter túlvilági körmondatot körmöl, Jozef Ignác Bajza is talán hozzáad még egy másvilági fejezetet az első szlovák regényhez, az ifjú René kalandjaihoz, Donner Szent Mártonja barokk szerelésben szeleteli a köntösét, ahhoz képest, hogy ólomból van, egész könnyeden, Nicasius Ellebodus fehérés nyákkal lemázolt reneszánsz síremlékén a Janus-arc egyszerre tekint a múltba és a jövőbe. A jelen nem igen érdekli, különben nem túrné meg Istvánffy Miklós latin hexameterlein a kék krétával odavetett alkalmi feliratot: *Milujem ťa Peťo*. Ráadásul lány írta, aki itt akarta elmondani, hogy mennyire szereti azt a szerencsétlen Petót. Persze, írhatta egy másik fiú is. Míg Istvánffy azon elmélkedik, hogy vajon Arisztotelész volt-e nagyobb,

vagy fordítója, a pestisben elhunyt Ellebodus, a köznapi szerelmi próza „pestise” felülírja a márvány ritmikus igazságait. Az emléktábla igazán védett helyen van, a szagok alapján még vizelni is szoktak itt, hiszen egy dombra futó bizarr épületnek és egy támpillérnek köszönhetően remek a takarás.

Ha egy nemzetébresztő vagy politikus szobra fehér, akkor azt nagy valószínűséggel Fadrusz János Mária Teréziáról készített, 1921-ben ledöntött lovasszobrának császárnői tartozékokkal leterhelt hátsójából faragták. Legalábbis a magyarok így tartják. A lovat egyébként Albának hívták: mintája a bécsi spanyol lovarda egyik jeles ménje volt. A királynő mintája egy cirkuszi műlovarnő, az apródé pedig maga a szobrász. Ha a legendák szerint „autentikus” carrarai márványtörmelékeket egyberaknánk, alighanem kétszer is kijönne belőlük az eredeti Fadrusz-szobor.

Móczik Felicián síremléke az orsolyiták templomában tényleg Fadrusz-aprólék, Rigele Alajos faragta. Móczik 1912-ben a pozsonyi fiúkórussal X. Pius pápa színe előtt lépett fel, aki azt mondta, jobbak, mint a Sixtus-kápolna énekkara. A ferences atyát Anton Schönhofer orgonakészítő ölte meg a templom előtt. Egyszer elképzeltem egy drámát Móczik és Schönhofer rivalizálásáról, és egy félig ember, félig angyal, szőke, bolyhos kóristafiúról, aki egy oltárképen él. Vagy ő lenne Fadrusz legszebb pozsonyi szobra, a Mirbach-palotában látható androgün Apollón [Móczik meg a blumentali Fadrusz-Krisztus].

Emléktáblaszövegek: Ebben a házban koncertezett Mozart hatéves korában. Ebben a házban koncertezett Liszt Ferenc kilencéves korában. Pozsony a klasszikus zene gyerekkora. Pozsony Bécs gyerekkora is: nem egy majdani bécsi épületet előbb kipróbáltak Pozsonyban „kicsiben”. Talán ezért van, hogy egy pozsonyi igen könnyen érzi otthon magát Bécsben. Zeneszerzők, épületek kicsiben, a termő infantilizmus városa. Egy latin kiseposzban Pisonia nimfa [Pozsony megtestesítője] azért zokog, mert nővére, a nála rondább, de nagyobb Bécs elhomályosítja a szépségét.

Pozsony a zene városa. Milliő szállal muzikális máig. Az idegrendszer, az izomzata is hangszer. Nem ismer fizikai lehetetlent, ha zenélésről van szó. Zichy Géza például 1881-ben a városi színházban Liszt Ferencsel együtt játszott háromkezes. Háromkezes, mert 14 éves korában egy vadászaton szétlőtte a saját jobb kezét. A műsoron a Rákóczi-induló szerepelt. Az elviselhetetlen operákat komponáló Zichy megteremtette a félkarú zongoraművész (elméleti és gyakorlati) profilját. Beethoven a Keglevich-palotában 1796-ban, bécsi tanítványának Keglevich Anna Lujza Barbarának [familiárisan Babette grófnőnek] félórás szonátát komponált [ez a negyedik, Esz-dúr zongoraszonáta, az ún. *Grande sonate*]. A largo tétel talán az első olyan zenetörténeti darab, melyben [és itt igazat kell adni Denis Matthews-nak] a csend épp olyan ékesszóló, mint a hangzás. A tetőzetet elképesztően modern szellőzőablakok bizarr látványa bontja meg: ma itt vannak a Beethoven Apartmens nevű szálloda kiadó szobái. John Cage, aki szintén járt, sőt előadást is tartott Pozsonyban, nyilván le tudná kottázni a posztmodern perverzió e kommerciális alakzatát. Rátenne egy áttetsző kottáslapot, bejelölné az ablakok és a nyílászárók helyét, és már szólna is a hanggá lett tér, a zenébe illanó kő. Pozsonyban láttam életem első operáját, itt lettem [szakterminussal szólva] operabuzi. Ez itt a fiatalkorom, mondtam egy pesti operarendező barátomnak a *Punch and Judy* című Harrison Birtwistle-opera szünetében, amikor a pozsonyi közönség menekülőre fogta, és rajtunk meg néhány különösen udvarias

pozsonyi német hölgyön [a bécsiek vendéglőadását nem illik kihagyni], illetve a zene tanszék egyik jellegzetes hajviseletű professzorán kívül szinte senki sem maradt a színházban. Messiaen, Ligeti, Cage, Eötvös – őket is Pozsonynak köszönhetem. A romantikus párlatoktól szagos, pozsonyi házimuzsikákra kikölcsönzött gimnazista Bartók Kossuth-szimfóniáját, vagy a bozótba rejtett Liszt-émlékmű kerítésére fémből lekottázott hozsánnát is a *Koronázási miséből*, melyet 1884-ben maga vezényelt a dómban. És a „fésűs cigányt”, aki kéthúrú gitáron játszott angol slágereket az utcán, feledhetetlen hévvel, pedig se játszani, se angolul nem tudott.

Ha a leghíresebb pozsonyit kellene megneveznem, Lábán Rudolfra szavaznék, főleg így, hogy láthattam Asconában a Monte Veritàn berendezett „anarchista” művészcsoporthat Lábán-kultuszát, Miki Tallone dodekaéder-daraboló Lábán-installációját, melynek alakzattana tökéletesen leképezi a Lábán-módszer testképleteit. Pozsonynak mindene van: Bibbiena-álmennyezete, fasiszta Nobel-díjasa, kiflije, magyar tanszéke, neves koldusa, köszöngető idiótája, csatornából kikandikáló szobor-pinabubusa, Andersenje és Napóleonja, csak neki írt Esterházy Péter-drámája, Pavel Vilikovský-regénye, nudistastrandja, privát rokokója és kubizmusa, Kunsthalléja, hol lokálisra, hol bécsiesre stilizált, hol teljesen hétköznapi élete.

Németh Zoltán

Kik ezek az emberek?

BESZTERCEBÁNYA, ARANYKOR

Négy-öt éve egyfolytában Besztercével álmodom. Pontosabban nem álmodom, hanem vele alszom el. Még pontosabban: az ébrenlét és az álom közötti időszakban napról napra, óráról órára, percről percre, másodpercről másodpercre idézem fel annak a tíz évnek az eseményeit, amit Besztercebányán töltöttem. Ott van előttem a műtőasztalon az egykori életem, mint egy óriásira nőtt piszkosfehér lárvá, amelyet nyálkás-ruganyos lárvabőr fed, és én az álom és ébrenlét határán mozgó tudat kötőtűvel szúrom át a hártát, hatolok bele az élő, rángatózó húsba, a riadtan menekülő egykorvolt élményekbe, eseményekbe. Vajon tudtam-e 2004 és 2013 között, hogy ez fog történni? Vajon éreztem-e akkor, hogy évekkal később majd felnyitom a koponyámat, hogy kiigyam belőle az életemmel feldúsított tartalmakat? Vajon éreztem-e a másik világ felől érkező mohó kutató tekintetet, a mindent dokumentálni vágyó kényszeres rablás műveleteit? Merthogy tolvaj vagyok, valóban. Meg akarom őrizni, rá akarom égetni a retinám belső falára, a tudat fotocelláinak vásznaira az összes képet, az összes érzést, amely hozzám kapcsolható.

Kezdhethetném úgy is, hogy azon a napon akkora hóesés volt Besztercebánya főterén, hózuhatag, szakadó hó, hóvihar, hogy a magyar nyelv nem elég a kifejezésére, szükséges lenne valami új szót alkotni. Ott álltam a főtér alsó részén, 2008 november végén, és vártam a Várost, hogy nemsokára átléphessük a „Preierberger építész” által 1911-ben tervezett félköríves kapu küszöbét, és helyet foglalhassunk az „Sz 21”-es épület első emeleti pizzériájában. Néhány perc alatt belepett a hó, és a főtéren

sétáló, kabátjukat fázósan összehúzó vagy éppen átrohanó embereknek éppen csak a sziluettjét láttam. Így aztán joggal gondolhattam, hogy elkerültük egymást, esetleg félreérthettem őt, aki most ott vacog valahol fent, a Mária-szobor tövében, esetleg behúzódott a Beniczky-palota árkádjai alá, beszédbe elegyedve a kékmellényes huszárokkal. Fel-alá járkáltam, nem mertem elmozdulni a megbeszélt helyről, akkor még nem tudtam, hogy a Város húszperces késésekkel érkezik meg az életembe, és órákig mesél majd, csak remegtem, mint egy kiskutya, a cipőmre tapadt hóval.

Az teljesen biztosnak tűnik, hogy 2002-ben ismerkedtem meg vele. A beavatás hosszú és fájdalmas volt. Hosszú, mert a hímvessző barlangos falának alagútjain törte előre magát egészen a húgyhólyagig. Fájdalmas, mert alvadt fekete vérhernyókat szült a testembe. Azt mondták, menjek a zuhany alá, engedjem meg a vizet, akkor könnyebben kisajtolom magamból. Egynémelyik akkora volt, hogy nem fért a lefolyóba. Aztán másfél órányi kínlás után a cső újra visszakerült, és megint azzal a himbálózó mozgással tudtam csak járni a folyosón, mint előtte. A monumentális szocreál kórház ikszedik emeleti kórterme, az étkezőbe vezető vérfoltos út, meg a visszavezető, amikor már feltörölték, ennyi volt a mozgástér. Ha a kórház falába belenyomtam az ujjad, kispiccelt belőle a vér, ott keringett benne minden gennyes testfolyadék az onkológiától a sebészeti osztályig. A véres vizelet édeskés-csípős illata felszakította azt a páncélt, amelyet a kultúra rakott ránk. Ilyen mondatok között létezőnk: Az ember többet kibír, mint egy barom. (Mint egy állat. Vagy ökör, vagy marha, fordíthatjuk többféleképpen.) Aki egyszer ide beteszi a lábát, az nemsokára újra visszakerül. A harmadik öreg is beszélt vékony, asszonyos hangján, de annyira zokogott közben, hogy nem értettem. Ez volt a szomszéd kórterem.

A beszercebányai tél kultúrsokk a délről érkezők számára. Állok éjfélkor az utolsó városi buszra várva, és a félcipőn át hirtelen elfog az érzés, hogy meztelen talpam ráfagyott a járdára. Felnézek az út melletti táblára, ahol az elektronikus kijelzőn végigfut a szöveg: -17 °C. Az egyetemi campusra felvezető út tkp. fordított jégsínpár. Ha szembejön egy kocsi, vissza kell tolatni, mivel csak egyetlen nyomot gyúrtak ki a járművek az út közepén, a felfestett jelzések kb. tíz centiméternyire pihennek a tömör hó alatt. Ebben az esetben kétséges a feljutás, a lényeg, hogy a lehető legkisebb gázzal kell elindulni, szinte centiméterről centiméterre emelve a lábat. És mire feljutsz végre, máris elkezdhetsz gondolkodni, hogyan visszafelé.

Az első óram az egyetemi campuson (2004 áprilisa), amely a város legmagasabb dombját foglalja el, de ez az épület alul van, valaki megszámlolta, száznegyven lépcsőfok lefelé, vagy kilencvenöt, már nem emlékszem. A campus bejáratu kapuja és a menza közötti épületszárnyban van a terem. Még nem tudunk bemenni, az előző órára ráhúz a tanár, de annyira, hogy már öt perc az én időmből is eltelt. Nemsokára kijön egy vigyorgó alak, szlovákul beszél, de valami fura akcentussal, a táblát nem törölte le, francia szöveg rajta. Letörölöm a táblát, megtartom az előadást, rögtön utána átugrom a szomszédos menzára. Ha az érett szocialista realizmusnak lenne valamiféle kvintesszenciája, nos, ez az épület az volna, a maga építészeti mélyrepülésével, szögletes paneljeivel, öntött műmárvány-padlójával, hatalmas hodályra emlékeztető étkezdéjével, visszhangos tereivel. Első ebédem az intimitás nullfokával rendelkező egyetemi étterem műanyag asztalainál, a teremben alig egy-két ember lézeng. A rengeteg üres asztal közül kinézek egyet. Alig kezdem kanalizni a levest,

valaki leteszi a tálcáját velem szemben. Meglepődöm. A mi kultúránkban, ha akad üres hely a teremben, buszban, biztos, hogy nem melléd ül le az újonnan érkező. A délelőtti tanár, most is vigyorg. Az első sokkot a második követi. Első mondata ugyanis, itt, ebben a 99%-ban szlovák városban a következő: te magyar vagy?, kérdezi szlovákul. Igen, mondom, és hogy minél rövidebbre zárjam a szerepemet ebben a beszélgetésben, és egyúttal ravaszul megfordítsam a dialógus irányát, azonnal neki szegezem a kérdést: és te francia? Nem, nem, mondja felháborodottan, nem! Spanyol?, kérdezem, mert mintha az egyik diákkal spanyolul beszélt volna. Hááát, ingatta a fejét, majdnem, de nem, mondta bizonytalanul, nem spanyol. Akkor mi?, kérdezem. Baszk, mondja, és újra vigyorg. Figyelj, kérdez azonnal újra, László Kubala ugye magyar volt? Kétségbeesetten próbálok kutatni az emlékeimben, ki az a Kubala László, úgy teszek, mintha nagyon komolyan mérlegelném a lehetséges válaszokat, szerencsére ő rögtön folytatja, tudod, ismerem a helyzetet, vigyorg, szinte hangosan nevet, itt mindenre és mindenkire rámondják, hogy szlovák, nálunk meg, hogy spanyol vagy francia, miközben baszk, mint Lizarazu vagy Llorente, pedig ők még a baszk nyelvet is jól beszélik. A két név azonnal lokalizálta a problémát, ahaaa, szóval Kubala László futballista. Nem író és nem szobrász, sőt rögtön felugrott egy újságcikk arról, hogy Kubala három válogatottban is játszott, a magyarban, a csehszlovákban és a spanyolban, belső szememmel most újra végigolvastam, és nagyon határozottan, mert tudtam, hogy ő ezt a határozott választ várja tőlem, ezt mondtam: magyar volt, csak több válogatottban is játszott! Ion, mert így hívták, Ion Arrizabalaga elégedetten felnevetett, tudod, mondja, az FC Barcelonának sosem volt olyan jó játékosa, mint Kubala, talán nem is lesz, Kubalát mindenki ismeri Spanyolországban.

Talán a legszebb szlovákiai főtér, mondom Parti Nagynak a tér alsó részére érve, olyan, mint Magyarországnak Pécs. Igen, csak sokkal szebb, mondja Lajos, ahogy megállunk és szétnézünk. Körben az egykori német polgárházak, paloták finom eleganciával őrizve a gótikától egészen a szecesszióig terjedő stílusrétegeket, még az előttünk magasodó, a szovjet és román katonáknak emléket állító karcsú, fekete obeliszk is belesimulni látszik a történelembe. Egy időben szinte rögeszmémé vált, hogy a város legfontosabb magyar irodalmi vonatkozásait felgyűjtssem, ha töredékesen is. Így aztán könnyű kézzel tudtam rámutatni a püspöki palotára, hatásvadász monológokat tartva. Itt, Besztercebányán találta ki a magyar időmértékes költészetet Baróti Szabó Dávid 1773-ban, harmincnégy éves korában, jezsuitaként, a komáromi születésű Rauch Ignác hatására, aki talán Goethével és Schillerrel példálózott előtte. Ha nincs Besztercebánya, folytattam patetikus ömlengésemet, nincs magyar időmértékes költészet, nincs az első időmértékes verseskötet, az 1777-ben kiadott *Uj mértékre vett külömb verseknek három könyvei*, nincs Vörösmartytól a *Zalán futása*, nincs Berzsenyi, nincs Weöres Sándor, nincs Szálinger, nincs Csehy, mondtam. És hát, folytattam ugyanezzel a hévvel, itt állunk a püspöki palota előtt, talán éppen itt született meg az első magyar időmértékes vers. Szinte minden évben több magyar költőt és íróat fogadtunk a besztercebányai Hungarisztika Tanszéken a József Attila Körnek és a Szépírók Társaságának köszönhetően, láttam az arcon az elragadtatást. Azt már csak zárójelben tettem hozzá, hogy Molnár János és Rájnis Ignác már jóval Baróti előtt is írt időmértékes verseket, és hogy a főtéren álló püspöki palota csak 1787-ben épült meg.

A belváros egy-két vendéglője kevésbé nosztalgiából, sokkal inkább a gyorsított eljárásban kitapétázott patina igényéből adódóan régi fotókat, illetve azok reprodukcióit rakta ki falára (mondjak neveket is?, rendben, például a Kapitolban). Utolsó besztercebányai jelenésem során, már Nyitráról érkezve, újra lefényképeztem az összeset, némelyiken elmosódó magyar szöveg, „A kabátot megvettem...”, „Jövő héten...”, „Csókoltatom...”, jellemző módon a képeslap előlő részére írva. Egy elsüllyedt világ, amelynek csak töredékei maradtak fenn, Besztercebánya, mint *A majmok bolygója*. Kétszeresen is, hiszen a város fél évezredes német múltja éppúgy elsüllyedt, mint a fél évszázados magyar. Az utóbbi években Bóna László foglalkozott több tanulmányban Besztercebánya etnikai változásaival, egykori hétköznapijaival, az itt élők életpályájával. A városnak IV. Béla adott városi és bányászati privilégiumot, a német telepesek olyan fokú autonómiát élveztek, hogy évszázadokon át sikerült fenntartaniuk zárt közösségük bányászati szellemét, az ún. Bergmannsgeistet, bányászszabadságot. Évszázadokon át a főtéren csupán németek birtokolhattak házat. Az 1800-as évek közepére azonban a lakosság döntő többsége már szlovák, néhány előkelő német polgárcsaláddal [a lakosság kb. 15%-a], és egy-két magyar hivatalnokkal [1%]. Ötven év alatt, 1910-re ebből lett 48%-os relatív magyar többség, az asszimiláló szlovák, német és zsidó lakosságból. Az 1930-as csehszlovák népszámlálás már megint csak 4%-nyi magyar és 4%-nyi német nemzetiségű lakost mutat ki. A II. világháború tragédiái (holokauszt, a német és magyar lakosság kitelepítése) után pedig szinte homogén szlovák várossá vált Besztercebánya. Annnyira, hogy itt nem is lehetett találkozni olyan erős magyarellenességgel, mint mondjuk Nyitrán, sokak számára a magyar diákok inkább egzotikusnak számítottak. A szokásos értetlenkedő kérdéseken túl, hogy tehát „de hogyan kerültetek ti ide Szlovákiába?”, inkább azt a vicces besztercebányai sztorit szokták mesélni a diákok nevetve, hogy Tünde (vagy Csilla, Réka) keresztnévű, vezetékneve után -ová végződést nem viselő csoporttársnőjüket fiúszobára osztották be a kollégiumban, ott három szlovák fiú várta, akik égő tekintettel marasztalták, őket nem zavarná a magyar lány.

A városban sétálva azon kapom magam, hogy házakat keresek. Vajon hol szállt meg Karinthy Frigyes, és mi ihlette sci-fi novelláját [*Legenda a költőről*], amelynek főszereplője a dilettáns költő, aki a *Beszterce és Vidéke* című lapban megjelent versét olvassa fel a marslakóknak: „és halk, behízsgő hangján szavalni kezdte »Az én lelkem« című költeményét, ami tegnapelőtt jelent meg a Beszterce és Vidéke »Innen-Onnan« rovatában”? Karinthy 1918 őszén járt Besztercebányán, hogy aztán visszatérve Pestre, haldokló első feleségével már csak halálos ágyán találkozhasson. Vajon hol lakott Szenes Piroska, és hol írta *Csillag a homlokán* című regényét, amelyről például Kaszák Lajos írt kritikát a *Nyugat*-ba [1931/1.]? Vajon kiszállt-e a vonatból Besztercebányán Csáth Géza Pestről Stubnyafürdő felé haladtában? Vajon eljutott-e Besztercebányára Goethe, vagy csak a Selmecbánya melletti Szklenófürdőben konferenciázott? Vajon melyik besztercebányai házban született és nőtt fel Böhm Károly, a századvég egyik legeredetibb magyar filozófusa? És vajon hol találkozgatott a besztercebányai „hatok társasága”, a fiatal Böhm Károly, Petrovics Soma, Moesz Géza, Moczkovcsák János, Szalay Lajos és Jeszenszky Dezső? És melyik házban született és nőtt fel Hugyecz (Hudec) László, Sanghaj legpatinásabb, szecessziós és art deco stílusú épületeinek [a Park Hoteltől a Csen-házig, ahol jelenleg a kínai írószövetség shanghaii szekciója

székel), tulajdonképpen fél Shanghajnak [ahogy Péterfy Gergely írja] a tervezője? És vajon melyik besztercebányai házban született és nőtt fel dr. Jacobi Roland ügyvéd, a világ első férfi asztalitenisz-világbajnoka? Jacobi elegáns hosszú nadrágban és csokornyakkendőben állt asztalhoz a döntőben, 1926-ot írunk, később aranyérmet nyert a férfi páros tagjaként, ezüstöt a vegyespárossal, és csapatban csak azért nem lett világbajnok, mert édesapja halála miatt haza kellett utaznia Londonból.

A személyes történelem épületei viszont megvannak. Igen, itt, a Vörös Rák vendéglő pincéjében szólt Kabai Lóri, hogy üljünk át a bárszékekre. Én vagyok Spiegelmann Laura, benne vagy az első húszban, és azért mondom el most neked, mert az egyik legjobb kritikát írtad a könyvről, és abba az 5%-ba tartozol, aki nem akarta megdugni Laurát. Ugyanitt ette „a világ legjobb pizzáját” Nagy Ildikó Noémi és Garaczi László. Szemben juhtúrós sztrapacska Kőrösi Zoltánnal, Kemény Istvánnal, Parti Naggyal, Bedecs Lacival [Reštaurácia U Richtára], feljebb, az Arcade-ban Csobánka Zsuzsával. Ayhan Gökhan, Halász Margit, Pál Dániel Levente. A Kúriában Szirák Péter, Bónus Tibor, L. Varga Péter. Száz Pali, Szalay Zoli, Darabos Enikő. N. Tóth Anikóval Németh Ilona-kiállításon a régi városházán, a Praetoriumban. A jogi kar épületében szállt meg a fél magyar irodalom Schein Gábortól Kukorelly Endréig, és itt írta meg 2012. április 17-én a *Magyar mesék* egyik darabját Parti Nagy Lajos. A főtéri karácsonyi vásár kis mézeskalácsházai között pedig indiai és szibériai élményeit meséli Háy János. Minden tökéletes.

A besztercebányai egyetem Hungarisztika Tanszékén a diákok között körülbelül olyan fokú a nyelvhasználati változatosság, mint valamikor a 18. században lehetett, a nyelvújítás kora előtt. Eleve két nagy csoportra oszthatók a diákok: kb. kétharmaduk magyar, egyharmaduk szlovák tanítási nyelvű középiskolából érkezett. Ez utóbbiak sosem tanultak magyar nyelvet és irodalmat. Alig egy-két diák használja a magyarországi köznyelvet [talán leginkább a Komárom-Dunaszerdahely környékéről érkezettek], többségük a leginkább karakteres palócot, mert Közép-Szlovákia déli részéről jöttek, egy részük, a nyugatiak a csallóközit vagy a mátyusföldit, és jól elkülöníthető csoportot alkotnak a keletiek, az ukrán határ közeléből, diftongusaikkal. Ezt színezi a szlovák iskolába járók nyelvhasználata, akiknél gyakori a szlovák akcentus [például az l szűkebb ejtése]. Ez utóbbiaknak csak töredéke rendelkezik szlovák felmenőkkel, bár egy részük egyes családból jött, többségüknél mindkét szülő magyar – de hiába beszélnek otthon és a településen is magyarul, ha vizsgára kerül sor, A-nyelvként kivétel nélkül mindannyian a szlovákot jelölik meg, B-nyelvként a magyart. Az iskola nyelve alapvető és meghatározó szerepet játszik a nyelvek hierarchiájában. Ez egyébként nem is csoda. Míg a családban csak hétköznapi eseményekről esik szó, addig az iskola adja a diáknak az irodalmi nyelvet, a matematika, fizika, kémia, biológia, történelem, földrajz nyelvét, a szépirodalmi nyelvet. Az anyanyelv ebből a szempontból másodlagos. Szinte csodaszámba megy, ha valaki nem csak iskolai nyelvén ír, mint Mila Haugová vagy Macsovszky Péter bilingvális költők.

Régi besztercei fényképeket nézegetek a neten. 19. és 20. századi fotók. A főtér fákkal, a főtér fák nélkül, a főtéren hosszú, ponyvás szekerek, egy óriási vásár, a főtéren felvonulás, talán halottas kocsi, feliratok, a főtéren bogárhátú autók parkolnak, utcák, a vár, a Barbakán, a német és a szlovák templom, a Mátyás-ház, a Mária-oszlop, az Óratorony, emléktáblák, itt lakott Bél Mátyás. Ipolyi Arnold püspök. A főtéren

Barbara Edelpöck, Corvin János édesanyjának háza, Hunyadi Mátyás ajándéka, aki többször járt a városban Beatrixszal is. Corvin János később Thurzó Jánosnak adja el a házat. Mátyás fiának arcvonásait a német templom freskója is őrzi, Lőcsei Pál mester szárnyasoltárának és Ipolyi Arnold szívének társaságában. Egy másik épület, a főtérből kivezető Alsó utcán, amelyben Bethlen Gábort királlyá választotta a magyar országgyűlés, szlovák nyelvű könyveim beszerző helye, mivel az Artforum könyvesbolt bérelt itt egy helyiséget. Elképzelem, hogy 2013-ban belép Bethlen Gábor, és az épület galériarészében az Organs&Extasy kiállítási tárgyaival, Bánki Ákos, Györffy László, Horror Pista, Kis Róka Csaba vagy Tanka Péter műveivel szembesül, ahogy egykori beszercebényai kolléganőm, Nagy Csilla írta kiállítás kritikájában, „tumor- és kasztrációs sorozatokkal”, testtorzókkal, egy olyan világgal, amelyben a test „lebontható, szétszedhető, összerakható”. Bár talán ez a világ ismerősebb Bethlen számára, mint a városban cirkáló autók vagy az irdatlan lakótelepek.

A főtérről teherautókkal szállítják el a havat. A belvárosi utak és a járda között 60-70 centiméter magas piszkos, csontkemény jégsáncok, legalább három-négy hónapra át. Az irodám [később kiderül, éppígy a kollégiumi szobám] szellős ablakának résein betüremkedett a hó, félméteres csíkokban, de nem olvadt el, hanem szépen izolálta a réseket. Kinézek az ablakredőny csíkjain, és az ablakom alatti félméteres hóba császármadarak ásták bele magukat, egy egész család, egy színebb kakas és három-négy tyúk pislognak fel rám, kezemben forró tea, nézem a havas hegyoldalakat, már nem havazik, de úgy hordja a szél, mintha mégis, pattog az ablakon, a császármadarak fázósan pittyegnek.

Este van, Beszercebényról álmodom. Ülök az irodámban, előttem a laptop, a szomszéd szék felől Ardamica Zorán ultrapesszimista monológja burkol ködbe. Benéz Nagy Csilla, három mondatra felvázol egy nagyívű tanulmányt. Az ajtó előtt diáklányok sutyorognak élénken, hogy a Tourba, a Ponorkába vagy a frissen megnyitott Ministry of Funba menjenek-e éjjel asztalon táncolni. Benyit Ion, hogy akkor este találkozunk-e a városban az Athletic Bilbao Európa Liga-döntőjén. Igen, viszem Hajtman Kornélt is. Csörög a telefon, Alabán Ferenc professzor úr hív, meg kell írunk pár hivatalos e-mailt, illetve elkészíteni egy kimutatást. Kinyitom az ajtót, rajta kb. hat éve lóg Demján Béla üzenete a diákoknak: „Mindjárt jövök. Demján”. Béla hat éve távozott a tanszékről. Az egykorvolt Hungarisztika Tanszék. Már nincs többé, és esély sincs, hogy újra létrejöjjön. A folyosón Anitával találkozom, Anita Huťkovával, aki magyar szülők gyermekeként nőtt fel Beszercebényán, végig szlovák környezetben, tökéletes magyartudással szól hozzám: na, mikor játszunk le a félbeszakadt teniszmérkőzésünket? A szomszéd irodában Varga Gyula és Zimányi Árpád, egri nyelvészprofesszorok, a számítógép mögött Csikány Andrea és Horváthné Berlák Irén kolléganőm, Bolgár Adri titkárnő mellett. Ülök az irodában, nevetek Alabán tanár úr anekdotáin, tanár úr, este focimeccs, sietnem kell. Most már tényleg rohanok, a visszhangzó folyosó, az irodában csak a pénztárcát és a mobilt teszem a zsebembe, a tízig [rosszul] magyarul elszámoló idősebb portásnő, a városközpontba innét, a Sásóváról gyalog éppen 45 perc, parkoló, feljebb az elhagyatott katonai futballpálya, oldalt a park fenyőfái és a teniszpálya, minden lépést ismerek, sötét van, minden négyzetcentiméterre emlékszem, minden örök, és minden jelen van, most egyedül vagyok, nem biztos, hogy élek, most teljesen egyedül vagyok, egyedül vagyok, egyedül repülök, egyedül repülök,

egyedül vagyok és egyedül repülök, lépcsők és lépcsők lefelé, a kartográfus katonák épülete, a blokkház, amelynek éppen a hetedik emeletével vagyok egyvonalban, a kapu, az út, a benzinkút, az alagút, a centrum falusias elővárosa, a börtön, amelynek falára szívecskék százait rajzolta rózsaszínnel a „pacifista terrorista”, a temető magas fala, a német templom, a Mátyás-ház, a Barbakán, a főtér, igen, már itt vagyok, az Alsó utca, belépek a vendéglőbe, kik ezek, kik ezek az emberek?, mindenki itt van.

Nagy Hajnal Csilla

Nem is a szimbiózis: úgynevezett fontosság

LOSONC

Mindig is különös viszonyban álltam a térrel. Persze amint ezt a mondatot leírtam, az idő elhúzta száját és összeráncolta szemöldökét, és valóban nem volna igazságos a térre szűkíteni ezt a viszonyt: az idővel szintúgy. A kettejük viszonyáról pedig aztán nyilatkozni sem tudnék. Jelenleg 1337 kilométer és minimum három ország húzódik, húzódzkodik szülővárosom és lakhelyem között. A két pontos cím között 1338. Értem ezt a távolságot? Őszintén szólva nem. 280 nap telt el azóta, hogy utoljára láttam. Meglepően melankolikus érzés vett erőt rajtam ezektől a számoktól. Pedig csupán számokról van szó, amelyekről szintén nem merném állítani, hogy tökéletesen tisztában volnék a jelentőségükkel. És ott vannak a koordinátarendszerek, egy térképé, például. Keretek közé foglaljuk a káoszt, hogy lehessen róla mondanivalónk. Kontextust teremtünk benyomások köré, hogy jelentéssé alakuljanak. Önmagunkat próbáljuk, próbálgatjuk meghatározni ezekben a rendszerekben, vagy még inkább, általuk.

A teret, amelyről beszélni szeretnék, Losoncnak nevezik. A népessége jelenleg nagyjából huszonhatezer, én világletemben azt állítottam magamról, hogy egy kis, harmincezres szlovákiai városban születtem, és csak most tudtam meg, hogy volt benne némi téveszmés tényező. De mivel a tényekkel leginkább semmilyen viszonyban sem állok, nem nevezném megrázónak ezt a felismerést. Mindig elérzékenyülök, mikor eszembe jut ez a hely. És az első kép, amelyik megjelenik a szemeim előtt, az a losonci felhőkarcolók látványa az utcánkból, miután kilépek a házból, és balra fordulok. Ezt látom magam előtt a legtisztábban, pedig ez a két torony jóval fiatalabb nálam, és mindössze kétszer voltam bennük: egyszer, sok-sok évvel ezelőtt, apu vitt fel minket, hogy megnézzük a kilátást a tetejéről, míg ő biliárdozott, egyszer pedig évekkel később próbáltunk bejutni valakivel. Ekkor, másodjára, egy morcos ottlakó világosított fel minket, hogy az épületben egykor működő bár már hiába keressük, évek óta lakások vannak itt, a lépcsőházon túl ez alkalommal nem jutottunk. És azt se mondanám, hogy a kilátás különösebben mély benyomást hagyott volna bennem, sokkal élesebben látom magam előtt a biliárdozó apámat. Kontextus.

Nem érzem úgy, mintha otthagytam volna Losoncot. Leszúrtam egy cérnagombolyagot, ott a kiindulás, a gombolyag, és tovább húztam Budapestre. Egy ideig

nem volt számomra egyértelmű, vajon Budapesten is elhelyezek-e egy gombostűt, később szinte észre sem vettem, hogy megtörtént: körütekertem ott is a cérnát, és két évvel ezelőtt tovább húztam Isztambulba. Mit jelent ez a gombolyag? Mennyire hosszú a cérnája? Végtelen? Én volnék az anyag, belőlem létezik ez a gombolyag? Micsoda lényegtelen kérdések! Apám Losonctól 9, anyám pedig 89 kilométerre született. Az együtt 98. Bizonyos dolgokat megpróbálhatunk számok mögé rejteni, kisebb-nagyobb időtartamokra, hogy ne kelljen, még ne, vagy épp ebben a pillanatban ne, érezni őket.

Szeretnék mondani valamit a honvágyról. Vagyis szeretnék *tudni* mondani valamit róla. De nem megy, igazságtalan volna, a honvágy sokkal többet tud rólam, mint én róla. Ha én lennék a honvágy, azt mondanám magamnak, lássam be végre, van abban valami önámítás, hogy nem számítanak nekem a terek. És nem csupán azért, mert emberekkel azonosítom őket – pedig erről is volna mondanivalója. Állítólag már az óvodában hajlamos voltam elfeledkezni róla, hol vagyok: elrévedtem valahová, minden bizonnyal egy másik dimenzióba, két cipő felöltése között. Folyton eltévedek. Már gyerekkoromban számtalanszor megtörtént, hogy hazafelé egyszerűen elmentem a házunk mellett, és erre csak az utca végén döbbsentem rá, onnan fordultam vissza. Lehunyom a szemem, és mire kinyitom, egy másik országban élek. Újra lehunyom, és már a kontinens széléről nézek át a következő kontinensre. A világ végén, a világ közepén. Folytonosan.

Álmomban gyakran visszatérek Losoncra. Összemosódik más városokkal, megjelenik benne egy rozsnýói patak, mellette egy bevásárlóközpont, amely tudom, mire hasonlít, felismerem benne a losonci Prior néhány vonását, de azt is tudom, ez az épület nem létezik. Sokszor az álmaim szövegükben semennyire sem tűnnek kevésbé valóságoknak, mint a valóságé. Csinzsákok (panelházak) tetejéről álmodom, ezeket egy apám által készített videófelvételen láttam. Álmomban bármikor fel tudok repülni ezekre a helyekre, és nincs is jelentősége. Itt ülök, 1338 kilométerre a háztól, amelyben felnőttem, és a repülés jelentőségéről álmodom. Különös érzés, hogy most keresem a helyemet szülővárosomban, most próbálom őt és magamat is valamiféle kontextusba hozni egymással, amikor olyan rég találkoztunk már, mint még soha azelőtt. Ha nem tört volna ki egy világjárvány, ez nem történt volna meg. És mégis, talán kevesebbet értenék az egészből.

Különleges helyzetben lévő városról van szó, számomra különlegesen. Egy olyan „harmincezres” hely, ahol a lakosság jelentős része nem beszéli az anyanyelvemet, körülvéve számtalan olyan kisebb-nagyobb településsel, ahol pedig szinte kizárólag azt beszélik. Mindig szerencsésnek tartottam magam, hogy pusztán születési koordinátáim okán egy olyan nyelv ismeretére tettem szert, amelyen keresztül számos hasonló nyelv irányába nyílik, ha nem is ajtó, de legalábbis sok-sok ablak. Ezen önmagában nincs is semmi komplikált, nem? A dolog komplikált oldalában pedig filozófiailag sokkal kevesebb érdekes részlet van, mint a világ legtöbb egyéb dolgában. Ez persze nem azt jelenti, hogy semennyi se volna, de a legalapvetőbb érzelmem azzal kapcsolatban, hogy egy olyan országba születtem, ahol nem az anyanyelvem az állam hivatalos nyelve, az a hála.

A ház, amelybe beleszülettem, még mindig áll, azóta bővült, növekedett, de ugyanoda térek vissza. Érzem, hogy létezik, kiterjedésének tényét hordozom magam-

mal, de a játékban, amit majdnem három éve kezdtünk el, miszerint a világ különböző [de leginkább Losonctól nem is túlzottan távoli] pontjain meg kell határoznom, most épp melyik irányban található a szülővárosom, majdnem mindig veszítek. Mégis úgy érzem, bármikor haza tudnék találni. Lehunyom a szemem, kinyitom, és a zsinagóga néz vissza rám a szobám ablakából. Ha éppen éledőben van a természet, akkor egy részét persze eltakarja a kisbolt mögül nőtt fa. Feltéve, hogy még ott van az a fa. Kevés részletben lehetek egészen bizonyos, 280 nap hosszú idő, azt mondják. Nem, én mondom. Elvégre maga a kisbolt épülete is úgy tűnt el, nem is olyan régen, két szemlehunyas között, hogy észre sem vettem.

Losonc egy nyugodt kisváros. Legtöbbször nem történik benne semmi különös, időnként koncertet ad itt egy-egy nevesebb zenész, mondjuk a zeneiskola mögötti téren rendezett sörfesztiválon, vagy épp a parkban, nem messze a hatyúknak otthont adó tavacskától. Ha Losoncon sétálok, minden egyszerre tűnik óriásinak és egészen aprónak, és mindig egy kicsit másképpen. Nem törnek itt ki forradalmak, szinte so-sincsnek tűntetések, az emberek nyugodt tempóban közlekednek, gyalog, biciklin, autóval, véges a meglátogatható pontok száma. Kíváncsi volnék, milyen lenne előzetes ismeretség és bármiféle kapcsolat nélkül betérni ebbe a városba. Megtudni, mennyi kettőnk viszonyából az, amennyiről kizárólag ő tehet. Hogy kevésbé, vagy még inkább bizarr látványt nyújtana, ha először látnám, a Kauflandhoz vezető leágazáson túl a LIDL vagy az egykori Hypernova felé elhajtva a kék üvegpiramist. Vajon mi lenne a benyomásom, mit takar ez az épület? Annyira triviális a válasz. Nem vagyok annak a luxusnak a birtokában, hogy róla magamat leválasztva tudjak nyilatkozni a helyről, amelyik számomra az egyik legfontosabb.

Nem, ezt tényleg nem lehet elkerülni. Hogy *fontos* legyen. Nem tudjuk tehát még mindig (és valószínűleg sohasem fogjuk), hogyan lehetne jellemezni általában a terekhez való viszonyomat, de egy úgynevezett fontosságot kijelenthetünk. Teljesen világos és egyáltalán nem meglepő, mégis talán most először láttam ezt be ennyire expliciten. Nem emberekről beszélek most ugyanis. Hogy ez a város örökre egybenőtt bennem a családommal, az adott. Egy kívülük, és kívülem is létező entitásra találtam most rá. Nem is a szimbiózis. Kettőnk, többünk viszonyában egy különálló entitásként is szükségképpen látnom kell Losoncot. Nem csupán általam létezik. Jóval előttem is létezett, és feltehetőleg jóval utánam is létezni fog még. Egyszer egy barátommal arra a profán (és, lássuk be, meglehetősen narcisztikus) gondolatra találtunk rá, miszerint semmiben sem lehetünk száz százalékgig biztosak, amely nem a jelenlétünkben történt, ezzel értelemszerűen megkérdőjelezve mindent előttünk. Ez egy olyan fekete lyuk persze, amelynek a bontogatása után semmi nem maradna, önmaga állítása sem, ezt pedig nehéz volna konstruktív nihilizmusként értelmezni. Egy tér hőmpölyög, beleszületünk, befolyásoljuk, amennyire akarjuk, vagy amennyire nem, nyomot hagyunk, egy iskola faláról lógó tablón, vagy, ha az ember családja javarészt építészeteiből áll, mint ahogy az enyém, utcaképekben is. Számomra Losonc az a hely, amely által valakinek, aki nem ismerte, annak valamennyire, esetlenül, de mégis be tudom utólag mutatni apámat. Elsétálhatunk az utcán, ahonnan belátni az udvaron az egyik legkorábbi általa tervezett házra. A vonatállomás felé haladva elmesélhetjük, hogy annak az épületnek ott miért lett ilyen cikk-cakkosra tervezve, a mellette lévő fákat megőrzendő, az üvegből álló hozzáépítése, és hogy mennyire elszomorította

őt, amikor ennek ellenére a fákat mégis kivágták. Felkereshetjük ezeket a nyomokat, leróhatjuk előttük tiszteletünket. Mi mást tehetnénk?

Losonc egy létező, lélegző entitás. Felkereshetem, leróhatom előtte tiszteletemet. Nem vagyok biztos benne, hogy tudnék benne újra élni, és nem azért, mert kinőttem volna, nem azért, mert ne történne benne semmi, hanem mert ezt a várost csak a múltamként, a gyerekkoromként tudom értelmezni. Olyan, mint egy bennem lüktető emlékhely. Részben azért, mert itt éltem meg, mit jelent, ha egy élet megáll, részben pedig egyszerűen induláshelyszín jellege miatt. Életemben sosem gondolkoztam el rajta igazán, mi az, amire szükségem volna. Elhatározásaim és céljaim ennél általában absztraktabbak voltak, nem kötődtek se térhez se időhöz, a körülmények úgymond kidolgozták önmagukat. És mégis vissza-visszatérünk egymásba bizonyos időkkel és terekkel, és amikor ezek az idők és terek a világban ideiglenesen lezáródnak, mindez odabent történik, szinte ugyanakkora bizonyossággal és valósággal.

Arra ébredek, hogy a reggeli porszemek kristályszerűen utaznak fel-alá egy napsütötte sávban. Átremeg rajtam a nyugalom. Az éjjeliszekrényemen kacatok, a szoba most úgy él, ahogyan néhány évvel ezelőttig, mielőtt egy napon kényelmem érdekében átrendeztem az ágyakat. Most nem rendeztem át, most úgy állnak itt, ahogyan nagyjából tizenhárom éves korom óta. Megérintem a kristályszemeket. Az érintés nyújtózásba fullad, a lábaim megtalálják a gesztenyeszínű fapadlót, melyet apám nagybátyjával ketten raktunk le sok évvel ezelőtt. Az ablakok megdöntve állnak [„výchlopnéra” tettem őket az este], vékony hangú madarak hangja szűrődik be az udvarról. Valahogy sajátságosan élnek itt a rítusok, de a rítus mindenhol rítus: álmosan vánszorgom le a lépcsőn, az utolsó szakaszon elengedem a korlátot, mivel ez a része sosem épült meg. Pedig végül az a biliárdasztal sem került a nappaliba, ami miatt kimaradt a korlát. De semmi baj, tudom, mikor kell elengedni. Tudni kell.

Popradská kávéval töltöm meg a kotyogós megfelelő részét, anya már munkában, nem ébredtem fel rá, mikor elindult. Most egyedül vagyok a házban. Nem tudhatom, talán az egész világon is. Ebben a pillanatban egyedül vagyok az egész világon. A lefőtt kávéból öntök a kafás bögrémbe, hozzá egy kis tejet, kihúzok egy szálat anya szürke Westjéből vagy kék Philip Morrisából, az udvarra lépek, a kávéval együtt. Nyaffi már nyújtózkodik, felugrik az ölembe, végig ott dorombol, amíg a kávé íszom. A fenyőfa, amellyel eredetileg egymagasak voltunk, ebből a szögből nézve most inkább a szemben húzódó csinzsákkal vetekszik. Mennek a dolgok a maguk rendjében, a megfigyelés keresztüztüében és annak hiányában is. Már el is felejtettem, hogy létezik a ruha, melyet most előhúzok a szekrényből, magamra öltöm. A bejárati ajtó melletti tükör elől felkapok egy kulcsot, a tükörről eszembe jutnak azok a reggelek, amikor bosszúsán néztem, hogy megint ugyanakkora maradt az állam és az orrom, és ezúttal azon is elmosolyodom, milyen jól jött volna ekkor még az önbecsülésemnek, ha maszk mögé rejthettem volna őket. Kilépek az utcára, és balra fordulok, szinte mindig balra fordultam, talán még azon ritka alkalmakkor is, amikor nem volt teljesen logikus. Valahogy ez az irány tűnt egyszerűbbnek. Elindulok, az utca végén, a patak túloldalán nyújtózkodik a két „felhőkarcoló”. A patak fölött, a körforgalom mellett megyek át, ez a tér is valahogy mindig megnövekszik álmaimban, és az az értelmetlenül keskeny, talán harminc centiméteres híd, amelyen életemben egyszer, ha átmentem, általában nem is létezik.

A Redutához érek, és összeszorul a torkom. Ismerős ez a gombóc, ismerős és kényelmes, hozzá tartozik, a városhoz tartozik. Talán, ha nyitva van, párizsi salátás tölcsért reggelizem. Megmelegítik a tölcsért a mikrohullámú sütőben, abba pakolják a salátát, úgy adják a kezembe. Megköszönöm, kifizetem, milyen furcsa euróval fizetni, összerosódik az idő, egyszerre otthonos és idegen érzés: nem kell fejben se osztanom, se szoroznom, mint mindenhol máshol, ahol általában járok, mégis olyan, mintha nem az én kezemből hullanának ki az érmék. Kilépek a másik oldalon, áthaladok a bádögember mellett – a távlatok mindent legendává szelídítenek. A talpam alatt mozdul a föld, én csak emelkedem, ebben a városban talán csak lebegni tudok. Elhaladok az egyik templom mellett, a másik előtt befordulok, talán benézek az udvarba, ahol az iroda volt annak idején, talán nem. Megállok a kedvenc turkálómban, az eladón látom, hogy megismer, de nem tudja pontosan, honnan. Már nem megy olyan rutinosan a nyelv, de néhány nap alatt visszajön, mint a biciklizés vagy a vezetés, csak általában pont addigra, mire újra elhagyom a várost. Fizetek, ismét a főutcán állok, tovább indulok. Átmegyek az úton, az Aranyutcánál, a Zlatá uličkánál betérek, erre van a fényképelőhívóm, erre van a bejárat, ahonnan kosármecsekre jártunk, és valamivel tovább erre van a még működő artézi kút is, lehajolok, és a tenyeremből iszom a vizet, amelyen felnőttem.

Látom a Tančiareň bejáratát, ide most korai volna betérni, de majd este visszatérek, remélem, csapolnak még Žltý kabátot. Most a Galéria felé veszem az utam. Elérek a zeneiskola gyönyörű épületéig, készítek egy fényképet a YMCA feliratról. Jobbról kerülöm meg, és ha nyitva van a cukrászda a Galériában, eszem egy szeletet életem legfinomabb karamellás tortájából, čučoriedkával (fekete áfonya) a tetején. Talán benézek a Martinusba, nagyon jó képregényeik szoktak lenni, a Superkomixot is itt vettem annak idején, és még a nyelvet is tudom gyakorolni vele. Máshová most a plázában nem nézek be, esetleg az Yves Rocher-ba, kíváncsi vagyok, vajon itt is ugyanazt árulják-e, mint Isztambulban. Csendes a város, hétköznap délelőtt van, de bármikor máskor is majdnem ugyanilyen csendes volna, hacsak nem fogok ki egy vásárt a téren. Milyen jó lenne kifogni egy vásárt! Biztosan innék egy pohár burčákot (almabor), még ha nem is érteném, miért ízlik. De most nincs vásár, átsétálok a téren, az úton, el a kórház mellett, torok összeszorul, megyek tovább, a fagyisnál nem veszek semmit, talán majd hazafelé a Flamengóban, mindig az volt a kedvencem, és milyen jó lesz, hogy nem játsszák majd el, mint Isztambulban, hogy nem akarják odaadni! Igen, eszem majd egy belgická čokoládát, vagy egy mojitósat, kíváncsi vagyok, mi idén a sláger.

Céltalanul bolyongok tovább egy darabig. Megállt az idő, mint mindig. Ha mást nem is tudunk egymással kezdeni, ennyit megtesz értem az idő, hogy megáll olyankor, ha erre járok. Lassan vége anya munkaidejének, utána bemegy majd a nővéremért is az ő irodájába. Itt fogok várni rájuk a Biely labutban, a kofolám fölött. Csak indulna már mégis el az a fránya idő. Indulnék én is vele most már igazán.

Utazni, újra

UNGVÁR

1.

Utazáshoz készülődöm. Ez a végtelenül egyszerű mondat különös és mély jelentésárnyalatot kapott az utóbbi időben. Az elmúlt néhány hónapot ugyanis a négy fal között töltöttem, kényszerből. A világjárvány váratlan terjedésére az volt az egyik komolyabb reakciója Ukrajna vezetésének, hogy több megyében is leállították a tömegközlekedést. Március közepén még szokás szerint utaztam Beregszászba, az óráimat viszont nem kellett megtartanom. Hazafelé tartva a vonattal már lehetett hallani, hogy másnap – ahogy mifelénk mondják – *le fogják venni a buszt, a vonatot, mindent*. Aztán reggel azért még volt, akinek munkába kellett mennie, délután viszont csodálkozva vette észre az utazni vágyó, ezt többektől is hallottam később, hogy gyakorlatilag minden járatot töröltek bizonytalan időre. Semmiféle előzetes tájékoztatás, hivatalos bejelentés nem volt erről, csak a szóbeszéd. Azóta is persze kapkodást, bizonytalanságot, óráról órára változó intézkedéseket lehet tapasztalni. De most végre enyhítéseket készülnek bevezetni, olvasom a sajtóban.

Utazáshoz készülődöm tehát a gyorsan kialakuló új rutin szerint. Szekrényem tetejéről, ahová hanyag módon feldobtam pár nappal ezelőtt, leveszem a viszonylag frissen vásárolt maszkomat. Megrázom kicsit, hogy ha került rá ez idő alatt némi por, attól megszabadíthassam, majd zacskóba rakom, ezzel együtt be a zsebbe, így indulok a buszmegállóba. A buszon kevesen vannak, úgy látszik, csak az indul útnak ilyenkor, akinek feltétlenül muszáj, vagy aki már nem bírja elviselni a bezártságot. Megfigyelem, hogy felszálláskor az utasok egy részén egyszerűen nincs maszk. És közben azt is látom, hogy osztja meg ez a helyzet az embereket: valamennyien bizalmatlanul tekintenek a másokra. Sőt, párbeszédfoszlányokat is elkapok innen-onnan, hogy akik daczból nem veszik fel a maszkot, azok *mennyire felelőtlenek*, akik pedig előírás szerint viselik, *azokkal biztos van valami baj*. Egy pillanatra arra gondolok, hogy a távolságtartás és bizalmatlanság így lesz elkerülhetetlenül mindennapi tapasztalat. De inkább most csak egyszerűen félrenézek, kitekintek az ablakon, egy ideig szeretnék újra elmerülni a lepusztultságában is vonzó vidéki tájban.

Csapon át kell szállni egy másik buszra, az ajtaja viszont még zárva van, a bent ülő sofőr pedig mutatja nekünk a dohányosok egyezményes jelét. Ezek szerint még van vagy tíz percünk a *perekurra*, ahogy itt mondják. Bemenedülök egy árnyékos helyre, ahonnan jól belátni a város néhány terét. A piacra vezető utca feltűnően üres, ahogy a vasútállomás előtti terek is. Csak elvétve látni sétáló embert, aki mellesleg rohamtempóban tér be valamelyik üzletbe, majd siet is vissza a négy fal közé. Közben az új bevásárlóközponttal szembeni falon egy nagyobb méretű, a benyúló faág miatt csak ilyen szögéből jól kivehető plakátra figyelek fel. Hatalmas cirill betűkkel van kiírva egy kifejezés, ИХ ТАЙМ, ami legalább annyira furcsának hat ebben a nyelvi környezetben, csak másként, mint a jámbor törtmagyarsággal megfogalmazott, és

jellemzően a buszmegállókon felbukkanó csehországi, németországi, esetleg angliai munkafelhívások. Az egyik felhíváson olvastam annak idején: *flyékony nyelv és tapasztalat nem kötelező*. Az ilyen mondatok miatt gondolom úgy, hogy ebben a régióban egyszerre élünk termékeny, humoros és bosszantó félreértésben egymás mellett.

Már az Ungvárra tartó buszon nézek utána az interneten, hogy az IH ТАЙМ egy éppen márciusban tönkrement és azóta bezárt futárszolgáltatnak a neve. És miközben ezen hümmögök magamban, eszembe jut, hogy a vírushelyzet idején hozott, a személyes mozgást korlátozó intézkedések miatt leginkább az idővel történt valami. Egymásra torlódnak az órák, a napok, a megszokott terekből pedig alig marad lehetőség a kilépésre. Az Ungvár felé vezető úton haladva pedig már Jack Kerouac *Útonjának* egyik mondata jár a fejemben Bartos Tibor emlékezetes fordításában: „A buszúton [...] nem történt semmi említésre érdemes, ha az nem, hogy a lelkem végig a busz előtt járt”. Az enyém pedig Berniczky Éva elbeszéléseiben és novelláiban. Az ő világa az, amely számomra nyilvánvaló megköltöttsége mellett is [vagy éppen ezáltal, ezt nem tudnám igazából most megmondani] pontosan közvetíti az ungvári és a városhoz közeli terek hangulatát, a tér- és időérzékelés más régiókéétől eltérő sajátosságait.

2.

Berniczky Éva olyan tereket népesít be abszurd figurákkal, melyeket gyermekkorom óta magam is elég gyakran látogatok. Ilyen az ungvári Részegpiac, az állomás és környéke, a máig elitnek számító Korzó vagy a várdomb és a falumúzeum. Ezekhez a terekhez novelláiban olyan megfigyelések, kommentárok kapcsolódnak, melyeket saját tapasztalataimban is mindannyiszor felismerni vélek. „A vonatok hozzák-viszik a bűzt, izzadságot, szotyolahéjat, a ragadós szegénységet” – nézek utána később pontosan, immár otthon a *Talánszása* egyik halványan felderengő szövegrészletének. Erről a leírásról pedig mindig a gyermekkori bevásárlások emlékei idéződnek fel bennem. Hétfévenként a legkorábbi vonattal utaztunk Ungvárra, hogy még a piacok nyitása előtt megérkezzünk. A piacok pedig a nyelvi keveredésnek, a korlátok miatt a kreatív és humoros kommunikációnak, de persze a szorongásnak is teret adtak egyszerre. Máig emlékszem arra, hogy az egyik ruhapróba alkalmával – mivel a hölgy nem ejtette ki az iskolában tanult standardnak megfelelően – egyszerűen nem értettem a *dzerkalo* szót, hirtelen nem is tudtam, mit kellene néznom, erre a hölgy felemelte a hangját, és jellegzetes szláv harsánysággal ironizált azon, hogy talán még életemben nem néztem tükörbe. Máskor meg az ukránban idegenül hangzó akcentusom és ragozási szokásaim miatt vélték szlováknak cipővásárlás közben. De emlékeimben eleven még, hogy a bevásárlást követően a déli rövidjáratú vonattal, az *elektricskával* igyekeztünk haza az ebédre szinte mindig. A ma is ugyanolyan, megközelítőleg hatvanéves, rozoga kocsikban már akkor sem nyíltak ki rendeltetészerűen az ablakok, az ajtók, és az izzadság, a bűz, a padlóra kifojt tej vagy a papírdobozokban szállított szárnyasok szaga jelentette számomra ezt a bizonyos „ragadós szegénységet”. Azt hiszem, ezek az emlékek, szagok, helyzetek kitörölhetetlen részei gyermekkori utazásaimnak.

Berniczky prózájában fontos szerep jut még az érzékterületek keveredésének, a váratlan „érzettársításoknak”. Ez pedig szemléletileg összefügg azzal, hogy a novellákban igen gyakran érhetünk tetten átváltozásokat, alakváltásokat, finom áttűnéseket és

összekapcsolódásokat. A Részegpiacon – amit különben a Csapról érkező busz ablakából is lehet látni – színek, ízek és különféle jellegzetes szagok ölelik körbe a belépő vásárlót. Nemcsak az egyik elbeszélés címadó alakjának, a tojásárusnak a meglepő színérzékelésére lehet itt gondolni [A *tojásárus hosszúnapja*], hanem a már beszélő nevével is szerelemre ítéltetett Ljubocska reakciójára a *Földet az égtőlben*, amikor is pocsk minőségű portékáját [a gesztenyéből főzött ragasztót] árulva megcsapja a rendőrből áradó – Kárpátalján már csak a helyi kulináris szokásokból eredően is igen jellemző – végzetes fokhagymaszag, amibe az asszony váratlanul beleszeret. De legalább ennyire meglepő a rejtélyes kurd származású férfi, Taran Tula vonzódásának oka, „aki utoljára a mamuskáján érezte ezt a vadgesztenyebúzzal keveredő penetráns nőtényszagot, az anyján, aki már harmincévesen öregasszonnyá ráncosodott. Addigra végigélte szegény pára az egész életét, mert idő híján napok alatt pergette le az éveket valahol magasan a hegyekben”. Számomra az ilyen piacterek a kibíratatlan halszagot és a napon melegedő tejét juttatják eszembe mindig, azokkal a pillanatképekkel együtt, amelyeken a megázott földre terített újságlapokon kínálják a legkülönfélébb termékeket a vidékről Ungvárra utazó alkalmi árusok. A sárszín és a tejfehér disszonanciája mindig is része volt ezeknek az út mentén illegálisan kibővülő piactereknek.

Az időérzékelésről és a perspektíaváltásokról pedig már egy másik szöveg jut eszembe, a *Szerencsegyökér*. Ebben többféle nézőpontot és idegenséget is megkülönböztet az elbeszélő. A messziről jövő és eleve valamiféle felsőbbrendűség-tudattal szemlélődő turistáktól alapvetően különbözik az az idős asszony, aki saját egykori házát keresve halad egyenesen az úton a falumúzeum felé. Egy ismerős ungvári környék, a várdomb kerül itt középpontba, ahol az ungvári vár mellett valóban van egy efféle skanzen. De amiért most felidéződik bennem ez az elbeszélés, az az idő és tér egymásba csúszásának az ábrázolása, amit az érthet meg igazán, aki ebben a régióban nőtt fel. „Jól ismertem ezt az imbolygó járást – mondja az elbeszélő –, kissé meggörnyedt tartást, szegényes, igénytelen öltözetet, de abban is biztos voltam, hogy viselője mégsem környékbeli. Pontosabban nem abból a jelenből való, amelyet éppen itt és most élünk. Néhány évtizeddel korábbiról kapaszkodott fel a meredek utcán. Természetesen nem azért érdeklődött a múzeum felől, amiért erre felé a turisták szoktak. Inkább az időbeli ellentmondás miatt keveredett el.”

Amikor az úti célomhoz legközelebbi buszmegállón leszállok, az imént idézethhez hasonló idő- és tértapasztat, ellentmondás fogad Ungvár belvárosában. A szovjet időkben itt maradt betonépület, az ide látogató turisták valaha kedvelt szálláshelye, a Zakarpattya inkább csak taszító mása hajdani önmagának: olyan, mintha legalább harminc éve megállt volna körülötte az idő. Egészen valószínű, hogy a vele átellenben álló épületromnak, a város egykori büszkeségének, az évekkel ezelőtt váratlanul leégett és máig torzóban maradt Ukrajna bevásárlóközpontnak az ormótlan betontömbjei sem ebből a jelenből valók.

3.

Még a járványhelyzet előtt szerettem volna bejárni újra azokat az útvonalakat, illetve helyeket, amelyek Ungváron megkerülhetetlennek tűnnek. Fotókat akartam készíteni, majd pedig képleírásokkal szerettem volna érzékeltetni személyes városképeimet.

Mert tudom jól, hogy egy esszében, amely erről a városról szól, illene azért kitérni többek közt a Petőfi térre, az Ung folyóra, az ungvári várra, az Ungvári Nemzeti Egyetemre, a különféle városrészekre és parkokra, a kocsmákra és a legjobb éttermekre. Ezek természetesen épültek volna bele egy szabályos városesszébe. Ebből a tervből azonban kevés vált valóra. Hónapokig vidéki szobámba zárva vártam a helyzet javulását, hogy tömegközlekedéssel végre újra megközelíthessem a várost. Amiből aztán mostanra két-három utca futó megtekintésére jutott idő és mód. De a váratlan és extrém helyzet pontosan megmutatta azt is, mennyire rendszertelen városlátogató vagyok. Mert ekkor sem igazán a változásokra figyeltem fel, az újonnan épülő lakásokra, a bezáró, elköltöző vagy újra megnyitó üzletekre, inkább a részletekben megmutatózó állandóság vonzott. Be kellett látnom, hogy engem az ismerős utakon haladva inkább érdekel az út mentén ücsörgő, lehorgasztott fejjel várakozó és feltehetően pocskék kínai árut kínáló alkalmi árus, a szinte konok következetességgel feltöredezett aszfalt, a társasházak betört ablaküvege, a falból életveszélyesen kilógó villanyvezeték. Ezek a más perspektívából bizonyosan lényegtelennek tűnő részletek tartoznak hozzá igazán mára kialakult városképemhez a gyermekkori emlékeken és az irodalmi alkotások világán túl, amelyeket azért többé-kevésbé rendszeresen újraélek, valahányszor utazom vagy utazáshoz készülődöm.

Láng Zsolt

Egy város zamata

SZATMÁRNÉMETI

Édesanyám is, én is ugyanabban a kórházban születünk, ő 1934-ben, én 1958-ban. Mindketten dús fekete hajjal jöttünk a világra; az ő újszülött séróját dr. Lükő Béla, a kor európai híró orvosa, az enyémet a bába, Karsai Ilona dicsérte meg. Ilonka néni a közelünkben, épp a dr. Lükő Béláról elnevezett utcában lakott, nemrég halt meg. Születésem idején az a szokás dívott, hogy az újszülöttet legalább három hónapos koráig szorosan bepólyálták, és a hátára fektették. Ennek két dolog lett a következménye, az egyik, hogy egészen lapos a tarkóm, a másik, hogy beleszerettem a felhőkbe. A mai napig, ahol olyanok a felhők, mint Szatmár fölött, otthon érzem magam.

Szatmárnak mondtuk, de a Németit is használtuk. Sátoros ünnepekkor a Németi templomba mentünk, mivel anyai nagyapámék a közelében, a Mátyás király utcában laktak, és nagyapám presbiter volt. Nagyszüleim kertje a Honvéd utcáig lenyúlt, három öreg diófa állt benne, a veteményesben felkarózott paradicsombok illata forró napokon az udvarig érződött. Olyan puha volt a föld, hogy csuklóig belemeríthettem a kezemet, az apró göröngyök alatt kellemes hűvösség honolt. Mi a Lánchos templom körzetében laktunk, az apai nagyszülők házában, nem volt kertje, csak udvara, földje kemény és kesernyés volt, köpködtem, ha a számba keveredett. Nagyapám kertjében a föld édeskés volt, enyhén mentolos, mint a selyemcukorka. A Németi templomnak karácsonykor naftalinszaga volt, húsvétkor kölni illata. Ha a húsvét márciusra esett, a kölniillatba naftalin vegyült.

Kilencedikes koromban, amikor érdekelni kezdtek a lányok, tartotta magát a mondás, hogy a németi lányoknak érdemes udvarolni, mert szépek, és könnyen odaadják magukat. A németi fiúkra azonban ügyelni kellett, mert ha elkaptak egy-egy lányok után kujtorgó szatmárit, laposra verték. Engem csak a kutyák kergettek meg néhányszor, de kerékpárral jártam, és ha kitartóan tekertem, a kutyák lógó nyelvvel leszakadtak.

1970-ben az árvíz Németit teljesen elöntötte, Szatmár belső része megúsza. Nagypapám kertje végében még hetek múlva is lehetett csónakázni, sőt, halat is fogtam. Következő évben még illatosabb lett a földje, a paradicsom is zamatosabb. Ha a várost egyetlen illattal kellene azonosítanom, akkor az a Szamosé volna. Egészen pontosan a naptól forró porondé. Ez volna az otthonérzethez kapcsolódó legérzékibb forma. A haza fogalma az agyhoz áll közel, az otthon viszont a pórusokhoz.

1715-ben, miután a két város, Szatmár és Németi egyesült, az őket elválasztó Szamos-ágot betömték, de a városon kívül meghagyták, és még gyerekkoromban is víz csillogott benne; Holt-Szamosnak hívták. Nyáron jóval melegebb volt az élő ágnál, már májusban fürödtünk, sárgaszilva íze volt a víznek. Az agyagos mederben néha térdig süllyedtünk, kéj és borzalom lúdbőre hullámozott testünkön; azt hittük, ha csak pillanatokra is megtorpannánk, menthetetlenül elsüllyednénk. A térdig érő vízben a fűzfáig kiúsztunk, és a lecsüngő ágakba kapaszkodva másztunk a partra. Később itt a sűrű lombok alatt zajlottak az első próbálkozások a lányokkal. Sok ismeretlen utóíz maradt utánuk, meg sok-sok homok a hajlatokban.

Anyám testéből, amikor meghalt, elillantak a csontok. Apám viszont kemény márványként fehéren ragyogott. Nem bírtam levenni róla a szememet, örültem, hogy a pap is, meg az egyik elköszönő tanítványa is hosszan beszélt. Anyám arca megfiatalodott, a csontokkal együtt a fájdalom is elporladt belőle, teste megnyúlt, most látszott, milyen sudár nő volt valójában. Ha nem volna olyan bonyolult, szívesen megnézném, mi lett belőlük, hol tartanak az átalakulás folyamatában. A pórusok az eleven testhez tartoznak, az agy viszont a csontokhoz kötődik. Talán ezért fontosak a temetők a hazát keresők számára. És ezért találnak idegen földön is otthonra a szerelmesek.

A fáma úgy tartja, hogy Németi alapítói első királynénk, Gizella vadászai voltak. Amúgy Szatmár neve is német eredetű lehet, Zalkmárként szerepel a 12. századi regesztrumokban, amibe könnyű belehallani a Salzmartkt, sóvásárt jelentő német szót, főképp, hogy tudni lehet, a dési sóbárkák a Szamoson csorogtak lefelé. A román Satu Mare a Trianon utáni névrománosítás terméke, magyarul Nagyfalut jelent, de a szatmári románok inkább a Sätmart használják. Semmi falusias nincs Szatmárban; egy időben a világ legnagyobb városaival volt azsúrban. Keramitburkolattal fedték le a főutcákat, másodikként a közép-európai városok közül közvilágítást kapott, villamos közlekedett, a közeli szőlőheggyel helyi érdekű kisvasút kötötte össze, volt telefonhálózata, itt működött az első magyar óvodák egyike. Európa-szerte ismerték a Princz testvérek gyárában készült különleges bevonatú edényeket, Bródy Ilona kalapjaiból pedig a berlini KaDeWe áruházba is szállítottak.

Az én cipszer felmenőim nemzedékenként nagyjából egynapi szekérútnyi-val ereszkedtek délebbre, így lett dédnagypapám színérváraljaiból szatmári. Anyai felmenőim viszont nyugat felől érkeztek, a Várpalota, Mezőtúr, Nádudvar, Csenger útvonalon, szintén araszolgatva. Anyai ágon őt, apai ágon négy nemzedéke szat-

máriak vagyunk. Apai nagyszüleim ifjú korukban előbb Bukarestben, aztán Budapesten dolgoztak, anyai nagyapám a mestervizsgálója után Bécsben és Budapesten képezte tovább magát, majd hazajött, és egyre feljebb jutva a ranglétrán, a helyi iparosegylet alelnöke lett. Mindannyian mesteremberek voltak, románul is, németül is beszéltek, dolgozni is szerettek, és mivel életformájuk a munka volt, egykori létezési módjukat soha nem adták fel: viszonylag épen túléltek a hatalomváltásokat. Mindannyian a Monarchiában születtek, ott cseperedtek fel, felnőtt korukban is megőriztek valamit a tágasabb otthonérzetből.

Gyerekként a magyar tévéből kaptuk meg ezt a tágasabb otthonosságot. Ötéves koromban vette apám az első készülékünket, Orion volt a neve, külön bútordarabot készített számára, és a koaxiális kábelt, ami a tetőantennával kötötte össze, a plafonba fúrt lyukon keresztül vezette fel a padlásra. Városszerte emelkedtek a ruhaszáritóhoz hasonlatos antennák, mindenki a magyar tévét nézte. Nem véletlenül lett péntek a színházi bemutatók napja, és hétfő a filharmónia koncertjeié [az első időkben pénteken és hétfőn adásszünet volt]. A tévében hallott szavakat használtuk, budapesti focicsapatoknak szurkoltunk, magyar beatet hallgattunk, barchobáztunk, majd Most mutasd meg! -et játszottunk, Hofit kívülről fújtuk, bambiról és Trapper farmerről álmodtunk, miközben nem mehettünk át a határon. A magyarországi valóságról semmit nem tudtunk, a tévé méze boldoggá tett minket. Szilveszterkor természetesen a magyar éjfél ünnepeztük meg, soha nem a román. Csak a nyolcvanas évek végétől lett a román éjfél hangosabb a magyarnál. 1978-ban, amikor aradi évfolyamtársam meglátogatott, csodálkozott, hogy itt csak magyarok laknak, és egész délután sétálnunk kellett a városban, hogy román szót is halljunk (át kellett mennünk a hídon-túli új tömbháznegyedbe). Pedig a hivatalos statisztikákban a város lakossága felerészben már akkor is románként szerepelt. Amikor anyám dolgozni kezdett, magyarul tartották a gyűléseket, a Május Elsejét és Augusztus 23-át, a felvonulásokon is magyarul éljenezték a pártot. Az általános iskolában a mi magyar nyelvű osztályunk mellé két párhuzamos román osztályt indítottak, és a gyengébbikbe szinte kizárólag magyar gyerekek jártak. A legutóbbi, 2011-es népszámláláskor százezer lakosból negyvenezer vallották magukat magyarnak, kilencezren viszont nem tüntették fel etnikai hovatartozásukat. A forradalom után nagyjából húszezer román költözött el a városból, legtöbben Olaszországba, és csak kevesen mentek vissza szülőföldjükre. A használatlan tévéantennákat egyik iskolatársam szerelte le, aztán eladta ócskavasnak; a kapott pénzből személyszállító céget alapított, és azóta is Budapestre hordja az utasokat.

Nagyapámmal kéthetente a sarki borbélynál nyíratkoztunk. Míg sorunkra vártunk, a diskuráló felnőtteket hallgattam. Egyszer a bukéről volt szó, azt magyarázták, hogy két elnevezés olvad össze benne, az íz és az illat. Tehát zamat, mondta Balogh bácsi, a borbély, akiről nagyapám sokszor elmesélte, hogy Oxfordban járt egyetemre, csak aztán elkártyázta mindenét. Balogh bácsi borbélyműhelye maga volt a legtöményebb zamat, szappan, púder, pomádé, mindenféle arcszesz illata, az olajkályha füstje, a rajta melegedő víz gőze, a fenőszíjak bőrszaga orromat, torkomat megtöltötte. A műhely helyén ma virágüzlet, ajtaja előtt és a falak mentén az aznapi temetésekre elkészült koszorúk.

Hatszor szinte teljesen elpusztult a város. Az emberek eltűnése a mai napig tart. Az utcánkban, amelyben 102 ház áll, csupán hét házban élnek gyerekkorom lakói, illet-

ve leszármazottaik. Sok házat átalakítottak vagy lebontottak, és helyére újat, idétlenül kirívót építettek. A mi házunk még megvan, épp most tatarozza a húgom, aki továbbra is itt lakik. Az én személyim is, jóllehet harminc éve Marosvásárhelyen élek, ide szől.

Amikor első elemibe mentem, macskaköves utcánkat akkor aszfaltozták le. A szurokolvasztó fekete masina a sarkon füstölgött, ugyanott, ahol a második világháborúban a sorompó működött: akkor szerelték fel, amikor Paulus tábornok az utca másik végében volt elszállásolva. Iancu Flórika, a szomszédban lakó román néni is emlegette a nyolcvanas években, a nagy-nagy nélkülözések idejében, hogy ha még mindig ott volna a sorompó, a másik irányban, nyugat felé pedig sehol egy se, akkor itt Magyarország lenne, amit ő nem bánná, mert akkor jobban élnénk. Iancu néni két lányunokája is jól beszélt magyarul, átjártam hozzájuk. Házukban egészen másféle illatokkal találkoztam, bár valahol a mélyben ismerős családi szagnyomokra leltem. Aztán nagyanyámtól tudomásomra jutott, a mienkhez lapuló kicsi emeletes házat dédszüleim maguknak építtették, a háború után azonban az államosítások előszelében sebesen eladták. Az is kiderült, hogy dédnagyanyám minden bizonnyal épp az épülő kicsi házban rejtette el a külföldön élő fiának szánt örökséget, tizennyolc Napóleon-aranyat. Onnan kezdve, amikor átmentem a lányokhoz, lopva meg-megkopogtattam a falat, vajon hol kellene megbontanom. Aztán a vakolat itt-ott magától is omlani kezdett, de sehol semmi.

A másik szomszédunkban Róberték laktak, két pájeszos fiú, akik kicsi koruk ellenére kalapot hordtak. Velük nem tartottuk a kapcsolatot. Szombatonként a kerítésen olyan illat lebegett át hozzánk, amelynek összetevőit nálunk két külön nap érezhettük: pénteken a hagymás törtspaszulyé, vasárnap a sült húsé. Egy hétfő délelőtt, mire hazaértem az óvodából, búcsú nélkül elmentek; két szó, a csólent és Palesztina maradt utánuk. Sok-sok év múlva értettem meg, miért és hova utaztak, és hogy mi történt évekkel korábban közeli és távoli rokonaikkal. Mint ahogy az iskolámmal szemben álló épület téglafalára felírt nevek eredetére is akkor bukkantam rá, amikor már nagy gyerekeim voltak: a deportáltak hagyták itt kézjegyüket, hogy minimum a nevük tovább élhessen ebben a városban.

Róberték helyén ma népes Gábor-cigány család lakik, a gyerekek náluk is kalapot hordanak, és mivel adventisták, náluk is szombat a vasárnap, nehéz, égett húsokat esznek. Hangosabban beszélnek bárkinél, áthallatszik minden szavuk. Történeteik tanítómesék, mindegyiknek van levonható tanulsága és beépített instanciája. Rupi bácsi, a családfő a mi járdánkról is összesepri a faleveleket, és valahányszor szóba elegyedünk, Noéről mesél, és azokról a szerencsésekről, akik feljuthattak a bárkájára.

Ha a környékünkön sétálok, a külső formákra rátelepszik egy emlékekből konstruált történet, amelyet a csillámpalás házfalak nyári melege, az uborkasaláta, krumplicipőre, rántott hús vasárnapi szentháromsága, a papírsárkány-eresztés, a virággruppok petúnia [*betónika*] illata tesz színessé. Ebben a történetben magányosan bolyong az emlékező, úszó szigetként, megközelíthetetlenül, amilyen az ősi város volt, átjárhatatlan Szamos-ágakkal, az Ecsedi-lápig lenyúló erdőségekkel körülvéve, kiszakadva időből, történelemből. A történet az egészt akarja, az érzet foltokban lát. A városérzékelés ambivalenciáját ez a kétféle dinamika határozza meg. Vajon a kli-sék erőszakosságával szemben odahelyezhető-e az otthonosságérzet szelídsége?

Három évvel ezelőtt a szatmári színház darabot rendelt tőlem. Szatmárról szóló, szatmári által írt kortárs színművel szeretnék volna megnyitni a felújított épületet.

A darab az egymásra rakódó rétegekről szól, kiindulva a múlt rombolásaiból, elérkezve a közelmúlt eseményeihez, konkrétan egy olyan képzeletbeli jelenethez, amelyben propagandisztikus célokból azt a zongorát keresik, amelyen Bartók Béla a városban koncertezett 1922-ben. A keresés során felbolydul a város, kiderül, miféle sorsok és események rétegződnek egymásra, és közben a régi történetekbe belefeledkezve, a jelenről mindenki sorra lemarad. A próbák még a színház ideiglenes épületében, az Újközpont kultúrházában zajlottak. Minden nap a Főtéren keresztül kellett átsétálnunk, el a katolikus székesegyház előtt. Hátul a kertjében két jezsámenbokor között áll évtizedek óta az a groteszk Krisztus-szobor, amely a templom homlokzatáról zuhant le kétszer is, és többé nem helyezték vissza. Rövid, tömzsi combok, hatalmas mellkas, és még hatalmasabb fej, az eredeti perspektíva miatt. Háromméteres gnóm Jézus. Minden alkalommal eszembe jut róla kedvenc viccem, a temető bejáratánál álló törpéről. Elmegy előtte egy púpos ember, rászól a törpe, mondd, kell neked az a púp a hátadon? Már hogy kellene, teljesen megnyomorít. Akkor leveszem, csettint a törpe, és a púp eltűnik az ember hátáról, aki boldogan szökdécsel haza. Házához érve összefut a sánta szomszédjával, aki el sem tudja képzelni, mi történt. Hát a törpe, a temető előtt, az ő jótéteménye ez. Vajon a sántaságomtól is megszabadítana? Bizonyára! Rohan hát rögtön a sánta, már amennyire rohanni tud, odaér a temetőhöz, a kapujában ott a törpe. Jaj, de jó, hogy itt talállok, szakad ki a sántából. Jó, már épp indulni akartam, feleli a törpe, majd csettint, és mielőtt eltűnne, a púpot a sánta hátára helyezi.

A főpróbáig minden lelkesen zajlott, ám akkor az igazgató megnézte az előadást, és másnap reggel fagyos légkör fogadott. Délutánra kiderült az is, hogy közvetlenül a bemutató elé beraknak egy ad hoc versműsort, hivatalos színházavatóként, a szereposztás színészeinek javát felléptetve, így a parazita ünnepély végén a város potentátjai leléphetnek, anélkül, hogy a darabbeli polgármesterben, plébánosban, kampányfőnökben, üzletemberben, rendőrfőnökben netán magukra ismernének. Eként történt. Az előadás megbukott, én legalábbis így éltem meg. Azt hittem, végre kiüríthetek egy régtől fogva cipelt zsákot, ehelyett újabbat raktak a hátamra. Az előadás azzal kezdődött, hogy a színpad a nézők szeme előtt nagy robajjal összeomlott, mintha alighogy elkezdődne, máris vége szakadna. Döngött, zuhant, ropogott minden, majd a beálló csendben és sötétségben por és füst szálldosott. Ez a komor és sötét némaság az előadás alatt megmaradt, sőt, egyre töményebb és lappangóbb lett. Mintha megfordult volna minden, a sötétség nem a rombolást követné, hanem maga a pusztulás volna ennek a sötétségnek a következménye. Ekkor jött a két főszereplő, a fiú és a lány, és a szerelmük, ahogy mondani szokták, fényt hozott...

Gyerekkoromban az ablak melletti ágyamból éjszakánként sokat bámultam az égre. Elképzeltem, hogy valamelyik csillag körül kering egy bolygó, azon él valaki, aki engem néz. Szerettem volna megismerkedni vele. Örültem vágytam rá. Ki lehet? Hasonló, mint én? Vagy egészen más? Kerestem a világban egy pontot, amellyel beszélgetni lehet. Ha akad egy ilyen pont, akkor megnyílhatok, egyértelművé válik, hogy létezem.

Most, amikor ezeket a sorokat írom, megint itt ülök a régi szobámban. Segítünk húgomnak a ház felújításában; egy hete vagyunk itt, holnap reggel indulunk vissza. Napokon keresztül esett, csak ma délután tudtunk kisétálni. Elmentünk az utca végébe, ki a töltésre. A tőtés, vagy még szatmáriásabban: *tőütés*. Rajzanak a

kockásszárnyú lepkék, legkisebb fiam négyéves bölcsességgel megállapítja: vége a karanténnak, a pillangók is kijöttek. A nap rézsutos fényében ezüstösen ragyognak a hosszúszerű füvek. A hold is látszik, már majdnem teljes a korongja. A tiszta időben élesen kirajzolódik a Nagyerdő taraja, másik irányból egészen közelre jönnek a Máramarosi hegyek, sőt, talán Vereckéig is ellátni. A látóhatárt csupán két épület takarja ki, az egyik a százéves karcsú Tűztótorony, a másik a negyvenéves, egy nemzetközi fórumon a világ legrondább épületének választott Közigazgatási Palota.

Miért nehéz a jelenben élni? Mert amikor a város piszkos, gondozatlan, agresszív, nincsenek terei, zugai, találkahelyei, nincs semmilyen pozitív életmódjavaslata, amikor a leselkedő veszélyek miatt éberem, ugrásra készen kell állni, amikor a város nem otthon, akkor a múlt dominál. Történetekben uralkodó érzések lesznek az érzéseink.

Jó a töltés tetejéről visszanézni a városra. Aztán kiülni a füves oldalba, hanyatt dőlni, és a felhőket bámulni. Igéző az élet zsongó közelsége. Mintha langyos combokra hajtánánk a fejünket. Menta, vadmályva, székfű illatozik, a forró por mélyében a nedves agyag hűvöse. A szél távoli lombuhogást hoz felénk, a töltésmenti virágzó hársfák és a folyóparti nyárfák érthetetlen mondatait. Ötagú lepkecsapat kergetőzik, egyre feljebb emelkednek, ismeretlen logikájú spirál mentén. Megnyílik fölöttünk a tér, és szimultán alattunk is. Ez a megnyílás adja az igazi otthonosságérzetet, ez egy város valódi zamata.

Balázs Imre József

Utazás a román Kolozsvár mélyére

Amikor megjelent a *Kolozsváros* című antológia,¹ harminc kortárs magyar szerző Kolozsvár-szövegeivel, akkor többen is azt kérdezték: hol van belőle a román Kolozsvár? Edzett antológiaszervezőként, akkor már túl az első sértődött maileken és több év utáni első személyes találkozásokon, amikor a kortárs prózaíró első kérdése: miért nem válogattál be a *Kolozsváros*-antológiába, ez, a román Kolozsvárral kapcsolatos felvetés kicsit másként tűnt relevánsnak. Miközben szerkesztőtársammal, Daray Erzsivel próbáltuk felhívni a figyelmet arra, ahogyan a román vonatkozások fel-felbukkannak Bodor Ádám, Szilágyi István, Király László, Tompa Andrea, Selyem Zsuzsa szövegeiben, a rövid válaszom az volt a hiányt firtató kérdésre: az egy másik, sokkal terjedelmesebb könyv lett volna.

A román irodalom Kolozsvár-képéről egyrészt két évtizednyi tapasztalat alapján alakíthattam ki hozzávetőleges véleményyt, román irodalmi rendezvények és összejövetelek (nem túl rendszeres, de évente azért több ilyen esemény) résztvevőjeként, másrészt a kolozsvári interkulturális kapcsolatok egyik legizgalmasabb csomópontjának, az 1968-ban alapított többnyelvű *Echinox* folyóiratnak a kutatójaként. Némi

¹ *Kolozsváros. Irodalmi kalauz*, szerk. Balázs Imre József, Daray Erzsébet, Bartos-Elekes Zsombor, Jelenkor, Budapest, 2019. [A kötetről a 2020. júniusi lapszámunkban közöltünk recenziót. – A szerk.]

szkepszissel vettem korábban tudomásul, hogy az *Echinox*ról szóló irodalomtörténeti feldolgozások és memoárok jellegzetes módon vagy a lapban közölt román nyelvű szövegek, vagy a magyar nyelvű szövegek történetét írják. László Szabolcs úttörő jellegű kutatásai kellettek hozzá az alapítás negyvenedik évfordulója táján, hogy erre a tényre az alapítók is reflektáljanak valamelyest.

Jártak a kezemben azok az irodalmi antológiák is, amelyek több száz oldalon közöltek visszaemlékezéseket és alkalmi szövegeket kortárs román szerzők Kolozsvár-képéről. Ezek alapján az körvonalazódott, hogy terjedelemben a román nyelvű Kolozsvár-szövegek a huszadik században (vagy a kortárs világban) mennyiségileg meghaladnák a magyar szövegkorpuszt. A válogatás feladata ebből kiindulva nyilván olyasfajta tájékozottságot feltételezne, amely hosszabb rákészülést igényel. A *Kolozsváros*-kötet összeállításánál eleve terjedelmi gondokkal küszködtünk, ezért a szisztematikusabb ismerkedés a román szövegekkel későbbre maradt.

Mivel azonban a kérdés, ha nem is antológiaszerkesztőként, de továbbra is foglalkoztatott, a nyomában elindulva rendszeresebben is átnéztem az említett két román nyelvű antológia Kolozsvár-írásait, összességében több, mint hatszáz oldalnyi szöveget, százegynéhány huszadik századi és kortárs román író munkáját. Irina Petraş, a Romániai Írók Szövetsége kolozsvári fiókszervezetének elnöke 2008-ban, majd 2011-ben állította össze a Kolozsvárról szóló román nyelvű reprezentatív válogatásokat: *Clujul din cuvinte* [Kolozsvár szavakból],² illetve *Clujul din poveşti* [A mesék Kolozsvárja]³ címmel, a kolozsvári önkormányzat támogatásával. Azt, hogy melyek a román irodalmi Kolozsvár fő jellegzetességei és igazodási pontjai, e két antológia alapján foglalom össze az alábbiakban.

Van egy ismétlődő, anekdotikus mintázata a Kolozsvár-emlékeknek a vizsgált könyvekben: az elbeszélő jellemző módon egy távolabbi, kisebb településről érkezik. Általában a Bölcsészkar diákja lesz, és belekerül az ötvenes-hatvanas, néha hetvenes-nyolcvanas, kivételes esetekben kilencvenes évek (az arányok egyben az antológiaszerzők életkori arányait is jelzik) bohém nyüzsgésébe. Kolozsvár kiemelten a kultúra terepe ezekben az elbeszélésekben – az egyetemek, könyvtárak, szerkesztőségek, színházak, fiatalok közötti barátságok helyszíne, amelyeket mintegy ellenpontos és kiegészít a legendás találkozóhellyé vált kocsmák és talponállók említése: az Arizona, a Croco, ritkábban az Ursus vagy a Boema.

Az elbeszélések figyelemmel követik és regisztrálják a város hirtelen növekedését a hatvanas évektől kezdődően – a régebbi házak, utcák, gyümölcsösök helyét elfoglaló tömbházakat és lakóikat. Ezzel a változással kapcsolatban többnyire megértőek (sokan közülük maguk is e tömbháznegyedek lakói), talán csak egyikük, Raluca Filip képzel el egy vágott Godzillát, amint a zsúfolt negyedeket lerombolja. A város megnövekedése miatt jellemző, hogy a szerzők általában a múltba vetítik a Szamos-parti Heidelberg-képzetet, amit a magukénak éreznek, s amiből valamit különböző beavató személyiségeken keresztül megtapasztaltak. Leggyakrabban Lucian Blaga tűnik fel ebben a szerepben – a nemzetközi híró filozófus és költő, aki 1961-ben

2 *Clujul din cuvinte*. Coord. Irina Petraş. Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj Napoca, 2008.

3 *Clujul din poveşti*. Coord. Irina Petraş. Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj Napoca, 2011.

hal meg, megtúrten-marginalizáltan. Mások számára Ion Agârbiceanu [1882–1963] prózaíró vagy Emil Isac [1886–1954] jelentik azt a „nagy öregot”, aki az államszocializmus időszakában is hordoz még valamit a két világháború közti kulturális élet eleganciájából, európai tájékozódásából. A fiatalabb generációk számára maradnak az irodalmi szerkesztőségek, könyvkiadók, a nagy tudású és agilis egyetemi oktatók [Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Ion Pop, Ioana Em. Petrescu], 1968 utáni emlékekben jellemzően összefüggésben az *Echinox* diáklap körül szerveződő kulturális mozgással.

Többeknek jut eszébe a városról írva Italo Calvino és a *Láthatatlan városok* – ez a nosztalgikus megjelenítés valamiféle álomszerűségbe való átlebegtetését, a megírás hogyanját jelöli általában. Ezekbe a leírásokba könnyebben és természetesebben illeszthetők be a hétköznapiak: a színek, szagok, ízek – a korzózó vagy táncoló széki lányok népviselete, a szocreál limonádék, alkoholos italok és cigaretták nem kifejezetten minőségi jellegére tett utalások, a kolozsvári mozik, strandok és kirándulók helyek visszaidézése. A gyalogtúrák visszatérő célpontja egyébként az Alverna – az egykori ferences templom és kolostor környéke, amelyen mára jócskán túlnyúlt a város beépített része.

A „magyar” Kolozsvárból kevés mutatkozik meg a több, mint hatszáz oldalon: azoknak a szereplőknek, akik megszólalnak magyarul a történetekben, általában nincs neve [újságárusok, fiákeresek, piaci árusok], a pozitívabb magyar karakterek leginkább vonzó fiatal nők [széki cseléd lányok vagy pincérnőként dolgozó színővendék], egyházi személyek, esetleg művészek – utóbbi esetben ritkán név szerint is szerepelnek, de ilyen státusban is előfordulnak kollektív szereplőként, név nélkül [mint komoly *Utunk*-szerkesztők] Eugen Cojocaru visszaemlékezésének színtestjeként. A negatív szerep általában történelmi események sorok kapcsán jellemző: a magyarok azok, akik Baba Novac zsoldosvezér veszét okozzák, miután a város konfliktusba keveredik Vitéz Mihály fejedelemmel. Magyar a csendőr is, aki a második bécsi döntés után durván utasítja ki a régi kolozsvári értelmiségi családot otthonából. [Ez, a Dél-Erdélybe való menekülés/kiutasítás a régi kolozsváriak, köztük egyetemi oktatók és egykori diákok gyakran felemlített sérelme.] Az antológiák legnagyobb részét tehát a párhuzamos kulturális Kolozsvár képzetét erősítik: a román írók, kritikusok, némileg érthető módon, visszatekintve az időben, a korábbi, magyar–szász dominanciájú korszakokban is a saját kultúrájuk előzményeit keresik. Az antologiaszerkesztő úgy erősíti rá a „magyar Kolozsvár” múltba utalására, hogy a magyar szerzők leginkább néhány sornyi szöveggel szereplő klasszikusok: Herepei János, Cs. Szabó László, Passuth László vagy Kemény János erdélyi fejedelem egyértelműen a „rég” Kolozsvár témakörhöz kapcsolódnak, többük szövegének forrása pedig a *Magyar Hirmondó* sorozat 1987-es *Kincses Kolozsvár* című antológiája.⁴

Ez tehát az általános kép, amelyik kibontakozik a városról – fontos különbség a *Kolozsváros* antológiához képest, hogy itt az anyag legnagyobb része önéletrajzi jellegű vagy esszéisztikus írás, így kevésbé szépirodalmi súlypontú.

Van azonban néhány olyan szöveghely, amelyeken áttör az igazi személyesség, és ahol az ismétlődő motívumok is autentikusként, mélységükben mutatkoznak meg. Ha egy magyar nyelvű válogatást készítenék a meglévő anyag alapján [és amely

4 *Kincses Kolozsvár*, vál., szerk., sajtó alá rend., az utószót írta Bálint István János, Magvető, Budapest, 1987.

komoly kiegyensúlyozásra szorulna annak érdekében, hogy a rendszerváltás utáni és a jelenbeli Kolozsvár is igazi helyet kapjon benne), akkor például egészen biztosan nem kerülném ki Nicolae Balotă (1925–2014) memoárjainak szerepeltetését. Balotă régi kolozsvári görög-katolikus család leszármazottja, az összehasonlítható irodalom nemzetközi rangú tanára. Az, ahogyan Balotă és néhány iskolatársa leereszkednek a Barițiu-líceum magas falán egy kötélre, és az iskola dotációjához tartozó törékeny, Nora nevet viselő mentőcsónakon világgá indulnak a Szamoson, majd örvény borítja fel őket a Horea úti híd alatt, emlékezetes utazás. Az is fontos másfelől, hogy Balotă valóban bejáratos Lucian Blagaék házába, hiszen szakdolgozatát Blaga irányítja, a filozófus lányát kísérgeti – Blaga igazi bizalmasa lesz. Az, ami sok más író számára a legendás Blaga-séták látványában merül ki – annak jeleként, hogy valahol létezik egy „igazi” kultúra is a –, Balotă számára bensőséges mester-tanítvány kapcsolat. Itt valóban látszik Blaga emberi arca, nem csupán valami másnak a jeleként funkcionál.

A széki cselédlányok legtöbb visszaemlékezésben ugyancsak festői díszletként jelennek meg, leginkább látványt képeznek – ugyanakkor a magyar–román interakciók sajátos terepét is. Visszatérő szereplői ezeknek a leírásoknak a cselédlányok mellett a kolozsvári kaszárnyák román katonatisztjei – ebben a könnyed keretben zajlanak a nem egészen komolyan vett interetnikus szerelmi kalandok. Azok a szabadtéri táncos összejövetel is megjelennek a román szerzők írásaiban, amelyeket Kányádi Sándor a *Fekete-piros* című versében írt meg emlékezetesen: „Fekete-piros csütörtök / és vasárnap délután / – amikor kimenős a lány –, / fekete-piros fekete / táncot jár / a járda szöglete. / Akár a kéz, ha ökölbe kékül. / Zeneszó, énekszó nélkül. / Egy pár lány, két pár lány / fekete-piros fekete / táncot jár. / Kolozsvári telefonház, / száz az ablak, egyen sincs rács, / ki-bejár a világ rajta, / de azt senki sem láthatja. / Egy pár lány, két pár lány / fekete-piros fekete / táncot jár.” Jellemző, hogy ezt a sablont is a közelség bontja meg valamelyest. Radu Țuculescu (sz. 1949) ír erről, aki a régi ferences kolostorban működő zenelíceum diákjaként egyetlen kerítésnyire volt ezektől a csütörtöki kimenőnapoktól. A kerítést gyakran átugró diák a táncok folytatásáról is be tud számolni: ezek, mint írja, gyakran a Fellegvár oldalában folytatódtak, ahová a diák naplemente-nézni hívta egyik-másik széki lányt, szélvédett bokrok rejtekébe.

Ugyancsak a Malomárok környéke ihlet egy másik szerzőt, Tudor Ionescut arra, hogy Párizs-élményével vesse össze Kolozsvár-tapasztalatait: mint mondja, a Szamos és a Malomárok határolta „szigeten” is van néhány fontos építmény – köztük a Magyar Színház vagy a Sportcsarnok. A játékos eszmefuttatás inkább a víz felől nézett Kolozsvár perspektíváját, illetve a sétálóútvonalak dinamikájában láttatott várost jelenti, ebben ötletes és egyedi.

Kiemelkedik a két világháború közötti Kolozsvárt megidéző memoárok közül Ion Negoitescué (1921–1993), aki Balotával együtt volt a Sebeni Irodalmi Kör meghatározó, européer tagja. Negoitescu portréi az öt gyerek- és ifjúkorában körülvevő román és magyar szereplőkről, polgári világról egészen emlékezetesek – külön szimpatikus az a gesztusa ráadásul, hogy a város és az egyes utcák neveit több nyelven is megadja. Jól érzékelhető, hogy számára Kolozsvár megélt formában volt többkultúrájú közeg.

Végezetül azt a jellegzetességet érdemes még kiemelni a könyvek kapcsán, ahogyan a „titkos helyek” jelenléte, a velük való élményszerű találkozás leírása megemeli egy-egy szöveget. Egyértelműen ilyen Dora Pavel (sz. 1946) regényrészlete például,

amely a [Román] Nemzeti Színház egyik rozoga melléklépcsőjéről szól. Az út lerövidítése az ide-oda lengő lépcsőn egy majdnem lekésett előadás előtt a tériszony nyomát hagyja a szerzőn, feldolgozandó regénytémát is nyújtva számára. Adrian Popescu (sz. 1947) verse is egy kevesek számára otthonos helyről, „az orvosok udvaráról” szól, az Egyetemi Könyvtár raktárai felé vezető befallazott ajtóval, azzal a gyerekperspektívával, ahonnan nézve az orvosok működése egyszerre mindennapi és titokzatos.

Ezek a titkok, valódi intim terek teszik belakhatóvá a román írók városát – az, ahogyan a több szerző szövegeiben is felbukkanó bolondok, lump alakok (akiket általában az utcán vagy kocsmasztaloknál jelenítenek meg a történetek) egyszer csak váratlanul családjuk körében is megmutatkoznak, mikor Gabriela Leoveanu (sz. 1946) például bábszínházba és szánkózni viszi az egyik jellegzetes kolozsvári botrányhős kislányát, előtte viszont ebédmeghívásban is részesül, családi körben.

A rendszerváltás utáni időszak jellegzetes helyszínei közé a Bölcsészkar, a könyvtár és a kocsma sorába [közöttük már ott a Music Pub, majd az Insomnia] bekerülnek a városnegyedi helyszínek, a lepusztult egyetemista „kintlakások”. Cosmin Perța (sz. 1982) vagy Ștefan Manasia (sz. 1977) lényegében ugyanazt az életformát viszik és gondolják tovább szövegeikben, amelyet a hetvenes-nyolcvanas évek költői – csak Manasiánál a lepusztultság egyik jelévé tud válni már a városnegyedi internetkávézók ócska billentyűzete, amely ráadásul mindig Y-t ír Z helyett, és fordítva. Velük és Adrian Dohotaru (sz. 1983) szövegével érkezünk meg igazából a város jelenébe, sőt Dohotarunál [aki a verespataki aranykitermelés elleni tiltakozások során, majd egyéb civil mozgalmakban szerzett nevet magának – jelenleg független parlamenti képviselő] a jövőbeli, 2030-as Kolozsvár körvonalai is felrémlenek, amint román és magyar barátaival az Aux Anges kocsmáasztalánál azon ötletelnek, hogy milyen lehetne a jövőbeli Kolozsvár. Dohotaru szövege 2008-ban jelent meg az antológiában, és a történetben az a szép, hogy az elképzelések egyes realisabb elemei időközben elindultak a megvalósulás felé. Dohotaru amúgy remek hosszútávfutó, időről időre látni lehet őt közösségi futásalkalmakkor a díjazottak pódiumán.

Mennyiben egyeztethető tehát össze a román és a magyar Kolozsvár képe?

Ahhoz, hogy összevethetőek legyenek, nyilván regényeket kellene regények mellé helyezni, memoárokat memoárok mellé, verseket versek mellé. A cikkem első sorban memoártípusú szövegekből indulhatott ki a román írók esetében.

Az olvasástapasztalat azt juttatta eszembe, hogy amikor Párizsban laktam két hónapig, akkor másokkal beszélgetve gyorsan nyilvánvaló lett: párhuzamosan egyszerre több városban járok-kelek. Sétálhatok *A három testőr* Párizsában vagy Napóleonéban, az impresszionistákéban, a szürrealistákéban és a '68-asokéban. És persze a jelen rétegzett városában is, az egyetemistákéban, a bélyeggyűjtőkéban, a topmenedzserekéban vagy a régiségpiaci eladókéban. Mindegyik egyszerre van ott. Önmagában ezért nincs semmi szokatlan abban, hogy ugyanezt az élményt saját, jól ismert városában is megélheti az ember. Inkább arra jók ezek a kirándulások a másik kultúrába, hogy felismerhetővé válhat: a potenciális közelség, a közös élmények voltaképpen sokkal elérhetőbbek, mint azt a kulturális gyakorlataink és komfortzónáink alapján gondolnánk.

Terék Anna

Forró föld

Állok a porban, szorítja arcomat a maszk. Szabadka süllyed, a délután egy nagy hűvelykujj, a föld alá nyomja. Olvadó járdába derékig süpped a város. Forró a föld, és forró a por, amit a szél hord.

A temetőből látni a várost. Ha saját tengelye körül megfordul az ember a Zentai úti temetőben, mindenfélét lát az ember.

Először is a varjakat, amelyek keresztfákon ülnek. Utána az országutat, kicsit arrébb a csokigyár csúcsai, arrébb betonmerev lakótelep, égbevert magas házakkal, aztán ott van a völgy, ahol majdnem agyonlőtték a nagyanyámat, s mire körbe érek, megint apám fejfáját látom. Forró a föld.

Apám a forró föld alatt fekszik. Szorítja arcomat a maszk. Piros karikát hagy az orrom, szájam körül.

Járványos nyár van, határázár előtt még hazarohantunk, látni anyámat Topolyán, megnézni apám sírját Szabadkán. A varjak összeolvadnak a fejével. 24 órát sem töltünk Vajdaságban, mikor ismét indulunk vissza. Nővéremmel úgy érezzük magunkat, mintha újra menekülnénk. Akár csak 99-ben.

Szabadka kilök, és visszaszív magába. Nem tudok már mit kezdeni ezzel a várossal. 99-ben rajta keresztül menekültünk a bombázások elől. A szüleim attól félték, azzal, hogy Amerika belép a háborúba, minden olyan lesz idővel, mint Vietnámban. Erőszak, golyók, napalm, égett bőr, hús év háború, Delta–Echo–Alfa–Tango–Hotel.

Menekülni nehéz, az ember, ha gyerek, hülyeségeket visz magával. Most is hülyeségeket tettem a hátizsákomba. Mintha el lehetne pakolni a hazámat, a házamat, a régi életemet.

A családuk egy része vonaton érkezett ide. Furcsa helyekről szivárogtunk Szabadkára.

Dédnagyapám vasutas volt, a nagymamám mindig azt mesélte, hogy évekig két vagonban laktak, azok voltak berendezve lakásnak, mert ha a dédapámat áthelyezték egy másik állomásra, csak hozzácsatolták egy menetrend szerinti járáshoz a vagonjukat, az otthonukat, aztán elszakították az új helyre. Ezért a nagymamám és testvérei szanaszét szórva születtek a Monarchiában. Egyikük Budapesten, a másikuk Bajmokon, volt, aki még lejjebb, lejjebb a Monarchia térképén.

Sosem mondta el nagyanyám, hogy vajon a dédnagyanyám a vagonban szülte meg a gyerekeket, vagy bevonult az adott településen valahová.

Bár nagymamám egy vagonban kezdte meg életét ezen a furcsa világon, később sosem utazott sehová. Kiskorában még a tengerparton is laktak, ahol látta Péter herceget egy homokozóban játszani.

És itt kezd összezavarodni minden. Nem csak a fejemben, az egész életemben. Mert nekem volt és van Péter hercegem, sőt Péter királyom, Sándor királyom, egy halom Nemanjićom, Karađorđevićem, Obrenovićom, Urošom, Uglješám és Vukašinom, Gavriló Principem, despotáim és kenézeim. És fogalmam sincs, hány Béla volt király, ki volt a vak, ki volt a kalapos, ki a könyves. Történelmi káoszban éltem egész

idő alatt, míg iskolába jártam. Iskolában dolgozom, néha segítek egy-egy gyereknek házit írni, ha úgy adódik. A történelem és földrajz háziktól rettegek. Fogalmam sincs, és voltam is olyan lusta, hogy sosem tanultam meg, hány magyarországi megye van, melyiket hogy hívják, de elég sokat tudok a Kolubara vízgyűjtő területeiről, az Užicei völgykatlanról és Montenegró karsztvidékéről. Azok a karszthegek egykor a hazámhoz tartoztak. És négy nagyszülőm közül három élt is ott átmenetileg.

Szóval a nagyanyám azt mesélte, mikor Montenegróban vakvágányon állt épp az otthonnak használt vagonjuk, a bátyjával kiszöktek, és a főnyelen, valamilyen kerítéssel át leselkedtek, amikor meglátták, hogy ott játszik a homokban a Péter herceg. És a nagyanyám erre olyan büszke volt, hogy látta a kis herceget, mintha mindig is ez lett volna az ő országa.

Nehezen tudta kibogozni, melyik évben minek hívták azt az országot, amiben ott ragadtak. Nehéz kibogozni azt is, hogy a szülőhazámat mikor hogy hívták. Sokszor én is összekeverem, mikor volt Jugoszlávia, mikor Szerbia és Montenegró, sokszor ez utóbbi szó sem jut eszembe, mert szerbül kényelmesebb a neve a számnak. Szóval lehet, hogy ez is családi örökség, hogy az ember azt se tudja, minek hívták a hazáját melyik évben, nagyanyám se tudta, engem is összezavar. Monarchia, aztán SzHSz Királyság. Akkor lettek könnyebbek a dolgok, mikor már stabilan Jugoszláviának hívták az országot, és még senki sem tudta, hogy ez is egy vakvágány lesz.

1916-ban nagyanyám még tervben sem volt, és dédnagyapám vagonjában épp egy másik leánygyermekkel gyarapodott a család, egy budapesti pihenőpályán. Akkor még senki sem gondolta, hogy ebből baj is lehet: megszületni Budapesten. Nagyanyám 1920-ban született. Január 31-én. Ekkor még nem ültek össze Trianonban. A család vagonja a mostani Vajdaság területén pihent, pontosabban egy icipici településen, Bajmokon. A dolgok nem is június 4-én zavarodtak végleg össze, hanem jóval utána.

Mivel az emberek általában nem tudnak betelni a káosz alaptól létrejövő természetével, ha már megszokták, gerjeszteni, fokozni is szeretnék azt. Nagyanyám azt mesélte, hogy 1920 végére minden a feje tetejére állt. Ekkor Szabadkán voltak épp, ahol senki sem értett semmit, és nemcsak a különböző nyelvek zűrzavara miatt. És jött egy rendelet, hogy aki Magyarországon született, nem az elcsatolt földrészen, annak vissza kell térnie Magyarországra, mindegy, hány éves. Csak hogy végre rend legyen. Mindenki menjen oda, ahol született.

Nagyanyám nővére ekkor volt négy éves, és vissza akarták vinni Pestre. Megjelentek a katonák a vagon ajtajában, és azt mondták, hogy bár az egész család a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság állampolgára, Margitka sajnos nem lehet az, mert Budapesten született, szóval tessék haladéktalanul beszoalgtatni a gyereket, hogy vonattal visszaküldhessék a magyart a magyaroknak Budapestre. Tépte a haját az egész család. A nagyanyám mindig azt mondta, amikor mesélték ezt neki, mindig azon gondolkodott, hogy hova mehetett volna egyedül egy négy éves gyerek Pesten. Hogy is gondolhatták ezt?

Végül a dédnagyapám nem engedte el Margitkát. Nem tudom, hogy milyen üzletet köthetett, vagy hogyan szöktette vissza a családhhoz a lányát. Okos ember volt, mindig azt mesélte nagyanyám, hogy fejben össze tudott adni egy hosszú oszlopnyi számot, és kívülről tudta a Petőfi-összest. De szerbül sosem tanult meg, később sem,

mikor már házban laktak, a gázgyár mellett, és többé nem utaztak messzire sosem. A fia írta meg előre szerbül a védőbeszédét, mikor fegyelmi tárgyalás indult ellene a munkahelyén.

Nagyanyám nem tudott egy nyelven sem helyesen írni. Szerbül járta ki a négy polgárit, így szerb betűkkel írta élete végéig a magyar szavakat. Pedig sokat olvasott. Gyerekkoromban rengeteget röhögtünk azon, ha megláttuk a Mama receptes füzetében, hogy šüteménj, galuška, žerbó.

Sokáig ez volt az egyetlen kép a fejemben Trianonról, amíg a Mama mesélte, én elképzeltem Margit tantit, amint áll a szabadkai állomáson, négy éves, és el akarják vinni Pestre. 79 évvel később én is ott álltam, vonatokra vártam, hogy elvigyenek a bombák elől Pestre. Belgrádból nem indult vonat. Szabadkát hátrahagyva a határig vittek a szüleink, aztán átgyalogoltunk a határon a nővéremmel. Nem tudom, hogy attól féltem, hogy többé nem látom a szüleimet, vagy attól, hogy ketten gyalogolunk át a határon. Egész éjjel a kelebiai vonatállomáson vártunk. Hajnali 4 körül a vasutasok megengedték, hogy beüljünk a hideg vonatba. Március volt, 26-a.

A másik nagymamám önszántából költözött Jugoszláviába, sokkal később. Hódmezővásárhelyen született, nagyapám a mai Vajdaság területén. A világháború után olyan gyorsan házasodtak össze, hogy nem győzött pislogni a család többi része. És akkor megint átrajzolták a határokat, ezáltal nagyapám újra jugoszláv lett, a nagymamám meg maradt magyar. Aztán fogták magukat, és leköltöztek Montenegróba. Ők is. Volt valami ezzel a Montenegróval, hogy a nagyszüleim mind oda igyekeztek. Sós levegő, karszthegyek, ismeretlen nyelv. Ott tanultak meg szerbül, a negyvenes években. Ment, ahogy ment. Akkor sem könnyű megtanulni egy nyelvet, megszokni egy másik mentalitást, kultúrát, ha az ember szabad akaratából költözik oda.

Végül mindannyian megérkeztek Szabadkára, letelepedtek a városban, ahonnan én is menekültem, és ahonnan a másik nagyapámat [aki kivételesen nem ment el Montenegróba élni], folyamatosan bevagonírozták, és különböző munkatáborokba indultak vele. A nagyapám meg folyton leugrott mindegyik vonatról, és hazament. Egyszer egy kutyával érkezett haza, szökés közben összetalálkoztak, melegítették egymást a fagyos éjszakákon. Bolhásak voltak mind a ketten. A nagyanyám elégette a nagypapa ruháit, még az udvarban meg kellett mosakodnia, hogy ne hozza be a bolháit. Később, ugyanazon az udvaron, nagyapám a földbe ásta magát, ha hullanak a második világháborús bombák, és a házukra esik, ki tudja majd ásni a romok alól a családot.

A temetőben állok, egy fa sincs, fáj a bőröm, tűz a nap. Viszi a szél a forró föld porát. Ha nyáron a város szélén állsz, és az erős szél a bőrödre fújja a port, az olyan érzés, mintha a bőröd égne. Enyhe napalm, csak ezt le lehet söpörni. A szabadkaiak szeme is mindig tele van porral, mintha szilánkokat szórtak volna a szemekbe: csillog mindegyik.

Szabadka összetörik, morzsolódik, épül, aztán tönkremegy, bombázzák, építik, vonaton hozzák-viszik a családokat. Forró alattunk a föld.

Pusztai Gábor

Gyermekvonatok Hollandiába

GYERMEKMENTŐ AKCIÓ AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

1920. február 8-án, vasárnap délután a Keleti pályaudvarról 600 gyermekkel indult el az Országos Gyermekvédő Liga szervezésében az első vöröskeresztes vonat Hollandiába. Huszár Károly miniszterelnök a búcsúzáskor köszönetet mondott a hollandoknak nemes gesztusukért, hogy befogadják a magyar gyermekeket.¹ Akkor még a szervezők sem gondolták, hogy az elkövetkezendő tíz esztendőben több mint 28.000 lesóványodott, gyenge, beteges magyar gyerek jut majd el holland nevelőszülőkhöz, hogy ott három hónapot vagy ennél akár sokkal többet is eltöltsön. Nem nyaralás volt a cél, hanem a gyermekek nyugodt környezetben, rendezett körülmények között történő elhelyezése és nem utolsó sorban felhizlalása. Erre szükség is volt, hiszen a vesztes első világháború, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése, az őszirózsás forradalom, a tanácsköztársaság, a vörös-, majd a fehérterror, a román megszállás, az ország kifosztása, megcsonkítása és az ezzel járó menekültáradat a végletekig kimerítette a lakosságot. Különösen a nagyvárosok és leginkább a főváros lakói szenvedtek.

[A Kuyper nővérek Budapesten] A hollandok Magyarország iránti érdeklődése azonban néhány évvel hamarabb kezdődött. 1914 előtt az átlag holland nem tudta, hol van Magyarország, lakóiról pedig még kevesebb ismerettel rendelkezett. Noha a semleges Belgium és Luxemburg a német hadigépezet martalékává vált, az első világháború borzalmai elkerülték a szintén semleges Hollandiát. Ez azonban nem azt jelentette, hogy a hollandok semmit sem vettek észre a világégésből. Hatalmas összegeket emésztett fel a fokozott határvédelem, a hadsereg állandó készenlétében tartása. Jogosan tarthattak ugyanis attól, hogy valamelyik hadviselő fél (elsősorban a németek) fittyet hányva a semlegességre, bemasírozik az országba. Határsértésekre így is számos alkalommal sor került. Halász- és kereskedelmi flottájukat a német U-Bootok torpedói tizedelték, vagy az angolok kobozták el a hajóikat. A nemzetközi kereskedelem visszaesése miatt akadozott az élelmiszerellátás, jegyrendszer vezettek be, sőt 1917-ben Amszterdamban még éhséglázadás is kitört. Az országot belga menekültek árasztották el, akik a német megszállók elől igyekeztek kitérni. A hozzávetőlegesen egymillió belga menekült 1918 után visszatért hazájába. A hollandok emellett személyes szimpátiájuktól vezérelve humanitárius segítséget nyújtottak különböző országoknak. Holland önkéntesek dolgoztak a külföldre települő missziós kórházakban. Ilyen hadikórház [Nederlandse Ambulance] működött Németországban, Franciaországban, Bulgáriában, Szerbiában, Romániában és Magyarországon is. Ez utóbbi 1916 januárjától június végéig állt fenn Budapesten, a Mexikói úton található korábbi Zsidó Vakok Intézetében. Itt hat holland orvos, húsz ápoló és két diakónus ápolta a Monarchia hadseregének sebesültjeit. Köztük volt két prominens személy is, Henriette Kuyper és Johanna Kuyper, a volt holland miniszterelnök Abraham Kuyper

1 *Kinderen uit Boedapest*, Haagse Courant, 1920. február 11., 5.

lányai. Ekkor a Kuyper nővérek már nem épp fiatalok: Henriette 46, Johanna 44 éves. Nem inkognitóban jöttek, jelenlétük közismert volt. Elsősorban református körökben keltett nagy feltűnést működésük, mert Abraham Kuyper nem csak politikus, hanem elsősorban teológus, a holland neokálvinizmus atyja, az amszterdami református egyetem, a Vrije Universiteit megalapítója és a holland szigorú református egyház [Gereformeerde Kerken in Nederland] vezéralakja volt. A Kuyper nővérek elsősorban egyházi körökben találtak magyar barátokra. Sebestyén Jenő református lelkész, a magyar neokálvinizmus lelkes hirdetője, aki nem melleleg Hollandiában folytatta tanulmányait, kiválóan beszélt hollandul, és a háború alatt kórházi lelkészként szolgált, volt a legfontosabb magyar kapcsolatuk. Abraham Kuyper 1916 tavaszán ellátogatott Magyarországra, találkozott nemcsak a lányaival és Sebestyén Jenővel, de Tisza István miniszterelnök is fogadta, akivel együtt teáztak.² Kuyper Debrecen város meghívására eredetileg a „Kálvinista Rómába” is el akart látogatni, de bokros teendői végül ezt mégsem tették lehetővé.³ Lánya, Henriette Hollandiába való visszatérését követően könyvet írt magyarországi élményeiről, *Hongarije in oorlogstijd* [Magyarország háború idején] címmel, melyet 1918-ban adtak ki. A könyv első kézből tudósított a háborús helyzetről és a budapesti missziós kórház hétköznapijairól, de szólt a magyar nyelvről, kultúráról, vallásról is. E kötetnek köszönhetően a holland olvasóközönség valamivel közelebb került egy számára addig meglehetősen ismeretlen országhoz és lakóihoz.

[*Hollandiai gyermekmentés*] Hollandia már a háború alatt is fogadott be gyermekeket elsősorban Németországból.⁴ Ezek nem államilag szervezett, közpénzből finanszírozott akciók voltak, hanem – mint a jótékonyági megmozdulások általában – magánkezedeményezések. Magánszemélyek, egyesületek, bizottságok gyűjtést rendeztek, és ennek bevételeiből finanszírozták humanitárius tevékenységüket.⁵ A háború befejezése után a figyelem Németország mellett Ausztriára összpontosult, ami a holland katolikusok szimpátiájának volt köszönhető. Elsősorban Bécsből több ezer gyermeket vittek havonta Hollandiába nevelőszülőkhöz, hogy ott nyugodt környezetben feltáplálják őket. 1920-ban Ausztriából már havonta mintegy 3.500 gyermek érkezett Hollandiába.⁶

2 Kuyper volt miniszterelnök Budapesten, Az Újság, 1916. április 27., 9.

3 A volt hollandi miniszterelnök nem megy Debrecenbe, Pesti Hírlap, 1916. április 29., 9.

4 A háború alatt Hollandiában több mint 30.000 német gyermeket fogadtak be ideiglenesen. Greber lelkész levele a holland kormányhoz a német Keresztény Segélyegyesület [Verein der Christlichen Hilfe] nevében, Coblenz, 1919. április 4. Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Armwezen, toegangsnummer: 2.04.55, bloknummer: B24092 Inventarisnummer: 551

5 Az apeldoorni polgármester levele szerint 1918 szeptemberében egy A. L. N. Beyer nevű szállodatulajdonos engedélyt kért és kapott a polgármestertől, hogy 130 német gyereket üdültesen a szállodájában négy héten keresztül. Az apeldoorni polgármester levele a királyi megbízotthoz 1918. szeptember 19-én. Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Armwezen, toegangsnummer: 2.04.55, bloknummer: B24092 Inventarisnummer: 551; A német gyermekakció tekintetében ilyen szervezetek voltak a Nederlandsche Centrale voor vakantiekinderen uit Duitsland [Német Gyermekek Hollandiai Üdültetési Központja], Het Nederlandsche R.K. Huisvestingscomité (Holland Római Katolikus Üdültetési Bizottság), Het Comité voor Nederlandse Kinderen in den Vreemde (Külföldön élő Holland Gyermek Bizottsága), Verein zur Pflege Deutscher Kinder [Német Gyermek Gondozásáért Egyesület]. Lásd: F.C.A. van der Minne, a holland határőrség tisztjének levele az igazságügyi miniszterhez, 1922. szeptember 22-én. Nationaal Archief Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Armwezen, toegangsnummer: 2.04.55, bloknummer: B24092 Inventarisnummer: 551

6 Rijks-Comissie voor Vakantiekinderen uit Duitsland en België [Német és Belga Gyermek Üdültetési Bizottság] levele a belügyminiszterhez, Nijmegen, 1920. március 2. Nationaal Archief

Magyarország ekkor még nem került az érdeklődés középpontjába, de ez hamarosan megváltozott. Ez a budapesti holland főkonzulnak, Jan Clinge Fledderus-nak [1870–1946] volt köszönhető. Fledderus bécsi, római és berlini megbízatásai után 1911-től volt a Holland Királyság budapesti főkonzulja, és ezt a címet 1946-ban bekövetkezett haláláig viselte.⁷ Közvetlen szemlélője volt a Magyarországon végbement radikális változásoknak, tanúja volt az összeomlásnak, a forradalmaknak, a terrornak, a megszállásnak és Trianon következményeinek is. 1919 őszén Hollandiába utazott és ott felhívta a közvélemény figyelmét a magyarországi áldatlan állapotokra. A holland Vöröskereszt jóvoltából segélyszállítmányokat tudott indítani Magyarországra. A szervezet által rendelkezésére bocsátott összeg azonban nem volt elegendő, ezért a sajtó hasábjain igyekezett adakozásra bírni a hollandokat. Próbálta világossá tenni, hogy a háborús pusztítás miatt elszegényedett és éhező Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai nem csak Ausztriát jelentik, a nyomor a magyar fővárosban is rettenetes.⁸ A hollandok tudatában Bécs volt az a város, melyen segíteni kell, ahol a nyomor elviselhetetlen. A budapesti állapotokról Fledderus felhívása előtt alig tudtak valamit. Ennek megfelelően a segélyek túlnyomó többsége Ausztriába került, Magyarország alig részesült az adományokból. Az arányokról sokat elárul egy holland napilap cikke, mely egy Ausztriába és Magyarországra tartó vöröskeresztes segélyvonat útját írja le 1919 decemberében. A vonat 53 tehervagonból állt, melyből 37 Bécsbe, 3 Innsbruckba, 3 Salzburgba, 3 Grazba vitt segélyt és csupán 7 ment Magyarországra.⁹ A segélyszállítmányok (élelmiszer, gyógyszer, kötszer, ruha, cipő) mellett Fledderus a Kuyper nővérekkel együtt szorgalmazta a magyar gyermekmentő akció elkezdését. 1919 őszén felhívások jelentek meg a holland lapokban, melyekben magyar gyermekek számára kerestek befogadó szülőket. A cikkben megnyugtatóképpen közlik, hogy a budapesti holland főkonzul Jan Clinge Fledderus és felesége, valamint a magyar református lelkész és teológia professzor Antal Géza [1866–1934] mindent meg fognak tenni az akció sikere érdekében.¹⁰

[Magyar gyermekek Hollandiában] Az első magyar gyermekek a Segély Magyarországnak (Comité tot verlichting van den nood in Hongarije) nevű szervezetnek köszönhetően már 1919 decemberében elindultak Hollandiába. Ezt a szervezetet az ott élő magyarok, Gróf Batthyány Béla, Ótordai Weress Jenő és Benedek-Lammers Oszkár hozták létre. Eredeti céljuk az volt, hogy az Angliában lévő magyar hadifoglyokat haza tudják hozni Magyarországra. Az akció sikeres volt, és a szervezet a magyar gyermekek érdekében is gyűjtést rendezett. A szervezet megbízásából De Graaf van der Mooren asszony indult Magyarországra, hogy onnan 24 gyermeket

Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Armwezen, toegangsnummer: 2.04.55, bloknummer: B24092 Inventarisnummer: 551

7 Maarten J. Aalders, *Magyarország barátai. Henriette Kuyper [1870–1933] és Jan Clinge Fledderus [1870–1946] = A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*, szerk. Maarten J. Aalders – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya, L'Harmattan, Budapest, 2020, 15–37.

8 *Ingezonden*, *Arnhemsche Courant*, 1919. október 30., 6.

9 *De Weensche trein*, *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*, 1919. december 16., 1.

10 *Kinderen uit Hongarije*, *Bredasche Courant*, 1919. november 17., 2.

vigyen Hollandiába.¹¹ A kis magyarokat Hágában, illetve Baarnban helyezték el, és terv szerint 4-5 hónapig maradtak.¹²

A Segély Magyarországnak mellett sok holland szervezet volt még, melyek mind a magyarok nyomorán szerettek volna segíteni. A legfontosabb szerepet azonban az 1919 novemberében, Hágában megalakult Központi Bizottság a Rászoruló Magyar Gyermekekért [Centraal Comité voor noodlijdende Hongaarsche Kinderen] nevű szervezet játszotta. Mint a magyar gyermeksegély kapcsán sok helyen, ennél a szervezetnél is felbukkan Fledderus és a Kuypers nővérek neve. Ők azok, akik töretlen lendülettel szerveztek, érveltek és kilincseltek, hogy a magyar gyermekeken segíteni tudjanak.

1920 és 1930 között összesen 61.477 magyar gyermek ment külföldre a gyermekmentő akció keretében. Ebből 28.563 Hollandiába, 21.542 Belgiumba, 10.608 Svájcba, 603 Angliába, 131 pedig Svédországba. Az akció humanitárius eredményei mellett sok más előnye is volt magyar gyermekek hollandiai nyaraltatásának. Egyre nagyobb lett az érdeklődés Magyarország iránt, és ez meglátszott a gazdaságon, a turizmuson, a kultúrán, az irodalmon és az egyházi, valamint politikai kapcsolatokon is.¹³ Az akció során a humanitárius szempontok találkoztak a magyar politika érkeivel. A Trianon utáni Magyarország elszigeteltsége arra készítette a budapesti kormányt, hogy minden eszközt megragadjon ennek az izolációnak a feloldására. Magánjellegű, egyházi, tudományos és minden elképzelhető kapcsolatrendszer felhasználtak annak érdekében, hogy a külföldi közvéleményt tájékoztassák a magyarországi helyzetről, egy nemzet tragédiájáról és a magyar ügy mellé állítsák. Az Országos Gyermekevédő Liga által szervezett humanitárius akció, amellyel, hogy ténylegesen szükséges volt a lesorványodott, háborús traumán túlesett, gyakran árva vagy félárva gyermekek külföldi üdültetése, beleillett a magyar kormány politikájába. A szegény, lerongyolódott magyar gyermekek tízezrei mint megannyi kis diplomata hirdették pusztja jelenlétükkel Hollandiában, Belgiumban, Svájcban vagy Angliában a sanyarú magyar sorsot, és keltettek szimpátiát több millió nyugat-európai polgárban a magyarok iránt. A gyermekakció hosszú éveken keresztül sikeresen folyt mindaddig, míg a politikai érdek mindezt lehetővé tette.

[1945 után] A második világháború után rövidebb ideig és kevesebb gyermekkel, de az akció megismétlődött. A politikai akarat ekkor csupán rövid ideig állt fenn, és a gyermekmentő akciók nem lebecsülendő humanitárius jelentőségük mellett politikai játszmák propagandaeszközei voltak. Az 1945–1948 közötti ún. koalíciós időszakban a baloldali [elsősorban kommunista és a szociáldemokrata] pártok, valamint a konzervatív pártok [a kiscsapatok és utódpartjaik] egymással versengve akarták megnyerni maguknak a választókat. Ennek a versengésnek az eszközévé váltak a gyermekmentő akciók is. Az 1945 utáni években a külföldről érkező segélyek, a gyermeküdültetés és az ifjúságvédelem is hangsúlyos szerepet kapott, melyet minden politikai párt

11 *Een reis naar Boedapest in 1919*, Haagsche Courant, 1920. január 3., 9–10.

12 *Magyar gyermekek utazása Hollandiába*, Pesti Hírlap, 1919. december 16., 7.

13 Réthelyi Orsolya, *Az új rokonság. A gyermekvonatok a kora '20-as évek kultúrájában = A gyermekvonatok*, 79–109.; Bozsay Réka, *A gyermekmentő akció debreceni díszdoktorai 1925-ben = A gyermekvonatok*, 123–135.; Pusztai Gábor, *Menekülés az idegenbe. Székely László élete és irodalmi munkássága*, PrintartPress, Debrecen, 2017.

felkarolt. Mivel azonban minden párt aktívan tevékenykedett ezen a lakosság széles rétegeit érintő területen, értelemszerűen rivalizálás alakult ki a politikai tömörülések között. Ez mind bizalmat, szimpátiát és végső soron szavazatokat jelentett. Kinek lesz hálásabb a lakosság a segélyekért, az üdülésért, a gyermekékeztetésért? A hatalomba befurakodó kommunisták igyekeztek a régi szervezeteket lejáratni, megszüntetni és saját új szervezeteket létrehozni. Ennek egyik példája, az Országos Gyermekvédő Liga sorsa, mely 1906 és 1944 között országos intézményként rendkívül fontos szerepet játszott a gyermekvédelemben és a külföldi gyermeküdültetésben. 1945-ben mint „reakciós, feudális” szervezetet azonnal felakarták számolni, de a kommunista vezetők végül megelégedtek azzal, hogy megszüntették a Liga autonómiáját, és miniszteri biztost neveztek ki az élére, Fazekas Erzsébet (1900–1967) személyében, aki akkor a Népjóléti Minisztérium tanácsosa és nem mellesleg a moszkovita kommunista, közlekedésügyi miniszter Gerő Ernő felesége volt. A Ligát 1950-ben végleg felszámolták, és csak 1989-ben indulhatott újra.¹⁴

Ennek ellenére a koalíciós időszakban újra magyar gyermekek ezrei jutottak el Hollandiába, Belgiumba, Svájcba, Dániába, Olaszországba, Franciaországba, sőt még Romániába is. 1946 és 1949 között jártak a gyermekvonatok, melyeket elsősorban az Actio Catholica, a Református Egyház és a Vöröskereszt szervezett. Hollandia ekkor is szívesen fogadta a magyar gyermekeket. A kommunista hatalomátvétellel, a fordulat éve (1948) azonban ebben is radikális változásokat hozott. Ekkorra a hatalom új birtokosai már leszámoltak ellenfeleikkel. Az egyházi iskolákat államosították, az egyházi vezetőket háttérbe szorították, elhallgattatták, börtönbe vetették (Ravasz László református püspököt 1948 áprilisában lemondatták, Ordass Lajos evangélikus püspököt koncepciós perben ítélték két év börtönre, decemberben pedig Mindszenty bíborost is letartóztatták, ő életfogytiglant kapott). Az MKP és a szociáldemokraták kényszerházassága, az ellenzéki politikusok emigrációba kényszerítése és a pártok felmorzsolása kiiktatta az utolsó kritikus hangot is. A téjesztetés programja (1948. augusztus 20.), az ipari üzemek államosítása minden gazdasági hatalmat a kommunista kormányzat kezében összpontosított. A Vörös Hadsereg megszálló csapataival a háta mögött a Rákosi Mátyás által irányított kommunista vezetés igazán nyeregben érezhette magát. Ezért 1948 után többé már nem volt tétje a gyermeküdültetésnek mint választási propagandaelemnek. 1949 januárjában visszaérkezett az utolsó református gyermekvonat Hollandiából, leereszkedett a vasfüggöny, egy korszak lezárult.¹⁵

[Összegzés] Az első és a második világháború után is példátlan mértékű humanitárius segítséget nyújtott Hollandia a meggyötört Magyarországnak. A hollandiai egyházak, civil szervezetek, a királyi család, a kormány és az egész holland társadalom örömmel és önzetlenül segített a rászoruló gyermekeknek. A több tízezer magyar gyermek üdültetése mellett más módon is profitált a magyar külpolitika a gyermekvonatokból. A revizionista magyar politika az 1920-as években kihasználta az alkalmat, hogy a hollandokat a magyar ügy mellé állítsa. A toprongyos magyar kisgyermekek csupán jelenlétükkel tökéletesen képviselték a megtaposott Magyarország sorsát, egy

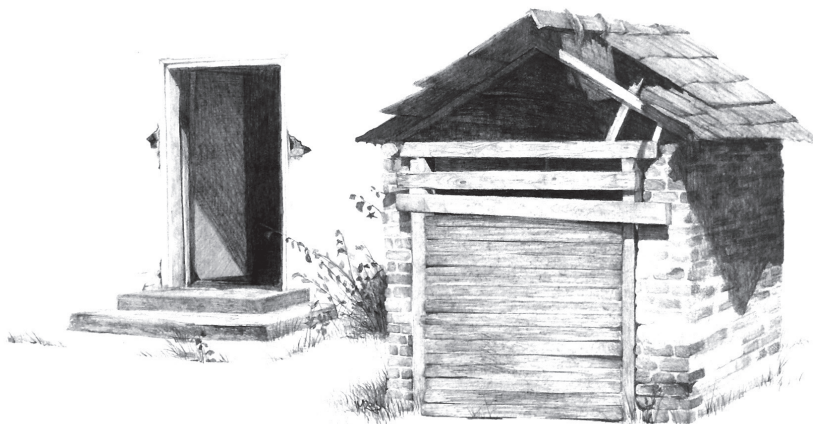
14 Gergely Ferenc, *Az Országos Gyermekvédő Ligáról (1906-1950, 1989-)*, Orvostörténeti Közlemények, 166–169 [1999], 59–76.

15 A második világháború utáni gyermekvonatokról lásd bővebben: Pusztai Gábor, *Gyermekek mentő akciók a második világháború után Magyarországon = A gyermekvonatok*, 163–193.

meggyalázott nemzet tragédiáját, és ezzel részvétet keltettek több millió holland, belga, svájci és svéd polgárban. Az akció ebből a szempontból is sikeres volt. A trianoni trauma drámája és az igazságtétel szükségessége immár nem csak a magyar emberek számára volt magától értetődő. Hogy ez mennyire volt sikeres, mutatja egy helyi lap, a debreceni *Egyetértés* 1924. május 13-ai száma. Ebben hírt adtak a Budai Dalárda hajdúnánási koncertjéről. A kórus 1923-ban Amszterdamban részt vett egy nemzetközi dalversenyen. Szeghő Sándort a dalárda vezetőjét, karigazgatót az újságíró így mutatta be az olvasóknak:

Nemcsak dalárdáját tette az elsővé, hanem aki maga is az első díjat nyerte a karmesterek versenyén Amszterdamban, mely a lengyel meghatalmazott hágai követ ajándéka volt. Az az ember állott előttük, aki nem fegyverrel, de sokkal többel, a dal kultuszával vívott felejthetetlen sikert a magyar névnek úgy, hogy mikor Amszterdam utcáin végig vonult a győztes csapat, maguk a hollandok kiabálták a letiport Magyarország jelszavát: Nem, nem, soha! melyet a magyar gyermekektől tanultak.¹⁶

A gyermekvonatok tehát amellet, hogy humanitárius szempontból minden kétséget kizárólag szükségesek voltak, a magyar kormány törekvéseinek köszönhetően politikai színezetet is kaptak. A második világháború utáni években is volt politikai mellékszöngéje a gyermekvonatoknak, de ekkor nem a kormány, hanem a pártok, jobban mondva a két különböző ideológiát képviselő blokk használta ki az akciót propagandacélokra, egymás lejáratására vagy éppen a választók megnyerésére. Az akcióban részt vevő gyermekek számára ez természetesen mindvégig rejtve maradt. Ők felhőtlenül élvezhették a külföldi hosszú nyaralás minden kellemes pillanatát.

16 A hajdúnánási ünnepség, *Egyetértés* 1924. május 13., 3.

A kortárs erdélyi magyar líra „oroszversei”

Egyes kortárs erdélyi lírikusok úgynevezett „oroszversei” a legutóbbi időkig¹ nem jelentek meg az irodalmi kutatások homlokterében, noha a költői maszk viselésének egy igen sajátos alakváltozatáról beszélhetünk. Az adott verstípusban ugyanis a beszélő egy olyan kulturális hovatartozással rendelkezik, amely egyben *egyfajta határátlépést, az idegen [orosz] sajátként való felfogását* is jelenti. A továbbiakban ve-
gyük közelebből szemügyre azt az – önmagában is többfelé ágazó, többféle variáns-
képviselő – szerepvers formációt, amely az erdélyi magyar líra Forrás-nemzedékei
sajátjának látszik, az oroszos maszkot használó verstípust. E verstípussal igen gyakran
találkozunk a hatvanas–hetvenes években induló, József Attila-i örökségen felnövő
és ezt az örökséget jól láthatóan képviselő, de egyben új formanyelvet meghono-
sító írónemzedék lírájában. Ehhez a nemzedékekhez tartozik Lászlóffy Csaba, Király
László, Bogdán László és Kovács András Ferenc is, akiknek a költészetében az orosz
vonásokkal rendelkező alak vagy lírai hős, vagy szerzői álarc formájában tűnik fel.

Király László költői életútján a '70-es évektől számíthatón van jelen a cenzúra
megtévesztésére fikcionált Nyezvanov alakja, amelytől/akitől a rendszerváltás utáni
szabadabb légkörben sem válik meg. Az „egy álmodott költő”, Al. Nyezvanov alakjával
ciklus formájában először az *Amikor pipacsok voltak* (1982) című versgyűjteményben
találkozunk. A költői szerepjátéknak itt nem része egy fiktív biográfia részletes kidol-
gozása, pusztán időben helyezi el az alakot Király. A misztifikáció szerint 1900 – az egy
évvel későbbi, a ciklus költeményeit részben ismétlő *Janicsártemető* című kötet szerint:
1903 – és 1938 között élt szerző nevének hangzása alapján orosz származású, de valójá-
ban „névtelen” [a név szó szerinti fordítása]; versei a későbbiekben Király voltaképpen
minden megjelenő lírákötetének részét képezik. Csupán az utóbbi években, konkrétan
a 2013-as *Készülődés Pazsgába* című versgyűjteményében csatlakozik hozzá egy másik
teremtett figura, Csang vej, akivel a poétikai játék szerint Nyezvanov levelezésben áll
[lásd a *Nyezvanov levele Csang vejhez* című költeményt a „Csang vej fényei”-ciklusból].

¹ Lásd: Regéczi Ildikó, *Szerepjáték és önvallomás. Lászlóffy Csaba Csehov-intertextusai = Csehov-újraírások*, szerk. Regéczi Ildikó, Didakt, Debrecen, 2016, 74–86; Horváth Kornélia, *Kovács András Ferenc Adventi fagyban angyalok című kötetének néhány orosz vonatkozásáról = Ad vitam aeternam. Tanulmánykötet Nagy István 70. születésnapjára*, felelős szerk. Gyöngyösi Mária, ELTE BTK Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, *Orosz Irodalom és Irodalomkutatás – Összehasonlító Tanulmányok* Doktori Program, Budapest, 2017, 131–137; Schiller Erzsébet, *Választott kultúránk. [Kovács András Ferenc]: Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka = Ad vitam aeternam*, 274–281; Regéczi Ildikó (*Ильдико Регеци*), *Адаптации Чехова в современной венгерской литературе*, Studia Slavica Hung. 2018/1, 117–126; Regéczi Ildikó, *Chekhovian Masks in the Postmodern Hungarian Poetry*, Inskrypcje. Pótrocznik, R. VII 2019, z. 1, 95–107; Regéczi Ildikó, *Király László Csehov. Emlékek háza című költeménye az „oroszvers”-jelenség kontextusában = Egyéni és kollektív identitások. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában IX.*, szerk. Szabó Tünde – Szili Sándor, Szláv Történeti és Filológiai Társaság, Szombathely, 2019, 263–277; Rálik Alexandra, *A megszólítás és megszólaltatás alakzatai Kovács András Ferenc „oroszverseiben”*, Jelenkor, 2019/9, 917–925.

Lászlóffy Csaba életútján erőteljes orosz határról beszélhetünk, bár rendkívüli kulturális nyitottsága folytán más kultúrák hatásától talán fajsúlyosan nem különbözik az orosz kultúra megidézése. Viszont az orosz klasszikusok egyes próza- és dráma-szövegekben történő „beszélgetése”² közel áll lényegileg is ahhoz a szerepvers formációhoz, amelynek a keretében csehovi hősök monológjaiként érthető vershelyzet konstruálódik: lásd a *Trepļov technikai trükköktől mentes monológja* és a *Trigorin az írás rögeszméjéről* című költeményeket.

Kovács András Ferenc poézisében úgyszintén több kulturális nyom, több kultúra elemeinek a találkozásáról beszélhetünk. A csehovi figura, Asztrov költői maszkként értelmezett alakja azonban egyértelműen Baka István halálához [1995] köthetően, mintegy rá emlékezve, költészete előtt hódolva jelenik meg az *Adventi fagyban angyalok* [1998] című kötetben, amely először közli – jegyzet formájában – Alekszej Asztrov rövid fiktív biográfiáját. Az *Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka* [2010] című gyűjtemény bizonyos értelemben folytatója az előbbi kötetnek, de itt még kidolgozottabb poétikai játékról beszélhetünk: a költői maszk terjedelmesebb biográfiája mellett utószóval, vallomással egészül ki a versgyűjtemény. Vaszilij Bogdanov, Bogdán László alteregójának a megteremtése szintén Baka Istvánra emlékező attitűddel veszi kezdetét. Az 1998-ban publikált *Átiratok múzeuma* című versgyűjteményben található, 1995-ben [szeptember 26-án, Baka halála után hat nappal] született *orosz ábrándok* című költemény Baka István alakmásától szóló ajánlást – „Sztjepan Pehotnijnak az elágazó ösvények kertjébe” – és magáról a ciklusról szóló reflexiót tartalmaz.³ A vers ugyan nem szerepvers, de az egy évvel korábbi – a kötetben szintén helyet kapott – *az orosz vonat* című költemény annak nevezhető, amely egyértelműen a Baka által kiépített orosz miliő képeiből szerveződik (utazás, Szibéria, „baka”, Tánya alakja). Az *orosz ábrándok* című vers később *Sztjepán Pehotnij* címmel és Baka István emlékének szóló ajánlással került be az *Arcok a forradalmi menetoszlopból (1939–1982) – egy önkéntes száműzött vázlatai* című 2014-es kötetbe. A mű fordításmszifikáció, lévén, hogy az előszóban a költői játék szerinti „fordító” szólal meg, hogy Vaszilij Bogdanov – Baka névadási technikáját másolva, tehát a saját név „oroszosítása” révén kreált költőalak („Isten adománya”) – verseit az olvasó figyelmébe ajánlja, valamint hogy előre jelezze az életműhöz kapcsolódó tervezett – később bizonyos értelemben megvalósuló: lásd a *Ricardo Reis Szibériában* és *Az illuzionista és a szörnyeteg* című gyűjteményeket – további kiadványokat. A fordításként vagy éppen „átírásként” interpretált kötet ugyanakkor Baka mellett immár Király László és KAF poétikai játékát is megidézi, amit a paratextuális jelzések,⁴ valamint a Bogdán által teremtett alakmások pozicionálása⁵ is jelez.

2 Lásd például *A cáranyuska álma* [2004] és *A borzasztó hasonmás* [2003] című drámákat, vagy a Dosztojevszkij és Polina Suszlova kapcsolatát a két szereplő párhuzamos tükrében láttató *Párhuzamos emlékezők* [2000] című kisregényt.

3 Bogdán László, *Átiratok múzeuma*, Mentor, Marosvásárhely, 1998, 125–127.

4 A *Nyezvanov* című vers Király Lászlónak, az *Asztrov* című költemény Kovács András Ferencnek szóló ajánlást tartalmaz. A *doktor jelenése*i című vers KAF fent említett kötete *Románc, orosz románc* című költeményének pár sorát mottóként szerepelteti.

5 Vaszilij Bogdanov „az árnyak költője”. Baka és KAF megoldásához hasonlóan Bogdán is megírja alakmása rövid élettörténetét, amely időben egybeesik (1895–1982) a már megismert orosz alteregókéval, azok kortársa. Vaszilij Bogdanovot, az önkéntes szibériai száműzetésben élt orosz

A fentiekén túl ugyanakkor láthatólag az erdélyi magyar líra új nemzedéke is részt kíván venni az említett szerepjátékban, amiről Varga László Edgár legújabb, *bejárónőm: isten* (2017) című versgyűjteménye is tanúskodik. A kötetbeli *shakespeare kolozsváron*–ciklust színházi élmények ihletik. Az itt szereplő *nővéreim* című költeményében a *Három nővérből* ismert Andrej szerepébe helyezkedve a mozdulatlan, a soha útnak nem induló, magányos lírai én pozíciója nyer megerősítést, míg *mi hail Ivovics asztrov levele jelena andrejevna*hoz című versében a lírai hős Asztrov szerepében vall szerelmet a férjes asszonynak, Jelenának a *Ványa bácsi* motívumainak megidézésével: „orosz erdők”, „koccintok”, „különc”, „már az sem érdekel régen hogy / akik száz-kétszáz év múlva élnek / megemlékeznek-e rólunk”.⁶ Varga László Edgár – tekintve, hogy egy bő nemzedék választja el a fenti költőktől – immár az ő nyomdokaikban járva, sőt – a reálisan felfedezhető szövegköziség jelenségére utalva azt is mondhatjuk, hogy – az ő nyomaikon szerveződő poétikai gyakorlatába építi azokat az oroszos költői maszkokat, amelyek elődei esetében – akiknek egyben vállaltan örököse is szándékozik lenni⁷ – játékba hívott teremtet figurái az orosz irodalomnak.

Paradigmatikusnak látszó helyzettel állunk tehát szemben, amelynek kapcsán mindenekelőtt felmerül a jelenség egyrészt a magyar irodalmi örökséggel való kapcsolatának a kérdése; másrészt a definiálás, a műfaji alakváltozat pontosabb behatárolásának az igénye. A magyar irodalomban a 18. századtól, Faludi Ferenc helyzetdalaitól kezdődően van jelen az a líraforma, amelyben egy felvett szerepben megszólaló beszélő áll a középpontban. A verstípus különösen népszerűvé vált a reformkorban: Vörösmarty Mihály vagy Petőfi Sándor helyzetdalaí könnyed, kedélyes tónusban idéznek meg egy – leginkább népies – alakot. A költői szerepjáték célja e korábbi változatban tehát egy olyan egyszerűbb, a népi közegbe természetesen simuló életkép megteremtése, amely a humoros nyelven előadott mindennapi szituációk terepe.

művészt a misztifikáció rokonságba hozza Nyezvanovval, a „neves költő”-vel, ugyanis a fikció szerint annak nagynénjével [Bogdán László, *Arcok a forradalmi menetoszlopból (1939–1982) – egy önkéntes száműzött vázlatai*, ARTprinter, Sepsiszentgyörgy, 2014, 6.], majd egy későbbi Bogdanov-kötet említése szerint unokahúgával lép házasságra [Bogdán László [V. Bogdanov], *Ricardo Reis Szibériában (1944)*, ARTprinter, Sepsiszentgyörgy, 2015, 5.]. Bogdán utóbbi, *Ricardo Reis Szibériában* című lírakötetében az előszó és a sűrű lábjegyzetek már egyfajta másodlagos prózaszöveget hoznak létre, amely a költői beszéd kontextusát és interpretációs irányát is kijelöli. Az epikai rész nagy súlya *Az illuzionista és a szörnyeteg* című gyűjteményben is megfigyelhető, amelynek első verse szintén Alekszej Asztrovnak szóló ajánlást tartalmaz, akit a poétikai játék szerinti közreadó, vagyis a költő unokája, Tatjana Bogdanova a költeményhez tartozó jegyzetben személyes ismerősének, költő-nagypapja európai szellemiségű barátjának titulál [Bogdán László [V. Bogdanov], *Az illuzionista és a szörnyeteg. Összegyűjtött versek II. (1925–1964)* Bogdán László tolmácsolásában, Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 2015, 7.]. Asztrov olyan módon is szereplője a kötetnek, hogy bizonyos szövegek megőrzőjeként, azok datálásának elősegítőjeként említődik. A képzeletbeli háttérben meghúzódó kulcsfigura tehát, aki a KAF-féle szerepjáték iránti főhajtáson túl hozzájárul az irodalmi allúziókban gazdag lírai beszéd jelentéskonstrukciójának a kiépüléséhez.

6 Varga László Edgár, *Bejárónőm: isten*, Kolozsvár-Budapest, Erdélyi Híradó, Fiai Írók Szövetsége, 2017, 64–65.

7 Király Lászlóval és Kovács András Ferencsel folytatott párbeszédének nyomai már első, *Cseréptavas* (2014) című kötetében fellelhetők. *bírsák alatt* című versét az előbbi, míg *exit* című líraszövegét az utóbbi poétának ajánlja. Majd 2018-ban a *Helikon* hasábjain a *költők álmai. párbeszédki kíséret Király Lászlóval* címmel jelenik meg verse [Varga László Edgár, a *költők álmai. párbeszédki kíséret Király Lászlóval*, Helikon, 2018/22., 7.]. De a kisbetűs címadás poétikai megoldása is érthető Bogdán László nyomán is szerveződő gyakorlatként.

Ha világirodalmi kontextusban közelítjük meg a műfajt, akkor azt látjuk, hogy a szereplíra kigondolt szereplőinek karaktere egy adott kor vagy bizonyos műfaji tradícióval is kapcsolatban állhat. A reneszánsz idején divatosnak számító pásztorköltészet keretében igen gyakori a pásztor vagy a pásztorlányka megszólaltatása; az epitáfiumban a halott „beszél”;⁸ a romantika vagy a preromantika korában pedig sok esetben – a fenti magyar példákat kiegészítve – az eredeti, népi közeg képviselőjén túl valamely egzotikus kultúra jellegzetes alakja is színre léphet. A 19. század második felétől azonban láthatóan kiszélesedik a felvett szerepek köre, és – ami számunkra még ennél is lényegesebb – az alak „eltartása” a költői szubjektumtól már kevésbé meghatározó jegye a szerepversnek. Sőt, igen gyakran a vershelyzet egy belső átalakulás, azonosulás gesztusából fakad. Mint például majd a huszadik század második felében, Weöres Sándor *Psyché*⁹ [1972] című kötetében is, ahol a 19. század elejére képzelt, soha nem létezett költőnő, bizonyos Lónyai Erzsébet hagyatékaként aposztrofált líra- és prózaszövegek a valós szerző stilisztikai kísérletező kedvén túl fikatív és reális alakok és művek [lásd Ungvárnémeti Tóth László a kötetben szereplő hiteles költeményeit] felszabadult kavalkádjában teszik lehetővé a – szerző kifejezésével¹⁰ – „pót-én kivetítést”.

Mint látható, a különböző irodalomtörténeti korszakokban az eltávolítás és az együttérzés, azonosulás helyzeteinek a pulzálása jellemzi a műfajt (amennyiben ezt valóban egységes, különálló kategóriaként fogjuk fel).¹¹ Mindezen túl a különböző nemzetek irodalmában is más-más hangsúllyal van jelen a két minőség, a vershelyzetet eredendően másfajta beállítódásból konstruáló költői gesztus. Egy-egy nemzet irodalmától függően az ironikus eltávolítás vagy a személyes élmények átadásához választott műfaji alakváltozat dominanciájáról is beszél a szakirodalom.¹²

8 A 20. századi magyar irodalomból Juhász Gyula több *Epitáfium*, illetve *Sírvers* címmel ellátott költeménye is említhető.

9 Szőke Katalin meglátása szerint Baka István *Pehotnij*-verseinek az egyik forrása éppen Weöres *Psyché*-je, a másik – orosz irodalmi – ihlető pedig Viktor Szoszнора *Boján*-ciklusa [1969] [Szőke Katalin, *A költő és a műfordító szerepcseréje. Baka István költészetének orosz kulturális kódja*, Forrás, 1996/5., 68.].

10 Horváth Györgyi hívja fel a figyelmet arra, hogy a *Psyché*-versek első, majd az *Egybegyűjtött írásokban* is szereplő, a költeményekhez írt utószavában Weöres maga használja az említett kifejezést [a későbbi kiadásban már nem szerepel ez a bizonyos post scriptum]. Vö.: Horváth Györgyi, *Tapasztalás, hitelesség, referencialitás*, *Literatura* 1998/4., 417–427. <http://www.geocities.ws/noszol/PsycheLili.htm>

11 Szükséges ugyanakkor megjegyeznünk, hogy egyes megközelítések szerint az énlíra és a szereplíra között nincs belső lényegi differencia, lévén hogy a lírai én maga is „kitalált” egyéniség, konstruált alak, így voltaképpen igazi műfaji különbség sincs a két verstípus között [Szerdahelyi István, *Költészetesztétika*, Kossuth, Budapest, 1972, 76–80.]. Szerdahelyi István meglepő módon Hegel és Lukács György esztétikájából kiindulva jut erre a belátásra, amely mindazonáltal a tárgyalt verstípus szempontjából mégis kiegészítést igénylő állítás. A konstruált alak szereplése – ha úgy tetszik: színjátéka – ugyanis ezen verstípus esetében olyan elemi sajátosság, amely azzal a következménnyel jár a befogadás folyamatára nézve, hogy az olvasó reflektál magára az inszcenirozási gesztusra is, a szerep – amelyben a beszélő maga is elemzi a szerep tartalmait – analitikus megértésre tárukszik fel. A természetesség helyett a tudatos választás mesterséges mozzanatát ékeli a beszélő pozíciója kijelölésébe, amely ezáltal az olvasó megértő, elemző tekintetére vár. Szerdahelyi pozíciójával részben érintkezik Kulcsár-Szabó Zoltán álláspontja, aki úgyszintén a minden vers – szerepvers állásfoglalás képviselője azon az alapon, hogy „bármely lírai én létesülése egyben magával vonja valamilyen »maszk« létrejöttét az olvasás során” [Kulcsár-Szabó Zoltán, *„Én” és hang a líra peremvidékén = Uő., Metapoétika. Nyelvszemlélet és önreprezentáció a modern költészetben*, Kalligram, Budapest, 2007, 83.]. Kulcsár-Szabó árnyalt megközelítésében a „szerep” létesülését éppen a „beszélő” egységes identifikációja lehetetlensége következményének tartja [Uo., 84–85.].

12 Vö. М[арина] В. Пиветкова, *Жанр и национальная ментальность. Английская и русская ролевая лирика = Проблемы перевода, лингвистики и литературы*. В 2 т. Edited by В.В. Сдобников, Т.2. Вып. 15.

Természetsszerűleg vetődik fel a kérdés, hogy hol találjuk az adott verstípus mintáit és mely magyar költői életműben játszik az említett példákhoz hasonló szerepet az orosz kulturális kód. Az orosz figura egyik legrégebbi életre keltése Arany Jánoshoz köthető, azonban az oroszos maszk (Akakievics Akaki) viselése az ő esetében inkább életbeli póz, mintsem nyelvi szerepjáték, és nem is a lírához kötődik, hanem egyes esszéit rendeli Arany az oroszos maszk alá. A századfordulóról említhető Ady Endre egyik kötetbe nem sorolt verse, a *Tatjana írt...* című 1899-es költemény is, amelyben a lírai én Anyegin helyzetében és az orosz irodalmi hőshöz hasonlatos, sokat megélt dandy pózában olvassa újra és újra a fiatal lány kitárulkozó, vallomást tevő levelét.¹³ Érdekes módon azonban a századelő (kitüntetettebben az 1920–30-as évek) erőteljesebb orosz irodalmi (és filozófiai) hatása ellenére sem látunk ehhez hasonló szerepjátékot vagy akár valamely fiktív orosz irodalmi hős, szűzsé újraírásának helyzetére sem bukkanhatunk a századelő magyar lírai hagyományában.

Ha egy nagy ugrással a kortárs lírára tekintünk, akkor viszont elvétve találunk olyan szerepverseket, amelyek az orosz kultúrával állnak kapcsolatban: Ágh István Goncsarov *Oblomov*-jának ihletésére ír verset az Oblomov alakjában megtestesülő, majd ezt a szerepet levető, látványosan elutasító költőalakról.¹⁴ Petőcz András pedig két versben kelti új életre Oblomov alakját: az Ágh-költemény címével megegyező *Oblomov álma*¹⁵ és a *Várakozom – Oblomov visszatér*¹⁶ című versekben. A vajdasági magyar irodalom meghatározó alakja, Tolnai Ottó pályáján is komoly ihlető az orosz irodalom,¹⁷ és maga a helyzetdal, a szituatív líra is fontos szerepet játszik az életművében, sőt az alakmás problematikára is ráismerünk az úgynevezett *Wilhelm-dalokban*.¹⁸ Líraszövegei közül *A kisinyovi rőzsa* (2010) című hőskölteményét emelhetnénk ki, amely alapvetően Puskin-, Lermontov-, Gogol- és Csehov-allúziókból szövődik; de Tolnai költői eljárás módja az orosz irodalomnak az intertextualitás több válfajában való aktív jelenléte ellenére sem azonosítható a bevezetésben említett poétikai megoldásokkal.

Legközelebb természetsszerűleg Baka István költői világához [Sztyepan Pehotnij *testamentuma*, 1994] áll a tárgyalt jelenség, itt azonban mégsem lenne helyes a min-taadás helyzetét említenünk, egyrészt ugyanis kronologikusan Baka Pehotnij-verseit részben megelőző gyakorlatról, másrészt viszont Baka verseivel gyakorlatilag egybefonódó, azzal egy közös dialógust felépítő szöveghálóról is szó van. Király László '70-es évekbeli Nyezvanov-figurájának első megjelenései [Amikor pipacsok voltak [1982], Janicsártemető [1983]] minden valószínűség szerint ismeretlenek voltak Baka

Новгород, ФГБОУ ВПО «НГЛУ», 2012, 223–228. Érdekes jelenség, hogy az orosz lírában – amint az itt tárgyalt versek esetében – a biográfiai éntől távoli, de annak együttérzését elnyerő szerep felvétele dominál.

13 A vers háttértörténete, hogy egy Adyval Kiváncsi álnéven levelező fiatal debreceni lány, Varga Ilona eredetileg barátnőjéhez írott, a költő iránti vonzalmáról szóló levele tévedésből Adyhoz került.

14 *Oblomov álma* című verse először az *Emberek éltek itt* [1991] című kötetben jelent meg, majd a *Mivé lettél* [1998] című kötet válogatott versei között szerepelt.

15 *Oblomov álma* című verse a *Beszélő* című folyóiratban jelent meg 2001-ben [6. sz., 3.] Petőcz András *Oblomov álma* című verséről lásd: Molnár Angelika, *Образ Обломова в свете ролевой поэзии Андриаша Петоца*, Studia Slavica Savariensia, 2016/1-2, 324–332.

16 Élet és Irodalom, 2018. július 27.

17 Egyik lelegeklátásabb példa az 1972-es (második, javított kiadás: 2016) *Gogol halála* című prózai miniatűröket tartalmazó kötet.

18 Lásd: Thomka Beáta, Tolnai Ottó, Kalligram, Pozsony, 1994, 19–20, 87–92.

számára. Erre következtethetünk egy 1994-es Baka Istvánnal készített interjúból, amelyben a kérdező, Könczöl Csaba feltételezését, miszerint Baka lenne a magyar irodalom történetében az első, aki „egy orosz költő-entellektüelt keltett életre”, a költő nem cáfolja, hanem némi csodálkozással fogadja, hogy a rendszerváltás utáni russzofóbia ellenére kötete kedvező visszhangot váltott ki.¹⁹ Ugyanakkor szem előtt kell tartanunk a kronologicitás szempontjából azt a tényt is, hogy bár Sztjepan Pehotnij versesfüzetének első megjelenésére a *Farkasok órája* [1992] című kötetben kerül sor, ám a tizenhárom költeményt tartalmazó ciklus keletkezési ideje: 1972–1991. A legkorábbi, 1972-es vers a *Raszkolnyikov éjszakái*. A költemények nagy része viszont mégiscsak a '91-es évhez kötődik, maga Baka az orosz fordítások iránti érdeklődés apadásához köti születésüket.²⁰ Vagyis talán jogosultabb időbeli párhuzamról, egymástól eltérő invenciójú [már utaltam rá, hogy Király László számára a védekezés, rejtőzés motívumai dominálnak a jól ismert orosz kultúra saját poézisbe hívásával, míg Baka számára az élményanyag, az irodalmi és életbeli tapasztalat feldolgozásának a terepe az oroszosítás]²¹ és egymás számára sem ismert egybeesésről szólni, mintsem a mintaadás/mintakövetés helyzeteiről.

A fenti vázlatos áttekintés láthatóvá teszi, hogy a kortárs erdélyi magyar költészet – és részben Baka István – megidézett poétikai eljárásai minden történelmi előzmény és kortárs alakváltozathoz képest is specifikumot képviselnek, sajátosak, amennyiben egy tematikus irányban építkeznek, és a szerepet sok esetben a *reális szerzőség elfedésére is* alkalmazzák. E két legfőbb jellegzetesség folytán indokoltnak érzem az orosz kulturális kódot mozgósító, a szerepjáték során oroszos figurákat bevonó költői attitűd külön kifejezéssel illetését. E terminus bevezetése voltaképpen meg is történt Szőke Katalin Baka Istvánról szóló írásaiban, amelyekben a Pehotnij-ciklus rendre az *oroszvers* fogalmához kapcsoltan említődik.²² A továbbiakban azt kívánom alátámasztani, hogy e poétikai terminus önálló erővel bír egy adott költői körre nézve, ugyanakkor árnyalódik is a jelenség egyes erdélyi lírikusok kötetszerkesztési megoldásai révén.

Ha a fent megidézett vershelyzetek és az ezeket magukban foglaló ciklusok szerkesztési elvét közelebbről szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy bizonyos esetekben a saját vers mellett szerepel az oroszos maszk, míg más kötetek teljes mértékben e maszknak rendelődnek alá. Baka Istvánhoz hasonlóan fordításmisztifikációként születnek Király István és Bogdán László versei, amelyek adott esetben a „sajáttal” is vegyülhetnek egy cikluson belül – a poétikai játék szerint. A teremtet, más írói életműben létrejött alak szerepeltetésére látunk példát KAF és Bogdán költészetében. E poétikai eljárás mellett ugyanakkor megfigyelhető a szerepversnek az a konvencionálisabb – a magyar irodalomtörténetben klasszikusnak számító – típusa is, amikor a maszk nem foglalja magában a szerzői alakot, csupán egy inszenírozási eljárás teremtménye, mint például Lászlóffy Csaba fent említett verseiben.

19 Baka István, *Maskarás meztelenség. Beszélgetőtárs: Könczöl Csaba = Baka István művei. Publicisztikák, beszélgetések*, Tiszatáj, Szeged, 2006, 300.

20 Baka István, „Nem tettem le a tollat...”. *Beszélgetőtárs: Zalán Tibor = Uo.* 311–313.

21 Vö. *Uo.*, 312–313.

22 Szőke Katalin, *Baka István „oroszverse”*. *Sztjepan Pehotnij testamentuma = Baka István, Sztjepan Pehotnij testamentuma. Заповітне Смерна Пехотного*, Baka István örököse, Szeged, 2001, 84–98.

A poétikai játék tehát hol a költői szubjektumra is kiterjed, a költőt magát is bevonja a költemény színpadositott világába, hol csak egy részt képvisel az adott korszak verseiből. A szerzőség átengedése mintha a költői szubjektum teljesebb háttérbe vonásából következne, de voltaképpen hatása mégis ezzel ellentétes: a játék olyannyira szembeszökő elemekből épül fel, amely a szerzőség és a vershelyzet pontos tisztázásának a szándékát mozgósítja a befogadóban. Gondoljunk a paratextus sejtelmességére, ismeretlennek számító elemeire, amelyek felhívják az olvasó figyelmét a maszk viselésére. Nagyobb fokú játékoság figyelhető meg KAF vagy Bogdán ciklusai esetében (amit a narratív részek bővülése is jelez); máshol viszont a hitelesség illúziójának, a reális szerzőség látszatának a megőrzésére törekvés látható (lásd Király László valóban komoly, egzisztenciális veszélyt rejtő élethelyzetét). Azt kell tehát gondolnunk, hogy a látszólagos könnyedség egy minden nehézség nélkül belátható lírapoétikai rendszert léptet érvénybe, amely a posztmodern szövegértési tapasztalatával felvértezett befogadó számára immár jól olvashatónak számít.

Számolnunk kell azzal a jellegzetességgel is, hogy – miként jeleztük is az egyes szerzők esetében – az említett költői életművekben hol állandó, hol pusztán ideiglenes, egy adott helyzethez vagy valamely hatáshoz (az irodalmi hatás jelenségét magába foglalóan) kötött beszédhelyzet-választásról van szó. A szociálpszichológiai megközelítés számára evidens azonban, hogy a felvett szerep nem múlik el nyomtalanul, „megszüntetve–megőrzésük fontos eleme az identitásépítésnek”.²³ Goffman megállapítása a költői formajáték kapcsán is használható, hiszen a szövegvilág már elhagyott elemei az olvasó univerzumában a hasonló poétikai választások révén aktivizálódnak – az egyik szerep asszociálhatja a régit, az azonosnak gondolt poétikai megoldást. Sőt, az írói univerzumban is lehetséges a korábbi és az új felvett szerepek dialógusának a kimunkálása, mint például a már említett Király László költői maszkjai esetében (lásd a Nyezvanov és Csang vej közti fikcionált párbeszéd helyzetét). Az említett erdélyi lírikuskör szövegeiben azonban sajátos helyzet áll előttünk, amennyiben itt a szereplők az *egyes költői szövegvilágok közötti* átjárása is megfigyelhető. A tematikus egybetartozáson túl igen lényeges specifikuma tehát a kortárs erdélyi líra oroszverseinek az e szövegháloba tartozó költemények önreferenciális jellege, a sajátként is értett szöveguniverzumban kalandozás, e tartomány egyes részeinek megidézése. Miközben tehát alapvetően egy széles világirodalmi spektrum felé irányulnak a versekbe ágyazódó idegen szövegelemek, egyben aktivizálódik egy olyan intertextuális reláció is, amely már erre a sajátként is érthető, szűkebb, az orosz kulturális elemeket felhasználó költők szövegei köréből szerveződő szöveghálóra is referál – többnyire megerősítő integráció keretében.

Mivel egy szerep által az identitás kiépülésének a folyamatára láthatunk rá, nyilvánvaló, hogy a személyiség akár öntudatlan választásában is meghatározott irányt követ. Az azonosulási gesztussal behívott szerep a *saját identitás* kialakításában játszik valójában szerepet, az én keresési folyamatának pillanatnyi végeredménye, az önkifejezéshez választott eszköz. A beszélő, a szerep mindebből következően ter-

23 Lásd D. Rácz István következtetését Erving Goffman *A hétköznapi élet szociálpszichológiája* [Budapest, Gondolat, 1981] című munkája nyomán: D. Rácz István, *Költők és maszkok. Identitáskereső versek az 1945 utáni brit költészetben*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1996, 26.

mészetes módon nem azonos a költői énnel, de nem is független tőle.²⁴ Baka István szavaival: „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”.²⁵ Vagy más megfogalmazásban: „Pehotnij nem menedék – inkább a saját kitérülő költői lényem szülőtte.”²⁶ Király László a Nyezvanov-alakot „az általam teremtett másik-én-poéta”²⁷ meghatározással illeti. A lírai én tehát maszkban mutatkozik meg, „de ez [...] nem takarja el a költői személyiséget, hanem – D. Rácz István szavaival – éppen tudatának autentikusabb kivetítését és körülhatárolását szolgálja”.²⁸

Ez utóbbi ténynek és az identitáskeresés folyamatának a hangsúlyozása számomra azért lényeges, mert véleményem szerint ezen tényezőkhöz vezethető vissza az oroszversekben feltűnő beszélőtípusok és egyes visszatérő maszkok paradigmatis vonása. Ha az identitásépítésben természetesnek tekintett szerepválasztás aspektusából közeledünk a megidézett vershelyzetekhez, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az oroszos maszk esetében kell lennie olyan jellegzetességnek, amely az eltérő poétikai világok közös vonása, vagyis a peremlét léthelyzetére, a határon túli magyar költő pozíciójára adott reflexióként fogható fel. Elterjedt felfogás szerint a műfaj a válságos élethelyzetben vagy sorsfordulóhoz kötődően megszólaló beszélőre épít. Ennek az állításnak a nyomán elmélkedve az elbizonytalanodott én, az akár válságban lévő, krízisszituációt megélő költői szubjektum útkeresését is sejthetjük a szerepvers formációja mögött, amit csak tovább erősít az e körbe tartozó versek pszichologizáló karaktere.

A fenti költők leginkább közös történelmi tapasztalata a Ceaușescu-éra traumatikus romániai történéseihez kötődik. Lászlóffy Csaba első verseskötete, az *Aranyeső* 1964-ben jelenik meg a Forrás-sorozatban. Szintén a *Forrás* közli 1967-ben Király László első önálló kötetét *Vadásztánc*²⁹ címmel. Bogdán László *Matiné* című Forrás-kötete 1972-ben jelenik meg. Kovács András Ferenc 1978-tól közöl verseket, műfordításokat, első verseskötete azonban már a '80-as évekre datálódik, 1984-ben jelenik meg a *Tengerész Henrik intelmei*. [Az oroszversről szóló elmélkedésünkbe vont Varga László Edgár pedig ezután három évtizeddel, 2014-ben jelenteti meg – már említett – első, *Cseréptavas* című kötetét.] Mint a fenti kronológia jelzi, a szóba hozott romániai magyar költők alapvetően a '60–70-es években kezdik írói működésüket, vagyis majd egyaránt átélői, elszenvedői lesznek annak a '70-es évek elején meghirdetett „kis kulturális forradalomnak”, amely valójában az 1980-as évek második feléig tartó ideológiai szigort és nacionalista politikát léptet érvénybe, és amelynek részét képezi

24 Uo., 22.

25 Baka István, „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”. *Beszélgetőtárs: Vecsernyés Imre = Baka István művei*, 242.

26 Baka István, „Kicsoda Sztjepan Pehotnij?” Délmagyarország, 1994. május 14. Baka költészetének monografikus feldolgozója, Borsodi L. László – Fried István nyomán – a következő megállapítást teszi: „Baka azért teremti meg a maga világirodalmát, mert számára a szerepvers, az idegen jelmezbe bújás nem énejtől álca, hanem azonosulási gesztus”. Borsodi L. László, *Maszk és szerepjáték. Baka István költészetei*, Kalligram, Budapest, 2017, 138.

27 Cs. Nagy Ibolya, *Király László*, MMA, Budapest, 2019, 189.

28 D. Rácz, i. m., 174.

29 Király László említett kötet, valamint Lászlóffy Csaba 1968-as *Boszorkánykör* című verseskötete Balázs Tibor szerint egyúttal beletartoznak az 1968-as irodalmi paradigmaváltást kirajzoló kötetek körébe. Ezen paradigmaváltás lényegét Balázs Tibor a korábbi közköltészeti sztereotípiákkal való leszámolásban látja megtestesülni, szellemi és egyben poétikai váltásként értelmezi. Vö. Balázs Tibor, *A romániai magyar létköltészet története 1919–1989*, ACCORDIA, Budapest, 2006, 101–102.

a magyar kisebbség virtuális és fizikai eltűntetésére irányuló szándék – többek között a kulturális élet beszűkítésével és a magyar nyelvhasználat korlátozásával.³⁰ A '60–70-es években induló erdélyi szerzők költői pályája mindebből következően a diktatúra mindennapi tapasztalatán túl a kisebbségi léthelyzetből eredő morális sérelmekkel is terhelt, és sok esetben – az oroszversek esetében szinte kivétel nélkül – éppen ebből az élményből teremt poézist. Ebbe a körbe pedig – ha nem is testközeli helyzetben, de azonosulási, együttérző pozícióból mindenképpen – voltaképpen beletartozik Baka István lírája is [gondoljunk például a *Székelyek* című 1974-es fiataalkori versre vagy akár magára a *Döbling*-ciklusra 1985-ből].³¹ A helyzet különös pikantériája, hogy a szovjet–orosz ideológia által alapvetően meghatározott társadalmi berendezkedés, elnyomó hatalmi gépezet szülte elhallgattatási szándék ellenében mutatja fel az orosz kultúrát mint gazdag szellemi értéktartományt. E kulturális értéknek az előbbihez, a hatalmi mechanizmushoz nincs köze, sőt áttételesen, a szenvedés, a tűrés, a diktatórikus viszonyokból fakadó fájdalom megélése és az ellehetetlenülés módozataiban éppúgy elszenvedője annak, miként a kisebbségi helyzetben élő magyar író. Ebben a tapasztalati mezőben azonosul tehát az író a megidézett orosz költő alakjával, akinek életművét a diktatórikus viszonyok közt születő, eleve feledésre ítélt művészetként fogja fel, önmagát pedig igen gyakran ezen irodalmi örökség *megmentőjeként, őrzőjeként, továbbírójaként* értelmezi. Miközben tehát a költő reális történelmi szituációja a bezárkózás léthelyzetét írja elő, mégis hangsúlyozottan kötődik a világirodalomhoz, e tágabb szellemi tartomány része kíván lenni. A tágas szellemi tér vágya³² párhuzamos a sajátnak is érzett kulturális örökségben önmagát kereső, önmagára ismerő költői szándékkal. Így voltaképpen a saját és – a transznacionális törekvés ellenében is érvényesülő – nemzeti identitás megőrzése is kiemelt feladata.³³

Ha tematikusan tekintjük át azokat az elemeket, amelyek a fenti költők *oroszversei* esetében visszatérnek, ismétlődően vannak jelen, akkor azt találjuk, hogy ezeknek a motívumoknak a bezártság, az egyedüllét vagy üldözöttség érzéséhez és magához az írás gyakorlatához van leginkább köze. Egy olyan biográfikus elemekből (a költő tapasztalati valóságából) is szövődő tematikus kör rajzolódik tehát ki, amely – más részről – a szerep révén [az önazonosság nyelv általi létezésének a kérdését is érintve³⁴]

30 Lásd részletesen egy többségében magyar anyanyelvű megye, Hargita hetvenes-nyolcvanas évekbeli szovjet kapcsolati hálóját háttérként: Seres Attila, *Hargita megye szovjet szemmel a hetvenes és nyolcvanas években*, Székelyföld, 2019/10, 88–89. Illetve idézi: *Politikatörténeti olvasókönyv. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához*, szerk. Vincze Gábor, Pro-Print, Csíkszereda, 2011, Bevezető: XXV–XXVI.; *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája. II. 1974–1989*, összeáll. és a bev. tanulmány: Novák Csaba, Pro-Print, Csíkszereda, 2016.

31 A *Sztyepan Pehotnij testamentuma* és Baka a kisebbségekért aggódó verseinek igazságérzete között szoros kapcsolatot feltételez Kanizsai Dávid is: vö. Kanizsai Dávid, „Élők mindörökre”, Kortárs, 1995/2., 100. Ugyanakkor azt is szükséges megjegyeznünk, hogy Baka István térérzékelésében magyarsága is mint [Európa viszonylatában] periféria-léthelyzet értelmeződik.

32 Vö. Fried István Baka poétikájával kapcsolatos megjegyzésével a „világkultúra terébe” történő átlépésről, az otthontalanság–hontalanság ellenében a szó által megkísérelt otthonteremtésről: Fried István, *Van Gogh szalmaszéke. Baka István új verseskötete* = Uő., *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*, Tiszatáj, Szeged, 1999, 60, 67.

33 A helyzet némileg emlékeztet az ír költészetre, amely „a nemzeti érzélgősség csábítása” ellenében eszközül – egyes költőelődök [Yeats, Louis Mac-Neice] nyomán – az élményeltávolítást, valamint a lírai monológ és a maszkíra poétikai komponenseit használja [D. Rácz, i. m., 160.].

34 Kulcsár-Szabó, i. m., 80–93.

éppen a személyes és a nemzeti identitás lényegét állítja fókuszba. E bensőséges hangvétel hívja elő az orosz kultúra szereplőit, alakzatait, szüzséit. Párhuzam épül ki a kisebbségi léthelyzet elfogadása és a versbe hívott, az inter- vagy transztextualitás számos alakváltozatában feltűnő orosz írók (a teljesség igénye nélkül: Puskin, Lermontov, Dosztojevszkij, Csehov, Bulgakov, Brodskij, Cvetajeva, Blok, Jeszenyin, Gumiljov, Arsenyij Tarkovszkij, Mandelstam, Paszternak, Ahmatova) *élményei* között. Szőke Katalin mutatott rá arra a differenciára, amely Baka költészetében is nyomon követhető, miszerint egyes orosz költőknek (Bunyin, Cvetajeva, Gumiljov, Jeszenyin) pusztán a „sorsvonala” ragadja meg az író, míg mások esetében (Hodaszevics, Brodskij) komolyabb kölcsönhatás alakul ki Baka saját költészetével.³⁵ Az erdélyi lírikusok *oroszverseiben* úgyszintén különböző fokozatai különíthetők el a sorsmodellként értett, egyes orosz írónévek által bevont történelmi kontextus és az egyes orosz írói életművek a textus részévé váló, a szövegköziség szintjén megvalósuló kapcsolódásai között. Az orosz-szovjet viszonyok közt teremtő írók személyes sorsa és szövegeik megidézése által az irodalom peremére sodródás, a cenzurális viszonyok³⁶ vagy éppen az asztalfióknak írás, egyes kényszerhelyzetek, az „elvesztegetett” évek feletti keserűségnek a kisebbségi lét közegében is ismerős alakzatai tűnnek elő.

Az egymással is párbeszédre lépő *oroszversekben* így módon az oroszos szüzsék és szereplők egyfajta szignálként kezdenek funkcionálni, amely egy bizonyos asszociációs körbe rendeli az ezen „jelölőkkel” élő költeményeket. Vagyis az oroszos maszk immár mint egyezményes jel – és az oroszos irodalmi alakok, szüzsék mint egyezményes jelsor – lépnek használatba, ami lehetővé teszi egy bizonyos légkör és gondolati rend felidézését. Az egységes világérzékeléssel is rendelkező költői körben a líraszövegek egymást megszólítják, a versek – minként egy (KAF kifejezésével) „baráti rondóban” szokás – a személyes dialógus folytatása- vagy helyettesítőjeként is funkcionálnak, amit sok esetben az egymáshoz címzett paratextusok fednek fel, miként az ideológiai közösséget vállaló költészeti formák esetében ez általában megfigyelhető (lásd orosz irodalmi viszonylatban a dekabrista költészet eklatáns példáját). A líraszövegek „jól olvashatósága” mindazonáltal – éppen egyedi variánsaikat figyelembe véve – egyúttal az „olvashatatlanság” kritériumának is eleget tesz, hiszen a külső valóság leképezésének a szándéka pusztán egyik komponense e szövegvilágnak: ahogyan utaltam is rá, a személyiség kifejezésének, a saját identitás kimunkálásának a vágya éppoly erőteljes meghatározó jegye a szerepvers speciális kortárs alakzatának, mint az adott szövegkorpuszt egy egységként kezelő önreferenciális jellege ezen költeményeknek.

35 Szőke, *A költő és a műfordító*, 66–67.

36 A fiktív szamizdat poétikai kidolgozottsága témájának alapos végiggondolását Sztjepan Pehotnij versei kapcsán lásd az alábbi tanulmányokban: Borsodi, *i. m.*, 191; Szabó Zsuzsa Réka, *Egy magyar költő „orosz lírája”. Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma*, Forrás, 2002/5., 117–119.

Nekünk (ilyesmi) Trianon kell

NÉZZÜNK BIZAKODVA A MÚLTBA! ALTERNATÍV TRIANON, SZERK. CSERNA-SZABÓ ANDRÁS ÉS FEHÉR RENÁTÓ

A *kontrafaktuális*nak nevezett történetírás az utóbbi időben nemcsak a populáris regiszterben terjedt el [cikkek és esszékötetek jelentek meg, internetes oldalak jöttek létre és rajongói közösségek formálódtak], hanem a professzionális történészek körében is nagyobb az elfogadottsága, mint akár csak néhány évtizeddel korábban. Persze, a történelem aktorainak lehetőségeit, a választaként értelmezhető történeti pillanatokban felmerülő, különféle variációkat már jóval korábban, legalább Thuküdidésztlől, illetve Liviusztól kezdve mérlegelték egyes történészek a századok során. Azonban hiába nyert valamifajta létjogosultságot az 1980-as évek végétől a szorosabb értelemben vett kontrafaktuális, más néven *alternatív*, illetve *spekulatív* vagy *hipotetikus* történetírás, az egyéb kurrens megközelítéseket érvényesítő kutatókhoz képest azért kevés művelője van e módszertannak.

Ennek fő oka talán nem az, hogy még ma is némi ellenszélben tudnak megszólalni efféle hangok, vagyis a történetírás paradigmaváltásai ellenére a történészcéhen belül sokan továbbra is gyanakodva hallgatják és ahistorikusnak tartják a „mi lett volna, ha...” kezdetű felvetéseket. Sokkal inkább azért van így, mert meglehetősen nehéz következetes módszertannal művelni a kontrafaktuális történetírást. Egyrészt ugyanis – például Niall Ferguson, e historikusi irányzat egyik mai sztárjának alapvető kritériuma szerint – tényleges választat kell megmutatni a múltban, olyan pillanatot, amely könnyen alakulhatott volna másképpen [akár már a kortársak szerint is]. Másrészt – például a módszertant finomító Alexander Demandt nyomán – érdemes az említett elágazási ponttól kezdve precíz érveléssel felállítani az egyes forgatókönyveket [amelyek, persze, a kortársak perspektívájából másképpen is elgondolhatóak voltak]. Hiszen csak így tűnhetnek valóban reális alternatíváknak a feltételezett történetek. Éppen azért korlátozottak a történetírói lehetőségek, mert folyamatosan szembesülni kell azzal az alapvető rendszer- [s még inkább: káosz]elméleti kihívással, hogy egy kikövetkeztetett választút feltételezett ösvényén vagy ösvényein elindulva minden egyes lépés után exponenciálisan nő a lehetőségek száma [voltaképpen tehát a kiszámíthatatlanság], így a létrehozott struktúrákban nagy lesz a bizonytalanság. Történeti referencia hiányában, illetve a *‘mit is próbál megérteni a történész?’* hermeneutikai szakadékaiban tehát meglehetősen kétségesnek látszik megbízható modellt alkotni azokról a lehetségesnek vélt világokról, amelyekhez a meghatározónak vélt vagy akként kijelölt múltbéli pillanatok vezethetnek. [Minderről filozófiatörténeti aspektusból Varga Péter András írt.] Mivel az effajta elágazásokon elinduló történészi próbálkozást homályban tapogatózásnak és fantáziálásnak vélte, Friedrich Meinecke már az 1930-as években hiábavalónak nevezte. A legtöbben, persze, mind korábban, mind őt követően hasonlóan gondolkodtak, s ezért vállalkoztak kevesen és igen ritkán arra, hogy szisztematikus módon felépítsenek egy *virtuális* múltat. Pedig a posztstrukturalista elveket integráló történészek azzal is tisztában vannak, hogy szintén nem vagy alig valamivel lehet pontosabban elbeszél- ni a „ténylegesen megtörtént” múltat: a „történelmi igazság” hozzáférhetetlen vagy

nem is létezik. Hiszen a [bármilyen] történeti narratívák, akárcsak az ezek forrásaikként értelmezett szövegek, képek, filmek stb. egy valaha volt valóságot korántsem megjelenítenek mimetikus módon, sokkal inkább, elbeszélői eljárások alkalmazásával, konstruálják azt. Elhomályosultak tehát a történetírás és az irodalom elválasztásának Arisztotelész nyomán [egyedi vs. általános; megtörtént vs. valószínű; tényszerű vs. lehetséges] főképpen a 19. századi tudományosságban hangsúlyozott határvonalai. [Lásd erről magyarul Gyáni Gábor áttekintéseit.]

A többé-kevésbé tudatosított elméleti megfontolások alapján formálódó különféle történetírói gyakorlatok azt mutatják, hogy ha nem is a kontrafaktuális irányzatot követve, de időnként mégiscsak érdemes meghatározni bizonyos, válaszútnak tűnő múltbéli pillanatokat, illetve számba venni a meg nem valósult lehetőségeket. Ezek ugyanis segíthetik a megtörtént [megtörténtnek gondolt] események, lezajlott [vagy annak vélt] folyamatok pontosabb rekonstruálását, az aktorok döntési mechanizmusainak jobb megértését, a mozgatórugók feltárását, valamint elgondolásaik elhelyezését a vakvéletlen és a történelmi determinizmus szélsőségei közötti skálán. Ekképpen az az alapvető jellemző, hogy az alternatív történetírás vállaltan prezentista, és a múltat – ahogyan azt Gavriel Rosenfeld fejtegeti – jórészt instrumentumként használja fel saját kora megértéséhez, annyiban megtérülhet, hogy az egyszerre múlt- és egyszerre önértelmezők számára terapeutikus hatása lehet. Mi pedig, akik a megfigyelőket figyeljük meg [George W. Stocking], az értelmezéseiken keresztül jobban megérthetjük magat az emlékező közösséget. Sőt, számba véve a lehetséges múltbéli elágazásokat, analogikusan akár még az adott értelmezői pillanatban előttünk álló, jövőbeli variációk mérlegeléséhez is ötletek nyerhetők, bár nehéz szabadulni attól a szkepszistól, amellyel Cicero *De Oratoréjából* elhíresült szállóigét szokás citálni arról, hogy a történelem az élet tanítómestere volna.

De ha nem az életé, akkor esetleg az irodalomé? A *Nézzünk bizakodva a múltba!* – *alternatív Trianon* című elbeszéléskötet felépítése (és a könyv marketingje) legalábbis azt sugallja, mintha a benne olvasható történelmi fikciókat nem is a történelem, hanem maga a kontrafaktuális történetírás inspirálná. Egyfelől ugyanis a tizenegy kortárs szépirodalmi elbeszélésekből [meg Örkény *Nézzünk bizakodva a jövőbe!* egyperceséből] álló gyűjteményt két kitűnő történész, Ablonczy Balázs nyitó-, illetve Lucian Boia záróesszéje keretezi. Másfelől az előszó szerzője, miután szakszerűen, de élvezetes stílusban számba vette az alternatív történetírás alapvető elméleti ismérveit, illetve az 1918–1920 közötti magyar történelem legfontosabb csomópontjait és lehetséges leágazásait, úgy fogalmaz, hogy az „itt következő írások ezt a 'mi lett volna ha...' érzést bontják ki”. [Az utószó szövege a román történetírástól megszokott kiegyensúlyozottsággal, többféle kortárs és utólagos nézőpontot összevetve beszél a versailles-i béke egyszerre „igazságtalan” és egyszerre „igazságos” rendszeréről, bár alternatív múltbéli lehetőségekre kevésbé utal.] Harmadrészt pedig a kötet elbeszéléseinek jó része olyan szempontokat és megközelítésmódokat érvényesít, amelyek a kontrafaktuális történetírás különféle modelljeiként is ismertek lehetnek. Pedig a kötet gondos szerkesztői [Cserna-Szabó András és Fehér Renátó, akik egyben a koncepciót és a felkéréseket elindító *Hévíz* folyóirat munkatársai is] valószínűleg nem kényszerítették arra szerzőiket, hogy tájékozódjanak e történetírási típusait illetően.

Igaz, szépirodalmi szövegek esetében több ok miatt sincs igazán szükség erre. Már csak azért sem, mert az alternatív történelmi fikció bő egy évszázaddal hamarabb

kezdett formálódni, nyerte el legitimitását, majd pedig lett hatása a historiográfiai irányzat kialakulására, mint fordítva. Előbb a napóleoni időket követő Franciaországban jelent meg néhány effajta prózai szöveg, Charles Renouvier regényétől kezdve „uchroniának” is nevezett elbeszélés [Czeplédi András]. Majd a 20. század eleji angolszász időutazásos elbeszélések egy része sorolható ide. Nagyobb számban pedig a század közepső harmadának történelmi kataklizmáira (illetve ezek analógiájára korábbi történelmi eseményekre) reflektálva, részben a sci-fi-, a fantasy- és a disztópia-irodalommal átfedésben, a 'lehetséges/alternatív világok' fikciós keretében formálódott e prózai műfaj, főképpen az USA-ban. Népszerűsége egyik csúcspontjára az 1960-as években ért Philip K. Dick regényével, újabban pedig Philip Roth könyvével. [A műfaj történetét legújabban Riyukta Raghunath tekintette át.] Éppen ezek az irodalmi szövegek voltak hatással a „tény” és a „fikció” szélsőséges elválasztását egyre inkább megkérdőjelező posztmodern történettudomány számos képviselőjének szemléletére, témaválasztására, értekezési stílusára; amiképpen azért ezek is visszahatottak az alternatív történelmi prózára. E hibrid műfajban nemcsak elmosódottabb a határ a fikcionalitás és a realitás között, mint a hagyományos történelmi regényekben és elbeszélésekben, hanem az is kérdés, hogy egyáltalán miképpen lehet definiálni a fikciós szövegekben a kontrafaktualitást, ha a szépirodalmi művek definíció szerint nem tényszerűek [Martin Widmann].

A történetíró és írói megközelítés hasonlósága abban a tekintetben mindenképpen szembeötlő, hogy a kontrafaktuális történelmi értekezésekhez hasonlóan az alternatív történelmi prózában is az assmanni értelemben vett „forró” emlékezeti témákról érdemes szólnia, a jelenre valamilyen (vélt) hatással bíró történelmi kérdéseket érintenie, hiszen a történetek *másságát* csak jól ismert, a kulturális emlékezetben ma is benne lévő történetekhez lehet viszonyítani. Eszerint tehát az alternatív történelmi narratívák referenciája nem más, mint az ismert (vagy annak vélt) történelmi narratívák. Akkor lesz ugyanis az olvasó számára hiteles az alternatív történelmi tabló, úgy bontakozhat ki egy hihető világ képe, ha folyamatosan érzékelhető számára valamiféle *hasadás* az elbeszélt forgatókönyv-változat, illetve a történelemben megvalósult szcenárió között.

Az alternatív történelmi regényekben, elbeszélésekben viszont – ha narratopoétikai szempontból jó szövegekről van szó – kisebb a tétje a fentieknek. De azért a történelmi fikcióban megjelenített múltbéli lehetőségek megértéséhez sem egészen elegendő olvasóként pusztán a história „divergálási pont”-jait érzékelni [Kathleen Singles], hanem hasznos ismerni a ténylegesen lezajlott folyamatot is, amelyhez képest az adott fikciós szöveg egy másik forgatókönyvet kínál fel. Ha mindezt nem segíti az elbeszélés, akkor – a történelmi feldolgozás olvasójához hasonlóan – az irodalmi mű befogadása is elveszítheti a türelmét.

Ezért is kérdéses, hogy a *Nézzünk bizakodva a múltba!* című kötet néhány írásának ki lehet a mintaolvasója. Például Csabai László *Expanziója* esetében – amelyben Szamuely Tibor Moszkvába utazik, hogy intervenciós segítséget kérjen a magyarországi Tanácsköztársaság megmentésére – a tényleges történelmi csomóponttal még sokan tisztában lehetnek. Vagyis azzal, hogy egyebek mellett éppen egy effajta beavatkozás hiánya miatt bukott meg rövid idő alatt a proletárdiktatúra kísérlete. Ám az, hogy valójában mit is próbált tenni ez ügyben a magyar kommunista vezetés, aligha él elevenen az emlékezetben: így a fikció „alternatív” volta sem biztos, hogy könnyen belátható. Az elbeszélés legtöbb olvasója számára tehát valószínűleg nincs

túl nagy tétje annak, hogy a szövegben Trockij miért látja Lenintől eltérően a szovjetáram belső megerősítése, illetve az „expedíciós hadsereg összeállítása” [60.] közötti stratégiai különbséget, s hogy Trockij miképpen kerekedik felül Leninre, aki végül beletörődik a magyar kommunistáknak nyújtandó segítségbe. Mert hiába rémlik fel e scenárió alapján a magyarországi szovjeturalomnak 1945-höz képest két és fél évtizeddel korábban kezdődő lehetősége, Trockij propagandabeszédbe ágyazott ígérete, Lenin enervált záró mondatai, valamint korábbi belső monológja [„Ha még aktuális lesz a magyar meg a többi ügy”, 54.] alapján úgy is értelmezhető a szöveg, hogy maguk a szovjetek sem igazán hisznek az expanzió elindításában. Amit úgy is lehet érteni, hogy e forgatókönyv megvalósulása szerint sem feltétlenül alakult volna másképpen a történelem – bár ennek dilemmáját nem tudatosítja az elbeszélés.

A kötet egy másik szövege viszont pontosan ezt állítja középpontba. A *Mielőtt golyót eresztenek belém* [Zoltán Gábor] címe a főszereplő, Tisza István apológiájából származik: a villájában rátörő katonáknak magyarázza hosszasan, „hogyan keveredtem ebbe a nagy pilátusi krédóba” [42.]. A védőbeszéd sikerrel jár, a honvédek elsomfordálnak, viszont egy következő merényletcsoport lelövi. S ha Tisza véletlenül őket is meggyőzte volna, nem sokkal később újabbak érkeznek, „nem tudva, hogy ők már hiába jöttek” [49.]. Azonban hiába szurkol esetleg az olvasó a merénylet megghiúsulásának, éppen azért, hogy a szöveg látványosan viszi színre a történelem megváltoztathatatlanágát, a feszültség gyöngül: Tisza tényleges meggyilkolása felől nézve elvész annak jelentősége, hogy a valós történelemben egyből lelőtték a miniszterelnököt, az alternatív scenárió szerint viszont kapott még néhány perc haladékot.

Berniczky Éva *Citoyenek a Fried-palotában* című elbeszélése a 20. század eleji ungvári polgárság, s különösen a zsidóság identitása szempontjából fontos mikroterről, a címben említett épületről szól, korabeli újsághírekből ismert, valós eseményeket szinte szó szerint beépítve a szövegbe. Ám mivel ezekkel a lokális emlékezeti szegmensekkel a legtöbb olvasó bizonyosan nincs tisztában, elsikkad az – egyébként sem eléggé hangsúlyossá tett – alternatív forgatókönyv: mi lett volna, ha az Ung-parti multiethnikus és sokvallású „kis Párizst” szabad várossá nyilvánítják 1920. június 4-én. Azért is nehéz olvasóként felismerni a valós és a virtuális ungvári forgatókönyvek közötti különbséget, mert a történelmi Magyarország dezintegrációjának folyamata során számos „kérészáram” [ideig-óraig fennálló vagy ténylegesen meg sem valósult államalakulat] jött létre.

A *Mária Terézia Kávéház* [Szalay Zoltán] Pozsony kapcsán mutat meg hasonló szabadállami scenáriót. Azonban e lehetőség csupán a szereplők mentális világában jelenik meg, az elbeszélés térideje egyértelműen a Trianon után szlovákká lett Bratislavában jelölődik ki. A szöveg izgalmas távlatot nyit azzal, hogy a történetek nagyobb része Edinburgh-ban játszódik, s a skót gael nyelvet tanulmányozó, rejtélyes Mike Fehr (eredetileg: Fehér) alakját középpontba állítva bontakozik ki a pozsonyi kisebbségi identitáshoz, a saját és más nyelvekhez, illetve a személynév-használathoz fűződő ambivalens viszony: az asszimiláció és a nemzetféltés dilemmája. Mivel azonban túlbonyolítottan tűnik a Fehr-utáni nyomozás szerbantalos „filológiai detektívregény”-regisztere, valamint feleslegesnek néhány szereplő funkciója (az elbeszélő Juditon, majd Kamillán, majd Rob Petersonon keresztül jut el Fehr sztorijához), úgy vélem, hogy mindez indokolatlanul vonja el az olvasó figyelmét az egyébként izgalmas alternatív scenárió lehetőségéről.

A Szani tévedése [Horváth László Imre] szintén egy olyan alternatív múltvariációt visz színre, amelyet az elbeszélés is csupán elképzelhető lehetőségként jelenít meg, hiszen csak a narrátor álmában létezik. A kötet e szövege esetében azonban a valós és a lehetséges történelem közötti hasadás egyértelműen érzékelhetővé és feszült-ségteljessé válik, két ok miatt is. Egyfelől az olvasó a saját történelmi ismeretei miatt vágya az álom szintjén felbukkant *mi lett volna, ha...* kérdések megvalósulására. [Ha a Nagy Háborút lezáró békét konszolidáció követi, minden etnikum önkormányzatot kap, s létrejön az Európai Egyesült Államok; ha nincs zsidóüldözés és Radnóti Miklósból oktatási miniszter válik; ha nincs II. világháború, csak némi csatározások, de ezek kapcsán is „a magyar fegyverek világhíréről” zeng ódákat a világsajtó, amikor a „Szingapúr környéki harcokról” tudósít [170.]; ha ezeket követően jólét lesz Magyarországon.] Másfelől azért lesz tragikus [s korántsem humoros] az álomban megjelenített scenárió, mert a narráció ezzel párhuzamosan egyértelművé teszi az elbeszélés idejét és helyét [a 60-as évek elszegényedett, besúgókkal teli, frusztrált országa], a szereplők beszélgetéséből pedig a nemrég megvalósult történelmi forgatókönyv is világossá válik [a holokauszt, a világháború és a Rákosi-kor egyéni traumái].

A kötet több olyan elbeszélést tartalmaz, amelynek alternatív történetei a metafikció szintjén villantanak fel egy olyan, az elbeszélő szempontjából tekintve kontrafaktuális forgatókönyvet, amely viszont a fikción kívüli, azaz a mi világunk valós múltjával korrelál. Nem ritka ez a visszahajlás a műfajban, de könnyen tűnhet a módszer erőltetettnek. Például Egressy Zoltán a *Fekete hold éjszakáján* című, Ady-allúziókkal teletűzdelt, szellemes, de helyenként kissé túlírt szövegében azért említődhetnek az elbeszélés szintjén „alternatív realitásként” elgondolható események, mert az olvasók vagy nem nagyon ismerik azokat [noha ezek a mi világunkban valósként tartatnak számon], vagy az elbeszélő élesebbnek akarja mutatni a szövegbeli, illetve a tényleges scenáriók közötti kontrasztot. A novellában egyébként egy olyan bizzar történelemvariáció bontakozik ki, amely szerint 1904-ben Párizsban járva nem egyszerűen öngyilkos lett a szépreményű ifjú költő, Ady Endre, miután súlyos nemi betegséget állapítottak meg nála, hanem úgy ugrott ki az Eiffel-torony tetejéről, hogy véletlenül George Clemenceau magyar származású, állapotos menyére, Michnay Idára zuhant, aki szintén szörnyethalt. Az eset következtében azonban nemcsak az ifjú Clemenceau, hanem az idős francia politikus is valamiért [tulajdonképpen érthetetlenül] magyarbarát lett, ráadásul pacifista, aki Nobel-békedíjat érő igazságos Európát hozott tető alá Versailles-ban.

Szélesi Sándor *A volt-kávéfolt* című elbeszélésének párhuzamos univerzumokként megjelenített történelemvariációi esetében nemcsak a tudományos-fantasztikusba hajló, lexikonszócikkekben szó szerint idéző, tudálékos magyarázatok tűnnek farsztónak, hanem még inkább azok az elbeszélő által jelzett érintkezések, ahol a kétféleképpen alakuló világrend – az elbeszélés szerint két párhuzamos univerzum – különbségei és hasonlóságai látszanak. A narrátor és az elbeszélését hallgató családtagok rekonstrukciója szerint: az 1920-as békeszerződésre érkezett magyarok Teleki-féle vörös térképére némi kávé lötytyent, s a folt a vákuumfluktuáció jelensége következtében önálló univerzummá fúvódott fel, öntudatára ébredt, sőt, megszerette a magyarokat, majd meggyőzte a nagyhatalmak politikusait, hogy Magyarország javára döntsenek.

A másik véglet Papp-Zakor Ilka *Mi-mi-mi* című elbeszélése, amely egyáltalán nem indokolja, csupán jelzi, hogy magyar szempontból „a versailles-i kastélyban még a vártnál is kedvezőbb döntés született” [72.]. De ennek jelentősége a szövegben teljesen elsikkad, ami abból a szempontból indokolt, hogy itt nagyon erőteljesen alulról, egy pesti bérház mikrovilágából sejlik fel valami a nagy történelmi eseményekből. A főszereplő fogvatékos öccsének [kissé gyanús, de aztán a megoldást tekintve magyarázatlanul hagyott] öngyilkosságát követően a körfolyosón spontán szerveződő, halotti tor jellegű összejövétel egybefonódik a békeszerződés sikere feletti vigalommal. Ám szerintem még ebből az aspektusból értelmezve is felesleges az alternatív történelmi reflexió, használata nincs igazán megindokolva; hasonlóan ahhoz az elbeszélésben vissza-visszatérő szűk viharkabáthoz, amelynek mind motívus, mind allegorikus olvasata bosszantó apóriába fullad.

A kötet talán legötletesebb, [ál]irodalmi és [ál]politikai poénokból álló, igen szellemes darabja a *III. Péter szövegírója* [Kácsor Zsolt]. Egy olyan fiktív levél, amely szerint a címben megnevezett udvari szövegíró 1978-ban, miután fél évszázadig szolgált a Nagy Háború után is egyben maradt történelmi Magyarországon az uralkodó Esterházy családot, benyújtja lemondását III. Péter királynak. Mégpedig azért, mert a felség nem átalott egy olyan „posztmodernnek mondott, zavaros novellát” [115.] írni, amely az elbeszélés térideje szempontjából uchrónia, a mi szempontunkból viszont a lezajlott történelemre, a Rákosi-korra hasonlít. A szövegíró aggódik mind a királyi család tekintélyéért, mind a monarchia sorsáért, mind pedig a közép-európai politikai erőegyensúlyért. A vágyvezérelt gondolkodásunk elsöre nehezen engedi leküzdeni azt a sóvárgást, hogy e scenárió megvalósulása esetében egy olyan országba születettünk volna, amelyben Esterházy Péter az uralkodó, s az éppen 70 éve kontinuos *Nyugat* folyóiratot Petri György és Hajnóczy Péter szerkeszti. Akkor viszont már nem leszünk annyira elégedetlenek saját helyzetünkkel, amikor egyrészt kiderül a szövegből, hogy a forrongó nemzetiségi mozgalmak éppen azidőtájt kezdik szétfeszíteni a Magyar Királyságot és Európát; másrészt valószínűvé válik, hogy egy ilyen történelmi forgatókönyv bekövetkeztével akár még a magyar irodalom, a posztmodern is unalmasabb lenne. [Ez utóbbi szempontra erősít rá a szerkesztők ötletei alapján készült, Kácsor szövegével kongeniális, fiktív *Nyugat*-címlap, az egyébként is rendkívül ötletesen és igényesen illusztrált kötet – Palásti Kovács András munkája – legjobb vizuális eleme.]

A kontrafaktuális történetírás, illetve az alternatív történeti fikció elméleti rendszerezői [Gavriel Rosenfeld és mások] szerint a történészek vagy a szépírók jelennel szembeni elégedetlenségét mutatja, ha egy adott szöveg a valóságnál jobbnak tűnő múltvariációval számol. A rémálomszerű forgatókönyvek megjelenítésének pedig lehet olyan oka, hogy a szerző a történelem tényleges menetét tartja a lehető legjobb scenáriónak saját jelene szempontjából – és az egyes vélemények mögött akár [aktuál]politikai alapállást is lehet feltételezni. A historikusok és a prózaszerzők szándékai azért nem mindig ilyen evidensek, sőt, sokszor az sem egyértelmű, hogy pozitív vagy negatív egy alternatív forgatókönyv a valós történelemhez képest.

Jól példázza ezt a bizonytalanságot Mán-Várhegyi Réka *Szívek közönye* című elbeszélése – amely egyébként szerintem a kötet leghitelesebb, mert finoman építkező és ökonomikusan megírt alternatívvilág-alkotó szövege. Itt a mi jelenünkkel párhuzamos idejű budapesti magyarság megállíthatatlan asszimilációja az államalkotó

szlováksághoz korántsem tekinthető kizárólagosan hátrányos folyamatnak. A legtöbb (magyar) szereplő aspektusából így látszik ez, már csak azért is, mert a beolvadási folyamat következtében évtizedek óta nem követnek el robbantásos merényletet az IMA- [minden bizonnyal: Igazságot Magyarországnak]-mozgalom tagjai, s belesimulnak abba a mi valóságunkban is jól ismert globalizált társadalomba, amelyben mindenki kínai vegyesboltba jár vásárolni. Persze, a kötet kontextusában épp az az izgalmas, hogy az elbeszélés effajta értelmezése feszültségbe kerül a gyűjtemény Örkény nyomán megfogalmazott címének [*Nézzünk bizakodva a múltba!*] ironikus ajánlatával. Mán-Várhegyi szövege ugyanis arra sarkall, hogy mégiscsak akár szó szerint is lehetne érteni és komolyan venni a *bizakodást*. Vagyis a trianoni békében létrehozott Magyarország ma talán nem is olyan rossz hely, mint amennyire esetleg azzá válhatott volna. A szöveg így áttételesen arra emlékeztethet, hogy valóban voltak magyar szempontból kedvezőtlenebb határtervek 1918–1919 táján, mint ami megvalósult 1920-ban. De arra is felhívja a figyelmet, hogy a saját, valós jelenünkben érdemes a Kárpát-medencei asszimilációs folyamatokat több aspektusból megvizsgálni, fölismerve a régió más népeinek szempontjait is.

A kötet egyetlen olyan elbeszélést tartalmaz, amely a magyar nézőpontot kevésbé viszi színre, csak az egyik utódállam aspektusát jeleníti meg, azt is áttételesen. Selyem Zsuzsa *Drakulaland 2020, avagy miért édesebb a román kóla?* című szövegében nem egy alternatív forgatókönyvet olvashatunk, hanem a valós történelemhez, pontosabban a jelenhez igen közel álló, bár disztópikus és cyberpunk elemeket is magában foglaló helyzetleírást. Az elbeszélő élménybeszámolója Cluj City Trianon100 elnevezésű fesztiváljáról nem csak azért izgalmas, mert igen koherens stílusú: egy világpolgár transzvesztita helyenként roncsolt grammatikájú és képzavaros, de számos műveltségelemet is görgetni képes, szórakoztatóan otromba szleng szövege. Hanem azért is, mert a külső elbeszélői nézőpont idegensége felől ironikus távlatba kerül az „európai alapértékek” és a „nemzeti ünnep” szentsége [143., 144.], és azzal is szembesít, hogy mindez akár milyen szorosan érintkezhet egyes fociultrák neonáci kultúrájával.

Az elbeszélésgyűjtemény tanulsága, hogy mivel az alternatív történelmi fikciónak jóval kevesebb módszertani kötöttsége van, nagyobb a szabadságfoka, látványosabb szerepet kaphat benne a humor és a szellemes nyelvezet, mint a [jó] kontrafraktuális történetírás esetében, ezért a még narratopoétikai szempontból gyöngébb, kevésbé kiérlelt vagy éppen túlírt szövegeket olvasva is izgalmas történetelméleti szempontok vetődhetnek fel. Lehet töprengeni a jelenre és jövőre irányuló, különböző forgatókönyveken, minél több közösségi és egyéni aspektust egymásra vonatkoztatva. Az effajta gondolkodásra különösen azoknak a közösségeknek van szükségük, amelyeket a „vereség kultúrája” jellemez. Wolfgang Schivelbusch szerint ez egy olyan állapot, amelyben az adott csoport azért kreál kollektív mítoszokat, mert ezekkel hozzájárulhat a vereség emlékének elfogadhatóvá tételéhez. A traumatikus töréspontoknál, mint amilyen Trianon [György Péter, Kovács Éva], az effajta feldolgozás – reménység szerint – terapeutikus hatással lehet az emlékező közösségre. [Cser]

FAZAKAS GERGELY TAMÁS

Migrációs nyomás

TOMPA ANDREA: *HAZA*

Nem kell nagy újságolvasónak lenni, hogy tudjuk, kevés aktuálisabb téma van a mai Európában, mint a migráció. Milliók kelnek évről-évre útra, hagyják hátra ideiglenesen vagy örökre az otthonukat, sokféle okból: van, aki menekül, van, aki kalandra, új tapasztalatokra vágyik, van, aki szeretne jobban élni, tanulni. Mindnyájan úgy érzik: menni muszáj. Közös az elszakadás érzelmi terhe, illetve a megérkezés és a beilleszkedés elhúzódoó kihívása. A jelenség témát ad a politikának, a tudománynak, a híroldalaknak, a bulvármagazinoknak és persze a szépirodalomnak is. Tompa Andra regénye mindenből csipeget: itt-ott publicisztikus, máshol esszészerű, néha magazinjellegű, máshol politikus, megint máshol komikus, netán színpadiasan komoly – de alapvetően történeteket szeretne mesélni. Történeteket határátlépőkről, új országokban új életet kezdőkről, hogy végső soron az önéletrajzi Ő történetét, azon belül is a belső, lelki folyamatát mesélhesse el.

A 'haza' mint téma legalább tíz éve jelen van a magyar irodalomban is, 2012-es az *Édes hazám* antológia, de abban az évben jelent meg Györffy Ákos *Haza* című, kiváló esszékötete is. Mire gondolt vajon Tompa, amikor ő is ezt a címet választotta? Biztosan arra, hogy a haza fogalma van annyira szerteágazó, annyira sokjelentésű és fontos, hogy elfér a polcon akár két hasonló című, netán egymással párbeszédbe lépő könyv is. Békeidő van. De ott van már a polcon a maga hatalmas súlyával a *Báró Wenckheim hazatér* vagy Oravecz Imre regénytrilógiája is – hogy a legkézenfekvőbb példákat említsem, és a haza-viszonyt tematizáló verseket [Szálinger Balázs, Erdős Virág, Fehér Renátó és mások], az esszéket [Kemény István: *Lúdbőr*] ne soroljam. Azt nem bántam volna, ha Tompa Andrea regénye valamiképp jelzi, hogy tud ezeknek a műveknek a létezéséről – de legyünk jóindulatúak: a *Haza* cím a Györffy-kötet előtti tisztelgés is. Máskülönben a bátornak, netán provokatívnak szánt cím csak elkésztet utánérzés lehet.

A könyv maga persze nagyon más, mint az itt felsoroltak. Az alaptörténet, a keret egy napjainkban megesett, harmincéves osztálytalálkozó, ami miatt a főhős hazautazik szülővárosába, minden bizonnyal Kolozsvárra. Ez már önmagában is alkalmat ad a kérdésfeltevésre: hogyan és miért történt az elszakadás, miért volt lehetetlen visszatérni, megérte-e elindulni, új életet kezdeni Pesten, azaz egy másik országban? De mivel az osztálytársak nagyobb része szintén külföldön él, az ő történeteiken keresztül az emigráció valóságos tablóját rajzolja meg a regény, a kivándorlás problémáját ennél sokkal általánosabban megfogalmazva. A könyv negyvenöt fejezetében ezzel kapcsolatos monológok, párbeszédek és emlékezések sorakoznak, jó és rossz tapasztalatok, apró sikerek és nagy kudarcok – gazdag riportkönyv vagy egy egész jó szociográfia is íródhatott volna az anyagból. Kicsit kilóg a szövegből egy festő hasonló karakterű, de mégis másként artikulálódó története és az apával kapcsolatos, az egykori titkosrendőrséget és az akkor még tiltott emigrációt is érintő epizód, de mivel a szerző ügyes retorikai fogásokkal azért ezeket is a sodrásirányba tudta állítani, nem különösebben zavarók – bár a festő, egymáshoz igencsak mozaikszerűen kapcsolódó, érzelmes jelenetei aránytévésztőek, az apa ügynökügyei pedig szervetlenek.

Az ezektől függetlenül kirajzolódó tabló is itt-ott elnagyolt, az egyes szereplők arcei csak ritkán élesek, egészében mégis széles spektrumú. Olvashatunk az egyetem miatt külföldre költözőkről, majd ottragadókról, a folyton országot változtató, az egész világot otthonának érzőkről, az egzisztenciális problémáikra megoldást kereső középkorú családokról, egyedülállókról és vegyes házasságba lépőkről, sőt helyben maradókról is. Fontos, hogy mindnyájan szabadon választhattak – ha volt is rajtuk nyomás, az inkább a belső erők munkája volt, a szabadság- vagy a kalandvágy szülte energia. De nemcsak azért nem szociográfia a könyv, mert nyilván rengeteg kitalált sztorit kínál, hanem mert a főhős nézőpontja, érzései, érintettsége van az előtérben, az előkerülő történetek mind-mind az ő személyes döntésének és küzdelmének a megértését segítik. Merthogy van mit megérteni: a szerzőre kísértetiesen hasonló főszereplő ugyanis harminc év után is csak küzd az országváltás terhével, a veszteségekkel, az integráció nehézségeivel, egyáltalán azzal a nyugvóponton sosem jutó kérdéssel, hogy hol van és mit jelent számára a haza, mit az otthon, és milyen viszonyban van ez a kettő egymással. A többiek példája, az ő panaszai, indulataik a főhős döntését igazolják vagy kérdőjelezzik meg, bennük a saját sorsát látja, mérlegeli. És mivel számára az Erdélyből Budapestre költözés szenvedéstörténet volt, a vele egyívású elbeszélő mások sorsában is a szenvedést, a nehézséget domborítja ki.

Így aztán ebben a könyvben mindenki kedvetlen, sérült, a sebeit nyalogatja. Mindenki panaszkodik, a veszteségeket sorolja. Nagyon torz így a kép. A főhős és az őt mindenféle távolságtartás, kritika vagy legalább egy cseppnyi ironia nélkül kiszolgáló elbeszélő határozott nézőpontja megingathatatlan, pedig a kettőjük közötti távolságtartásnak épp az lehetett volna a módja, hogy valamelyikük megpróbál másféle, pozitív, sikeres, győztes narratívákat is bemutatni, ha nem csak a drámát és a boldogtalanságot látnánk Svédországtól Amerikán át Oroszországig és Németországig. Könnyeket, frusztrációt, üzöttséget, idegenséget, magányt. A nagy terjedelem ellenére sem elég árnyalt a kép, hiszen mindenki megsínylette a környezetváltozást, már az is, kis túlzással, aki Budáról költözött át Pestre. Éltre szóló traumák, szüntelen nosztalgia, szakadatlan gyász, óhaza és újhaza, kiszakadás, szívfájdalom itt is, ott is. Ebben a regényvilágban Pestről New Yorkba költözni a kinkeserv. A spanyol tengerpart a pálmákkal a hét csapás. Több ellenpontot vártam volna. Az jó, hogy a határátlépés negatívumaira ennyire nyitott és érzékeny a regény, de az baj, hogy a pozitívumokra majdhogynem vak.

Ezért van az, hogy bár a regény sokszor nekifut, és próbál az integrálódásról beszélni, végül mindig inkább az idegenségről beszél. Minden betéttörténetnek az a vége, hogy sosem lehet igazán otthonos az új otthon, még évtizedek múltán sem. A valódi kérdés itt az lenne, és nem mondom, hogy a regény ezt nem teszi fel, hogy vajon mitől válik az emigráció, még akkor is, ha valaki magyarul lakta vidékről költözik Magyarországra, egyesek számára olyan nagy megpróbáltatássá, akkora akadállyá, amit nem tud legyőzni, megugrani – és miért van, hogy mások, legalább látszólag, könnyen viselik a változásokat, esetleg még inspirálódnak is általuk. Ez bizonyára személyiség, habitus kérdése, meg nyilván a fogadó közeg milyenségéé is. Fontos dilemma, hogy honnan tudható, otthon vagyunk-e már, befejeződött-e az integráció. Jó válasz-e, hogy ott vagyunk otthon, ahol a kedvenc tárgyaink vannak, ahol a szűk családunk él – gyerekként a szüleink, felnőttként a házastársunk és a gyerekekünk? Ahol van fodrászunk, autószerelőnk és hentesünk, ahol megismernek az utcán? Ahol van kitől segítséget kérünk?

Nagyon jó ez a sokféle nézőpont, a sok árnyalat, az is jó, hogy a válaszok bizonytalanok, elgondolkodtatók. Kiderül, főhősünk számára is a családalapítással dőlt el véglegesen a letelepedés kérdése, amíg nem volt családja, nyitva volt a kapu visszafelé, legalábbis elméletben. Külön epizód az állampolgárrá válás procedúrája, ami Magyarországon magyarként egykor ugyanolyan hosszú, bonyolult és megalázó volt, mintha más, távoli országból, más népcsoporthoz tartozva kérvényezte volna. De az otthonosság- és a biztonságérzéshez mégis hozzátartoznak a helyi okmányok, a külsőségek is. Még ha ezekkel együtt sem lehet soha senki olyan, mondja a regény, mint a tősgyökeres helyiek.

A gyerek viszont már az új helyen születik, ott nő fel, neki már az lesz a hazája. Susan, az osztálytalálkozóra tartó autó egyik utasa, az egyik volt osztálytárs amerikaivá váló lánya már épp azt éli át az autóban, hogy amitől a szüleinek könnybe lábad a szeme, az „nem a sajátja, legfeljebb az anyjáié, nem az övé” [236.]. Számára az anya egykori otthona csak üres tér, ami ugyan a családja miatt az ő múltjának is része, de számára jelentését veszítette. Neki nem ez az otthona, és nem is lesz az soha. Az anya nosztalgiját, érzékenyülését, romantikus múltba révedését, túlzásait tinédzserként ösztönösen hárítja el, de az elszakadás mértéke és véglegessége ettől függetlenül is látványos.

A „felszámolás” és a „kiégetés” vissza-visszatérő fogalmai legalábbis erre utalnak. A múlt teljes hátrahagyása, a gyökerek és a kötelékek elvágása a regény terében megint csakis veszteségként értelmeződik. Vagyis Tompa elbeszélőjének és főhősének nézőpontja, világlátása inkább konzervatív, értékesnek, fontosnak, megőrzendőnek, a boldogság kellékének írja le a hazát, a hazaszeretetet vagy inkább -szerelmet, a közösséget és a közösség történetét, múltját, hagyományait. Nem véletlen, hogy kételkedve követi és értelmezi Ari nevű barátnője sorsát, ami tele van ország- és életformaváltozásokkal, idegen nyelvekkel és állampolgárságokkal, ami maga az örökös változás, elszakadás és megérkezés. Ez a mobil életforma, amiben természetes, hogy egy új lehetőség miatt akár az egész család pakol és költözik, épp azért riasztó a névtelen főhős számára, mert minden költözés leszakítja az ilyen embereket a múltjukról. Sokkal együttérzőbb, megértőbb Ritával, aki a kutatóintézete költözése miatt kényszerül csomagolni, aki emiatt úgy látja, mindent elvesztett, minden kezdődhet előlről. Mintha minden költözés tortúra lenne.

Külön érdekes a spanyol epizód, melyben kiderül, hogy akár Spanyolországban is élhetne a regénybeli író. Egy évet töltött ott, a máig tartó nagy szerelem is ott teljesedett be, minden szép és idilli volt, de épp az idilli, a nyugalmas környezet vált végtelenül idegenné, az örök napsütés, az eső nélküli évszakok, a sár és a burjánzó növényzet hiánya, a köd és a hó hiánya, egyszóval a megszokott, az otthonos hiánya volt elviselhetetlen. Ezért a pár úgy dönt, visszaköltözik Pestre. Egy országváltás, egy tortúra elég volt neki egy egész életre tehát.

Milyen embernek ismerjük meg ebben a szituációban és ezen túlmenően a főhőst? Melankolikus, szorongásra hajlamos, csendes, érzékeny, magabiztos, ragaszkodó nő, aki nagyon figyel a körülötte lévő emberekre [családtagokra és barátokra], de nem sok embert enged közel magához. Figyel, de nem igazán jó megfigyelő, figyelmes, de nem mindenkivel empatikus. Ugyanakkor a nárcizmusával is küzd, és legalább olyan szívesen foglalkozik a saját szívügyeivel, bánatával, nehézségeivel, mint másokéval. Szereti önmagát, elégedett az életével és az eredményeivel, és ha voltak is komoly kételyei saját döntéseivel kapcsolatban, azokat épp most, az elbeszélés során igyekszik eloszlatni. Nem különösebben összetett regényhős, de még így sem jól kidolgozott. A gondolkodása,

értékrendje már az első néhány fejezetben kiismerhető, azután semmilyen meglepetés, váratlan fordulata nincs. Pont olyan volt egyetemistaként, mint amilyen dedikálásokat osztogató, ünnepelt íróként. Nincsenek dimenziók, nem változnak a tulajdonságai, ugyanaz a haj, ugyanaz a szem, ugyanaz a személyiség minden oldalon. Ráadásul az időtávlatok változása nem befolyásolja az ábrázolás élességét, vagyis a visszatekintés ugyanolyan részletesen láttatja a diákkori éveket, mint az elbeszélés idejének történéseit, pedig közben harminc év telt el. Ez a statikusság, kiszámíthatóság nem tesz jót a könyvnek, de, talán a sok-sok párhuzamos történet miatt unalmassá sem teszi.

A főhős fiktív és az író nyilvános információkból összerakható életrajza nagymértékben fedi egymást, úgyhogy az is kérdés lehet, miért igyekszik az elbeszélő, egyébként elég ügyetlenül, kihátrálni az életrajzi olvasat lehetősége alól, miért próbál újra és újra falakat húzni a szerző és a hőse közé. Az ezt szolgáló kiszólások [pl. „a hős és a szerző sohasem azonos”, 52., „A szó mögött semmiféle valóság nincs”, 110.] szemináriumi szintűek, túl direkt, fontoskodók, tetszelgők. Önéletírásról általában akkor beszélünk, ha egy mű szerzője, elbeszélője és szereplője retorikailag azonos, ami legtöbbször egy tulajdonnév egyezésében nyilvánul meg. Az önéletírás beszédmódja mindig referenciális, a valóságra vonatkoztatott. Tompa regényében a főszereplő és a valós szerző viszonya nem az azonosságon, hanem a hasonlóságon alapul – névazonosságról pedig már csak azért sem beszélhetünk, mert a főhős nincs megnevezve. Mégis létrejön az az önéletrajzi tér, amelyet a szerző korábbi művei, interjúi és a róla szóló írások együttesen alkotnak: a szerző a publikációk során, a nevének keresztül a neki tulajdonított önéletrajzi tér részévé vált. A szerzőt természetesen mindig az írásai, és nem anyakönyvi kivonata alapján azonosítjuk – Tompa Andrea esetében a *Haza* főhőse épp ezért választható le nehezen a valósnak képzelt szerzőfiguráról. Ha van önéletrajzi paktum, amelyben a javaslattevő a szerző, de a döntést az olvasó hozza, akkor a szerző javasolhatja, kérheti azt is, hogy a művét ne önéletrajzként olvassák – csakhogy a döntés ebben az esetben is az olvasóé. Ugyanakkor majdnem mindegy, hogyan olvassuk a *Haza* című szöveget – nem attól jó vagy rossz, hogy köze van-e a szerző életéhez, vagy sem. Itt csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az eltávolító gesztusok átlátszók, iskolások, ráadásul feleslegesek: „Ez a halálom. A referenciális olvasat” [348.]. De közben én sem szeretnék naivnak látszani: feltételezzük, hogy a szerző szándékosan használ ennyire erőtlén gesztusokat, és valójában épp azt szeretné, hogy még véletlenül se jusson eszünkbe másnak, mint önéletrajzi fikciónak tekinteni a szöveget.

Ha a regényt érdekelné a személyiség változása, akkor ebből a problémából kinőhetne egy lényegesebb kérdés, az, miképp lehet valaki önmaga, ha már nem ugyanaz, mint egykor volt. Azért fontos ez, mert a szereplők nagy része úgy vágyódik vissza egy már régen elveszett múltba, hogy alig vesz tudomást arról, hogy időközben nemcsak a szülővárosa, a régi otthona, hanem ő maga is nagyon megváltozott. A nyolcvanas évek Kolozsvárját már sehol sem lehet megtalálni, de az akkori tinédzserek sincsenek már sehol – merthogy felnőttek, meghíztak, megváltoztak. Nincs hová visszamenniük, és nincs kinek visszamennie. Az osztálytalálkozó három napja azt is megmutatja, hogy a régi nagy barátságokból, bulikból, bandázásból csak ennyi maradt, ez a három nap – ezalatt bőven kifulladás a beszélgetések (család, gyerekek, autó, munka...). Harminchatból még sokan maradtak, ami Kemény István klasszikusát, az *Egy napot* kell, hogy eszünkbe juttassa – és ahogy a versben, úgy

Tompánál is az a tapasztalat, hogy a filozófálgatásból, a nagy szavakból hamar lesz könnyű zsvaj. A közös eszméből pedig közös ivás. Szép metaforája a régi otthon idegenségének, hogy odafelé, tele várakozásokkal és az autóban a régi barátokkal utazik a főhős, visszafelé viszont már egyedül.

Ezzel együtt is úgy érzem, az egyes szám harmadik személyű elbeszélés, a személyesség eltávolítása nem volt jó döntés. Knausgård vagy magyar változata, Kun Árpád után ez a bűjőcska felesleges, a fontos szereplők meg-nem-nevezése, nagybetűs köznevek mögé rejtése [a Fiú, a Festő, az Orvos stb.] modoros, póznak tűnik. Talán nem erre tart az irodalom, amit az iméntiek mellett még Bereményi Géza új önéletrajzi regénye is igazol, amit joggal ünnepel a kritika, és szeret az olvasó – de emlékezzünk közben a szerző előző regényére, a *Vadnai Bébire*, amelynek a kudarca épp az egyes szám harmadik személyű önéletrajzi elbeszélésre vezethető vissza.

Az otthon és a haza utáni sóvárgás regénye a *Haza*, minden fejezetében, minden bekezdésében, sőt az egyes mondatokban is érződik az író nagysága, igényessége, a probléma fontossága, ám a mű egésze megoldatlan, a kitalált keret nem tartja egyben a történeteket. A könyv utolsó két fejezete azonban új dimenzióba helyezi, tulajdonképpen zárójelbe is teszi az azt megelőző több mint 400 oldalt. A könyv utolsó története ugyanis arra világít rá, hogy az igazi hazatérés, hazatalálás egy gyerek megérkezése az új családjába – és különösen így van ez, ha, mint itt, egy örökbefogadásról van szó. Ez a legfontosabb része a könyvnek, sajnos mégis gyengén van megírva: a gyerekszájtörténetek bájosak, cukik, de legfeljebb a családi beszélgetésekbe valók, itt inkább kínosak. Ugyanez igaz a kis, színes történetekre, a stoppolásra például – nem jó ezeket olvasni. Sokszor vannak itt felesleges, gyenge mondatok, és végig ott lebeg ezek fölött a giccsveszély. Mindent átjár az érzelgősség. A történet súlya azonban a megírás módjától függetlenül is érzékelhető: minden más csak nyavalygás ahhoz képest, hogy egy gyerek, akiről a szülei valamiért lemondtak, új családra, végleges otthonra talál. Ehhez képest nevetséges probléma, hogy az ember Kolozsváron vagy Budapesten él-e, hogy elfelejti-e Amerikában a magyar nyelv árnyalatait, hogy milyen nyugdíjasként kényszerből másik városba vagy országba költözni. Nem mérhető a gyerek hazatalálásához az a probléma, hogy van-e olyan tárkony az új országban, mint amilyennel a régiben sütötték a bárányt, hogy át kell-e a sokezer eurós fizetésért költözni családotól egy másik városba, hogy unalmasak-e a pálmafák, és túl sok-e a napsütés. Merthogy vannak, akik ennél ezerszer nagyobb problémákkal néznek szembe, akiknek valóban nincs otthona, nincs hazája, nincs senkije.

A könyv ezekkel az utolsó oldalakkal eléri, hogy olvasóként elpiruljak, amiért együttéreztem, drámainak tartottam a döntési helyzetet a spanyol tengerpart és Budapest között – hogy lehetett ezt a dilemmát komolyan venni? Hogy lehet erről önrónia nélkül írni, beszélni, ha közben milliók menekülnek Szíriából vagy Afrikából a háborúk és az éhínség elől [amiről ez a könyv nem ír], és gyerekek álmodnak az árvaházakban vagy nevelőszülőknél családról, otthonról, biztonságról? Ezeknek a millióknak csakis odahaza van a haza, a biztonságot jelentő négy fal között, ahol nyugodtan aludhatnak. Hol van ehhez képest azoknak a középosztálybeli és középkorú embereknek a sorsa, akikről a regény nagyobb fele szól, akik amiatt panaszkodnak, hogy az új lakóhelyükön más ízű a csapvíz, mint a régi helyen volt. Mennyire nevetséges a könyv első négyszáz oldalának panaszáradata a svédek barátságatlanságáról, az amerikaiak gyökértelen-

ségéről, a német tudományos élet iparszerűségéről és, még egyszer, a spanyol táj ridegségéről mindezekhez képest. Ha másért nem, ezért a felismerésért érdemes elolvasni Tompa Andrea regényét. Jelentős tett, hogy képes minderre, önmagunkra rányitni a szemünket – biztosan nehezebb lesz ezek után panaszkodnunk. *[Jelenkor]*

BEDECS LÁSZLÓ

Zoli meg én

NEMES Z. MÁRIÓ: *BAROKK FEMINA*

Nemes Z. Mária új verseskönyve a költői életmű eddigi legjelentősebb darabja. A *Barokk Femina* egyszerre értelmezhető egy, a költői világ immanenciáját tételező, valamint egy a nagyon is valóságos félmúltbéli eseményekkel és a szerzői életúttal párbeszédre lépő alkotásként. Ez utóbbi vonatkozást, még mielőtt az explicit történeti-politikai dimenzió jelenlétéről megbizonyosodhatnánk, már pusztán csak az is meglehetősen egyértelművé teszi, hogy a kötet miként jelöli ki a versekben színre vitt események lejátszódásának időintervallumát [2006. szeptember 4. – 2006. október 23.]. A végpont, október 23-a ebben az összefüggésrendszerben azonban nemcsak a könnyűszerrel referenciális keretek közé illeszthető „hatalomátadás” pillanata lesz [„Ez nem FORRADALOM, hanem hatalomátadás.” [18.]], hanem egy új, a könyv által aprólékos részletességgel felépített költői nyelv kiteljesedésének eseményévé, a nyelv forradalmává is válik. A nyelv mint ilyen a forradalom egyetlen lehetséges tere: „Téged is pofoztak már föl, amikor / lezuhantál az ALAPNYELVBE [...] egyedül ott lehetséges a FORRADALOM” [18.]. Ezért is jelenhetnek meg a szupplementumszerű létmóddal bíró *Femina-kommentárok* [Alföld, 2019/11.; Kalligram, 2019/11.], és ezért uralhatja a kötet nyelve – tipográfiástul – az arról készített interjút [Az „őszinteség” kódjai önmaguk ellen fordulnak, Litera.hu], azt sugallva, hogy a nyelv forradalma, mely a *Barokk...*-kal végbement, a szubjektiváció alapműveleteként értelmezhető fordítás ellehetetlenülését, ezzel összefüggő módon pedig a metanyelvek kontamináció általi bekebelezését okozza. A nyelv ezen teljesítménye felfüggeszti az esztétikai és a politikai egyértelmű megkülönböztetését lehetővé tévő értelmezői műveleteket. Az így létesülő megszólalás, hiába olvasható a kötet akár azok kódjait működtetve is, mind a költői nyelv exkluzivitásának, mind pedig instrumentalizálhatóságának [és az előbbieik ironikus perspektiválásának] szemléletmódjától eltávolodik, kritika alá vonva ezek – ugyanazon érme két oldalaként elgondolható – hagyományait [használatra mutat rá: Bartók Imre, *Szomorú*, dunszt.sk; a kötetet az előbbi paradigma keretein belül maradván értékeli: Pintér Dóra, *Ön- és közmarcangolás*, Múút, 2019/4; és bírálja: Vida Kamilla, *Engedjünk szabadon*, ÉS, 2020/1. [Vida szövegének éles kritikájáért lásd: Bartók, i. m.]]. Ez alól a kritika alól értelemszerűen a nyelvi reprezentáció [közlés, kifejezés, ábrázolás] logikája sem vonhatja ki magát [„Így lesz közlésre képtelen / az IRODALOM” [19.]]. A *Barokk Femina* nagyszabású téje innen nézve nem más, mint hogy lebontsa és újralétesítse a költői beszéd lehetőségeinek alapjait, és ezáltal a költészet egy, a magyar irodalom történetében radikálisan újnak tekinthető, annak horizontján túlmutató formáját teremtsen meg.

A könyv számtalan kihívást állít az olvasó elé. Ezek közül a legalapvetőbb a lírai én elgondolhatóságát illeti. Habár a *Barokk...* megszólalásmódja grammatikai értelemben nem szakít a személyesség kódjaival, benne az én széttagolódása és megtöbbszöröződése figyelhető meg. Ennek több oka van. [1.] Az én integritásának garanciáját jelentő organikus műalkotás eszménye egyrészt a kötet azon intertextuális szövegalkotási technikája miatt szenved el traumákat, mely Nemes költészetének már korábban is szerves része volt. Ez egyszerre jelenti idézetek és önidézetek szerepeltetését. Vegyük észre, a cím maga is önidézet: az *Alkalmi magyarázatok...*-kötet *Barokk Femina* című versére mutat vissza. [2.] Nyilvánvaló, hogy a *Barokk...* lírai énje nem kezelhető egyetlen, önidentikus entitásként. Ez azonban nem a metamorfózisok és hibridizációs eljárások logikájából következik [ezek önmagukban még mit sem változtatnának a megszólalás nyelvi karakterén], hanem abból, hogy a versek énje nem egyszerűen csak hasadásokon megy keresztül, amelyek kiterjesztik, heterogenizálják és kollektívizálják létének egyre táguló körét [Zoli, Zoli-Zoli, Zoli-Zoli-Zoli, Zolik], hanem eleve nem rögzíthetők egy szubjektum megnyilatkozásaként. Ha figyelmesen olvassuk a kötet verseit, mint látható lesz, akár arra is találhatunk példát, hogy az én egy olyan pozíciót foglal el, amelyet egy másik vers a „JUDITOK” alakzatához és jelentésköréhez társított. A naplóforma, amelyet a kötet paratextusával imitál, a napló-, de inkább: a naplóregény-hagyomány [*Privát. Részletek egy verses regényből*, Tiszatáj, 2018/11.] felől tehát sokkal inkább saját működésképtelenségének emlékműve, mint egy, a költői megszólalást stabilizálni képes műfaji keret [a naplóforma szubjektumlétesítő – és önHITELESÍTŐ – erejének felszámolására hívja fel a figyelmet Urbán Bálint kiváló tanulmánya is: *A barokk és az ideológia*, Kalligram]. A *Tiszatáj*-publikáció alcíme által implikált regényszerűség tekintetében ugyanez állapítható meg, noha a „TELEP”-szál kétségtelenül értelmezhető autobiografikus keretek között.]. [3.] A kötet hálózatos szemantikai építkezése a jelentés megalkotásának és felbontásának egyidejű mozgását viszi színre, vagyis egyszerre értelmezhető egy rendszer megalkotásaként és a káosz elszabadításaként. A versbeszéd ezáltal túllép önmagán, eltávolodik elsődleges nyelvi utalásstruktúrájától. Ennek az externalizáló mozgásnak az értelmi egységek folytonos újrakontextualizálódása és ebből következő szemantikai újrendeződése a motorja [erre remekül mutat rá: Fülöp Barnabás: *Hidranász és ősvár*, Litera.hu.].

A *Barokk...* szövegekői kapcsolatait illetően nem csupán az irodalmi idézetekre és allúziókra, hanem a szerző teoretikus és mozgalmi [*Hungarofuturista Kiáltvány*] munkásságára vonatkozó kérdések is felmerülhetnek. Ez a sajátos helyzet részben annak köszönhető, hogy – mint azt a recepció kiemelte – Nemes költői és értekezői munkássága között nincsenek igazán éles határok, ezek jellemző stratégiáik és érdeklődési körük tekintetében nagyfokú hasonlóságot mutatnak. A szerző *Kacsacsőrű-emplős-várás Kenguru-szigeten* [Prae, 2017/1, 90–107.] című tanulmánya például könnyűszerrel olvasható egyfajta önmegértési kísérletként is, de általában is elmondható, hogy Nemes kiterjedt és sokrétű értekezői munkássága, valamint az irodalmi élet szervezésében betöltött szerepe, kulturális tevékenysége rendkívül erőteljesen befolyásolja költészetének domináns értelmezői kódjait. Annál is inkább, mivel Nemes – és ez csak bonyolítja a helyzetet – saját költészetének egyik legjobb értelmezőjeként mintegy rendre elbizonytalanítja a költő és az értekező közötti megkülönböztetés Kantra [*Az ítéleőőr kritikája*] visszavezethető eljárásait, még hozzá markáns, koherens és hatékony

interpretációs kereteket felkínálva a recepció számára. Habár ezektől teljes mértékig elzárkózni nem lehet és nem is kell, a *Barokk Feminát* ezek által vezetve megközelíteni meglehetősen problematikus gesztus, hiszen egy effajta közelítés lényege szerint zárja el az utat a szóban forgó korpusz saját kérdéseinek érvényre jutása előtt. Amíg azt feltételezzük, hogy a mozgalmi szövegek és értekezői megnyilatkozások (és Nemes Z. Márió esetében ide tartoznak az interjúk is) felől egyenes és problémátlan út vezet a művekhez, rosszul értjük a *Barokk...* poétikájának irodalom-, tudás-, történelem-, politika- és társadalomkritikai következményeit („de hát / minden HAZUGSÁG volt eddig is” [29.]). Az életmű különböző szférái közötti összetett és sok szempontból meglehetősen terhelte viszony értelmezhetőségének kérdései, melyek mint kérdések a szerzői tevékenység és önértelmezés autoritásának fenntartása és megerősítése helyébe kell hogy lépjenek [tudomány vs. ars poetica, kritika és önkritika, a diszkurzív rend aláásása és szabályozása; intézményes pozíciók és intézményen kívüliség, kanonizáció és önkanonizáció, a hatalmi ágencia heterogenitása], és amelyek megválaszolhatósága végső soron a korpusz nyelvi létmódjának megértésén áll vagy bukik, a recepció egy következő és lassan nagyon is időszerűvé váló szakaszára tartoznak.

A kötet szövegalkotási technikájának újdonsága a szerző munkásságában elsősorban nem a változatos hagyományokkal fenntartott intertextuális kapcsolatokban, hanem az önújraírás és ezzel összefüggő önújraértelmezés rendkívül erőteljes gesztusaiban keresendő. Szembetűnő persze a magyar irodalmi modernség alkotóinak erős jelenléte, de külső utalásokra példákat maga a szerző is hoz a már idézett *Litera*-interjúbán. Ilyen a kommentszekciók világa vagy a kötet „skizoesztétikai kánonja”. Rendkívül fontos azonban, hogy Nemes költészetének műfaji-regiszterbéli „radikális hibriditása” [Mohácsi Balázs: *Radikális hibriditás*, Műút, 2015/1, 67–72.] az eredetkérés aktusait a kötet törekvéseivel alapvetően szembemenő kísérletekké is avatja. A *Barokk...* poétikai és világnézeti tekintetben is szokatlanul tág merítésű intertextuális hálója [hogy csak néhány példát említek: a *Jelenések könyvétől* Vörösmarty, Antonin Artaud-n, H. Rider Haggardon, a Charlotte Beradt könyvében [*Das Dritte Reich des Traums*] szereplő zsidó ügyvéden, továbbá Makovecz Imrén át Csoóri Sándorig], mint Urbán [*i. m.*] kiemeli, éppen a – domináns hagyományvonalakat, azok mellett elköteleződve, kitermelő – politiko-irodalmi diszkurzív kikülönülés, identitásalkotás alapstruktúráját függeszti fel. Nagyon pragmatikusan fogalmazva azt lehetne mondani, a beszéd innen nézve mindig túlmutat az annak értelmezési kereteit rögzíteni próbáló ökonómiai renden, és ezért nem is annyira az válik lényegessé, hogy az irodalmi megszólalás mely hagyományvonalatokban horgonyozza le magát [bár azok kétségtelenül magukban is jelentések], hanem az, hogy ezeket – komplexitásuk a végsőig növelve – miként dinamizálja egymás viszonyában. Így módon itt nem az *eredet*, hanem a jelentésalkotási és -kioltási *folymat* lesz központi jelentőségű. Ennek kitüntetett esete például az idézéstechnika egy önreflexív kommentárja [„ANYA paradicsomot passzírozott, és / ilyenkor mindig kibuggyanak a »szabadság / vöröstre érett keményhasú gyümölcsök«. / A Kassák-idézet helytelen használatát el-/ítélem” [8.]], továbbá az, amikor az ALAPNYELV-hez hozzákapcsolódó Juhász Gyula-idézet egy *Alkalmi...*-vers [*Záradék C.-nek*] újraírásába megy át [„mert az EREKCIÓ / nem vész el, csak átalakul. Ott van a szóközőkben, / a nulla belsejében, minden félrecsúszott nyakkendőmben, / és elvétett szavamban. Mert ami nem

tisztul tovább, / az már nincsen, és ami felesleges, az most / történik meg.” [11.]). A „mind megtörténik” „most / történik meg”-gel [Kiemelés – B. G.] való felcserélése az előbbieket a felesleg poétikájához és abban uralkodó performativitáshoz kapcsolja: a *Barokk...* versbeszéde nem reprezentálja a felesleget, hanem termeli, méghozzá az inherens heterogenitása által előidézett nyelvi események formájában [ez alól az ALAPNYELV sem képez kivételt]. Az eredetkereső olvasói stratégia menetrendszerű játékba jötte ezáltal egy jól előkészített csapdába vezet: a diszkurzív lehorgonyzás műveleteinek kísérlete önnön működésképtelenségével, a nyelv kisajátításának esetlegességével és erőszakosságával, tehát az értelemalkotó és -lebontó felesleg redukciójával szembesíti. A beszélő én tekintetében a szövegköziség ezen összefüggésrendszere azzal a nyilvánvaló következménnyel jár, hogy identitása, radikális nyelvi hibriditása révén sokkal inkább találkozási, ütközési vagy metszéspontként, a beszélt/megidézett diskurzusok révén heterogénként érzékelhető, át- és átrendeződő belső viszonyokkal bíró és e viszonyokat a maguk poétikai-politikai feszültségeivel együtt a feleslegtermelés folyamatába becsatornázó tartományként gondolható el, mint a naplóforma által implikált narratíva jól körülhatárolható alanyaként [léte részben épp ezért marad visszavezethetetlen mind a kötetben színre vitt politikátörténeti [társadalmi], mind pedig a pszichopatologikus [személyes] történetelemekre]. Ezt a tartományt ugyanakkor – és ez a *Barokk...*-ot élesen elhatárolja az 1990-es évek nyelvjátékos artisztikumától – nem a nyelv szuverenitása, hanem a diskurzusok explicit politikai tételekkel is bíró összjátéka, konfliktusa és egymásra hatása határozza meg.

A fentebbiek teszik elkerülhetlenné a költői életmű újraírását és -kontextualizálását. Ennek referenciái szétoszlanak a korábbi kötetek között – ugyanakkor nem korlátozódnak feltétlenül azok körére: a „MAGYARÁZATOK”-kal kapcsolatos szakaszok, amelyek a 2006-os kötet újraértelmezéseiként jelennek meg („A MAGYARÁZATOK ezért se MAGYARÁZHAT / meg semmit, hiszen a HAZUGSÁGON, / nincs mit MAGYARÁZNI” [14.]), például egyszerre utalnak az *Alkalmi...*-ra, valamint Petri György *Magyarázatok M. számára* című könyvére [a monogramok használatának átmentése az *Alkalmi...*-ból csak tovább erősíti ezt a kapcsolatot]. Ugyanakkor, mint fentebb jeleztem, az önidézetek hálójából kiemelkedik a 2006-os kötet *Barokk Femina. (és lantzene)* című verse, amellyel kapcsolatban a *Barokk...* így fogalmaz: „Érzésem szerint eddig túl keveset beszéltek a / BAROKK FEMINÁRÓL, noha hamarosan lényegbe- / vágó következményei lesznek. Vegyük először a lantzenét. Ezt már most mindenütt hallani, amin nem is lehet / csodálkozni, hiszen a ROHADÓ NÉP szíve tele dallal. / Vagyis ez az ALAPhang. És már akkor megadatott, / mielőtt megszülettünk volna, valahol a hideg erdőben. [...] Játsszódik mindez Pápán az ezredforduló / környékén.” [16.] A még sortörését illetően is egy másik műre [József Attila: *Anyám*] utaló vers ekként a *Barokk Femina* Walter von Schatten [„egy kóborlovag, aki bele- / égett a páncéljába” [16.]] és Frau Mesmer közötti párbeszédét azonosítja a lét diszpozíciójaként. Amennyiben ez a párbeszéd nem más, mint „ALAPhang”, vagyis az ALAPNYELV alapja, az alap, amelyben és amely által a nyelv létesülhet, az *Alkalmi...* verse szervezi – megelőzve és megalapozva („Az ALAPNYELVET meg nyilván / nem beszélük, de legalább az ALAPNYELV / beszélíli őket” [22.]) – a *Barokk...* megszólalását [az ALAPNYELV és lantzene összekapcsolódásához lásd még: 48.]. A referenciaművet a szereplők szavai egymásnak ellentmondva zárják [Walter von Schatten: „Lehetünk / bármilyen tárgy, az árnyéka mindig vetület. Nem a

mondat számít, hanem ahogyan érted.” Frau Mesmer: „Én már nem mondok semmit, Uram. / [Azt hiszem, itt már el se várhatod.] / Ez már egy másik nyelv és párhuzam, / amiben nem vagyok kifejezhető. / Stilizálhatod, ahogy akarod, / minden erdőben van egy hideg fa, / de te fogsz választani aközött: / a teste leszel vagy az árnyéka.”) A *Barokk Femina* az azonos című kötet megszólalásának diszpozícióját szervezve a reprezentáció határain való túllépés alapprogramját írja a művek szövetébe. WvS a mondatot a tárggyal, az értelmet pedig a tárgy vetületével azonosítja, a nyelvvel kialakítható viszony eredendő szubjektivitása mellett foglalva állást. FM ezzel szemben arra mutat rá, hogy ő ezek között a keretek között többé nem „kifejezhető”. Ennek a rejtélyes megállapításnak az az oka, hogy ő, ellentétben beszélgetőtársával, aki neve révén – a *[der] Schatten* árnyékot, árnyat, árnyalakat jelent – messzemenően illeszkedik a tárgy–vetület–viszony kereteibe, nem értelmezhető ezek között. FM tehát pontosan arra céloz, hogy WvS-t a nyelv irányíthatatlan mozgása a tudtán kívül beléptette az általa felvázolt, megvilágító erejűnek szánt képbe, és így e kép értelmezhetőségét, annak függvényévé avatta, hogy saját nyelvi megtestesülését annak részeként („a teste leszel”) gondolja el vagy sem („vagy az árnyéka”). A nyelv innen nézve ugyan valóban bír – a szubjektivitással eredendően összekapcsolódó – reprezentációs dimenzióval, azonban ennek kizárólagossá emelése szükségszerűen dönt amellett, hogy a nyelv nem jelölő, csupán viszonyokban feltáruló, ugyanakkor az értelemalkotást nagyon is befolyásoló, hiszen azt a döntés mozzanatában minimum felfüggesztő tartományáról nem vesz tudomást. A nyelv Frau Mesmer szavainak tanúsága szerint tehát nem gondolható el pusztán a reprezentáció logikája szerint. Sőt, a nyelv szubjektumfüggetlen nyelvisége éppen hogy megakasztja, felfüggeszti és újraindítja a tárgy és vetület, mondat és értelem, alak és árnyék, jelölő és jelölt közötti egyértelműnek látszó viszonyokat. Ha a reprezentáció struktúráinak felbontása a nyelv – a fenti értelemben diszpozícióként elgondolható – nyelviségéhez tartozik, a *Barokk...*-ban a képi ábrázolás rendre megfigyelhető túlhajtása és önmagába omlása, mintegy a szövegalkotás alapprogramjaként, a nyelv e tartományának szóhoz juttatását célozza. Azt is lehetne mondani, hogy nyelv Nemes Z. Márió új kötetében éppen ott tárul fel nyelvként, ahol a reprezentáció médiumaként összeomlik („bonyolultabb és ritkább találkozásokat / kínál, keskeny kötélhez hasonlókat, / kötélhez, amely tüzet fog ugyan, de / el nem szakad.” [Kiemelés – B. G.]).

Ahogy utaltam rá, a kötet rövidebb-hosszabb szó szerinti átvételeket tartalmaz a korábbi könyvekből. Ráadásul a „SZÉP”, a pszichiátria, a különféle tejek, a fog vagy a kéz, „a LEVIATHÁN”, továbbá a „ROVARARCÚ KURVA” figurája szintén a korábbi kötetekre utal vissza [a telepés időszak költői termésének összefoglaló jelölője a „SZÉPVERSEK”]. A „Juditok” [a *Barokk...*-ban „JUDITOK”), első feltűnését tekintve, az *Alkalmi...*-ből, „Zoli” pedig *Bauxit*ből származik, míg például a *Barokk...* összefüggéseinek tekintetében rendkívül lényeges vidék („VIDÉK”) legfontosabb vonatkozási pontjaként a *Bauxit* utolsó ciklusa mellett *A hercegprímás...* azonosítható. A Judit nevű alak az *Alkalmi...* két versében is feltűnik, egyből többes számban [ami a tulajdonnevet mintegy köznévi helyzetbe hozza], megelőlegezve alakjának *Barokk...*-béli mitikus kiterjesztését („JUDITOK papnői” [31.]), ugyanakkor itt, akárcsak majd a *Bauxit*ban, még megtartva szingularitásának – és ezáltal antropomorfizálhatóságának – lehetőségét: „És hol vannak azok / akik Juditok? [...] Hogy menjünk valamire. A Juditokkal. [...] Ezt a Judit-dolgot le / kéne zárni. [...] Judit álsága kijózanít.” [*Alkalmi magyarázatok* a

húsról); „Juditot kéne felruházni. Valamivel, ahol lakhat. De ő csak férfi szeretne lenni, mert nem szereti a nőket.” [Szabályos közlekedés]. A Zoli-figurához való visszanyúlás ugyanakkor még az ennél is direkter önidéző gesztusok körébe tartozik. A *Zoli meg én* című vers, úgymond Zoli születésének helye, egy, az eseményyszerűség időbeliségét a fentebbiekhez [„mind”/„most”] hasonlóan módosító, továbbá egy, a szóban forgó magazint – egy korjelölőnek tekinthető betoldással – determináló változtatást leszámítva szóról szóra átkerül a *Barokk...*-ba [„Gyűjtött már magazint is. De akkor / nem történt semmi.”; „Gyűjtött már BEST magazint is. Akkor / még nem történt semmi.” [23.]]. A szövegtörmelékek, átiratok és allúziók meghatározó erejű kötetbéli jelenléte az önidézetek elgondolhatóságának perspektívájából a versépítkezés moduláris logikájára mutathat rá. A modularitás logikája a leválaszthatóként, mozgathatóként, beépíthetőként – tehát eredeti összefüggésszeréhez nem szervesen kapcsolódóként – tételezett szövegegység tekintetében egyszerre nyilvánítja meg az értelemképződés kontextusra utaltságát és a kontextusról való mindenkori leválás mozzanatát (és ezzel a jelentéslétesítés arbitrális jellegét). Ez a textuális mozgás elkerülhetetlenül mutat rá a beszélő én önmagánál létének, jelenlétének, az intencionalitás struktúráinak eredendő hiányára. A jel ismétléskarakterének ez az implicit kiemelése destabilizálja az ént, hiszen szétkapcsolja a személyesség és a megnyilatkozás, a szubjektivitás és a nyelv struktúráit, az előbbi ez utóbbi, valamint az azokat újralétesítő kontextus viszonyában hozzáférhetőként jelentve be. Az önidézés tehát két egymással intim kapcsolatban álló, látszólag identikus, ám különböző, más és más módon referencializálható hangot tételez. Mint ilyen, a *Barokk...* versbeszédébe írja ezek differenciáját, vagyis az én saját magával való egybeesésének képtelenségét.

A Zolik szerepének kötetbéli felfokozottsága, akárcsak a korábbi vers, emelt ráadásul a szerző középső nevét is megidézi, amely az *Alkalmi...*-hoz kötődő 2004–2005-ös, tehát a *Barokk...* öszét közvetlenül megelőző évek publikációiban [pl. *Életkörülmények; az életközösség*] még nem redukálódott monogrammá. A Zoli név a Zoltán becézett alakjaként, akárcsak a naplóforma, maga is a személyesség struktúráit imitálja, hiszen pusztán létevel azt sugallja, hogy a szerző legbensőbb, csupán a beavatottak számára hozzáférhető érzéseivel és gondolataival szembesít. A valóság ennél persze, mint arra már egyébként a *Zoli meg én* verscím is utalt, nem is állhatna távolabb: „Általában még a reggeli előtt ki tudok jönni Zoliból, de előfordul, hogy sírnom kell, és nem vagyok elég mérges. A doktor úr elégedetlen velünk.” Zoli *Barokk...*-béli színre lépése is egy ezzel analóg, sőt az én és Zoli differenciáját és elválaszthatatlanságát még erőteljesebb kihangsúlyozó viszonyt jelenít meg: „Miótán meghaltam, Zoli kivonszolta a testemet / a konyhából [...] Még szerencse, hogy mindketten jó erőben voltunk.” [8.] Zoli a mindenkori beszélő én másika, akitől az nem tud és nem is akar megszabadulni. Ez a másik újabb és újabb elemekre bomlik, amelyek egymáshoz képest is különböző karakterrel bírnak [„szóval IRÉNKE NÉNI nem érti, de hát eddig se / értettük, vagy hát az egyik Zoli igen, de ő már nem / nézi, mert neki túl ZSIDÓ lett” [29. Kiemelés – B. G.]]. A Zolik megállíthatatlan termelése az én kiterjesztésének végsőig fokozását eredményezi: a „FORRADALOM” pontosan akkor ér célta, amikor az én és a Zolik beveszik a bevehető zónákat [„Nem, minket nem gátol / semmilyen Én, ha MINDEN a sajátom.” [59.]]. Ezt a mozgást azonban nem egyszerűen csak a szubjektivitás felbomlása hajtja, hiszen a feleslegtermelés

gépezete az én hasadásait testi – tehát, mint a kötet plasztikus képei hangsúlyozzák, nagyon is anyagi – meg többszöröződésbe, valamint az élet ezzel egyidejű totális inkorporációjába fordítja [„Mert ebben / a jelben fogunk győzni, én meg a Zoli, / midőn nem lesz már ÉLŐLÉNY rajtunk / kívül Budapesten.” [27.]; „Hatmillió tonnányi Zoli vagyok” [62.]; „Zoli látta a Zoli-hordákat” [71.]; „A BAROKK / himnuszok hatására a PÉNISZ méterről méterre haladt / előre [...] A BAROKK behálózta a tíz emeletet minden irányba, / Zolik csüngtek a végén” [74.]. Az élet poétikai szerepének kitüntetettsége *A hercegprímás...* kapcsán Lengyel Imre Zsolt hívta fel a figyelmet [*Felbomló tájban*, Magyar Narancs, 2014/45.]]. A feleslegtermelés poétikája tematikus szinten egy heterogén identitásstruktúrával bíró kollektív organizmus megalkotása [„az ÉLET BAROKK lett” [36.]; „Nincs elég Zoli, elbánni ennyi / Zolival.” [62.]], nyelvileg pedig egy ennek analógiájára elgondolható, de – mint látható lesz – ahhoz képest egészen másként viselkedő nyelv létesülése felé tart [„Hogy ÍRD ÉS / MONDD az ALAPNYELV felfalja végre a FIDESZT.” [68.]]. Az ALAPNYELV ennek a nyelvnek az allegóriája: ami a részévé válik, szigorú értelemben elveszíti igazságértékét, hiszen nem lehet nem igaz [„a / HAZUGSÁG az ALAPNYELV része, tehát IGAZ” [33.]; *Ua.*, 63.]. Az ALAPNYELV kívül esik az én és a másik, a szubjektumok és az objektumok, a valóság és a fikció, az igazság és a hazugság megkülönböztetésének rendjén.

Ahogy fentebb kiemeltém, a *Barokk...* – anélkül, hogy ezt jelezné [erre reflektál is: „ALAPOSAN magamba nézek. Kitapintom a törés, / a be nem vallott elcsúszás meghatározott pontját.” [33.]] – folytonosan újrapozicionálja a megszólalás eredetét. Ennek remek példáját nyújtja ugyanazon jelenet kétféle, két különböző perspektívából való színre vitele, amikor is a beszélők kölcsönösen JUDITOK-ként azonosítják a másikat: „Az éjszakai buszon tegnap elromlott / a világítás, mocsárdobozként süllyedtünk / Újpestig. Egy JUDITOKAT figyeltem a szomszéd ülésen, mocorgásából éreztem, tetszem neki [...] A busz megállt a Gyöngyösi utcánál, és a / JUDITOK leszállt, természetesen követtem [...] Egy zsákutcába csalt, ahol már nem volt merre / hátrálnunk, de hát ez a forró ősz nem az elfojtásról, / hanem a feltámadásról szól.” [12.]; „mint amikor az a JUDITOK / az éjszakai buszról hazáig követett, és aztán / még reggel sem tudtam a darabjaival mit / kezdeni” [40.]. A *Barokk...*-ban nincsen olyan rögzített nézőpont vagy jelölő, amely a többi fölé rendelhető, rálátást biztosítva azokra. A kötet a perspektívaváltásokkal kapcsolatban túl az előzőeken ráadásul az értelmezés – elkerülhetetlen – tévútjait is kijelöli: „A valóság fél a költészettől, EMBERUTÁNZÁSBA / kezd, hogy Zolit szaporítsa. Zoli-harmadolás és / -negyedelés után, Zoli-Zoli-Zoli se tudja már, hogy / melyik feje hol áll. A BAROKK HIDRA vagyunk” [34.]. Az olvasás eszerint nem más, mint az a gyakorlat, amely szembeszegül a nyelv összeomlásának eseményeivel, és mindenáron ragaszkodik a megnyilatkozások stabilizálásához [azok eredetének kijelöléséhez, a hang antropomorfizálásához], vagyis ahhoz, hogy az ént, még akkor is, ha észleli a nézőpontok különbségét, sőt azt is, hogy a versbeszéd Zoliról folyamatosan E/3-ban nyilatkozik meg, Zoliként azonosítja [„Csinálj nekem Zolit, ha már én is a Zolid vagyok.” [49.]]. A kötet tehát az olvasás előrevetett pályáit saját poétikájának alakításába csatornázza. A Zolik termelése szigorú értelemben eszerint nem a nyelv, hanem az olvasás oldalára kerül, azonban az olvasás szubjektum-előállító teljesítménye már előzetesen nyomot hagy a nyelven, amely megszólal. A *Barokk...*-ban rejlő megkülönböztetés, amely a nyelv nyelviségét elválasztja a nyelv közlőfunkciójától, innen nézve azt implikálja, hogy

a kötet csakis akkor értelmezhető az előbbi szem előtt tartva, ha kiiktatjuk az olvasás reprezentációelvű logikáját. Ugyanakkor a kötet ezt a mozzanatot pontosan azáltal, hogy önnön terébe belépteti az antropomorfizáló olvasatok teljesítményét, a maga teljességében lehetetlen feladatként jeleníti meg [az ALAPNYELV nem véletlenül eleme saját magának]. A nyelv mint olyan érzékelhetővé válása – a nyelv forradalma – ezért is jelentkezik úgymond az értelemtermelő olvasáson túlról, eseményként [„ritkább találkozásokat / kínál” [Kiemelés – B. G.]]. A Zolik termelése ebben az összefüggésrendszerben az olvashatóvá válás inskripciójának, egyfajta – az olvasásfenomenológiai alakzat határaitól való rámutatás érdekében – túlhajtott prosopopeiának az eredménye, amely egyszerre erősíti fel az antropomorfizáló olvasatok tendenciáit, és siklatja ki azokat, hiszen ahelyett, hogy egyetlen stabil identitás megalkotását vinné színre, az antropomorfizáció műveleteinek burjánzását nyilvánítja meg. A feleslegtermelés gépezete tehát messzemenően ráutalt az olvasásra, sőt bizonyos értelemben azonos azzal. A „BAROKK HIDRA” előállítása eszerint nem a nyelv – ahumán – nyelviségének, hanem a nyelv ellenállásának megtörését megcélzó olvasói stratégiáknak köszönhető.

A *Barokk...*-ban Walter Benjamin szavai visszhangzanak: „A szuverén reprezentálja a történelmet. [...] Ha a modern szuverenitás-fogalom a legfőbb, fejedelmi végrehajtó hatalomra fut ki, a barokk a kivételes állapotról folytatott eszmecseréből fejlődik ki, és azt jelöli meg a fejedelem legfőbb funkciójaként, hogy ezt az állapotot kizárja. Az, aki uralkodik, már eleve arra rendeltetett, hogy diktatórikus hatalom birtokosa legyen a kivételes állapotban, ha azt háború, lázadás vagy más katasztrófák előidéznek. Ez a tételezés [Setzung] ellenreformációs. A reneszánsz gazdag életérzéséből felszabadul az, ami világi-despotikus benne, hogy a teljes stabilizáció, egy éppúgy egyházi, mint állami restauráció ideálját bontakoztassa ki annak összes következményében. [...] A barokk vallásos embere azért kapaszkodik annyira a világba, mert úgy érzi, hogy azzal együtt egy zuhatag felé űzetik. Nincs barokk eszkatológia [...]” [Walter Benjamin, *A német szomorújáték eredete*, ford. Rajnai László = ÜÖ., *Angelus novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*, vál. és jegyzetek írta Radnóti Sándor, Magyar Helikon, 1980, 242–244. [A fordítást módosítottam – B. G.]] A barokk és a szuverenitás schmitti fogalmának Benjaminnál megfigyelhető összekapcsolása arra emlékeztethet, hogy a *Barokk...* versbeszédének fenti eseményei tulajdonképp szemben állnak a burjánzás totalizáló jellegű formációinak előállításával, hiszen a barokk tendenciája szerint éppen a „világi-despotikus [...] teljes stabilizáció” oltárán áldoz, miközben szükségszerű módon helyezkedik szembe a háborúval, a lázadással és más katasztrófákkal, amelyek az „egyházi” és „állami restauráció ideálját” veszélyeztetik [„mióta bevezették a / BAROKKOT” [42. Kiemelés – B. G.]]. Ráadásul, ha „nincs barokk eszkatológia”, az én igencsak gyakran messianisztikus-profetikus modalitással bíró beszéde, mely egyfajta végső ítélet perspektívájából hangzik fel [„Mert érzem, hogy a vég közel.” [68.]; „Három király, 18 államfő, 6 kormányfő és több NEMZETKÖZI méltóság színe előtt 23:59-kor megszüntettem Magyarországot. *Sic mundus creatus est.*” [~A világot így teremttették. – 86.]], a barokk világ Benjamin által kiemelt immanenciaigényét töri meg – a *Jelenések* könyvének a kötet utolsó szakaszaiban egyre inkább eluralkodó megidéző átírása, amely az ént isteni pozícióba helyezi, éppen ezt a vonatkozást hangsúlyozza ki [különösen 77–79.]. Az olvasás, a hatalom megnyilvánulása, innen nézve, ha úgy tetszik, barokkosítja azt is, ami nem barokk [immanenssé teszi a transzcendenst], méghozzá szükségszerűen tesz

így, hiszen a kötetben érzékelhetővé váló nyelvi világ csakis barokk világgént kezelhető immanens, értelemfeltételező egységként („Egyszerűen nem lehet elég mélyre vagy kívülre / kerülni.” [49.]; „Nem hiszek a külvilágban” [73.]). Ez azt is jelenti, hogy a barokk mindenekelett azért nevezhető „totális struktúrának” (Urbán, *i. m.*), mert az olvasás ellentmondást nem tűrő gépezetének termékeként jön létre („a BAROKKBAN / nincsen felelősség, csak egyenruha, / Zollik és osztatlan hatalom” [71.]). Az ALAPNYELV ezzel egyidejűleg ugyanakkor éppen ennek a struktúrának a permanens átrendeződését viszi színre, az önfelépítés és -felbomlasztás szakadatlan folyamatait exponálva.

A *Barokk...* értelmezhetősége a kötet e két, különböző típusú nyelvi működés módja, a beszéd stabilizálása és a jelentésszerű beszéd összeomlása közötti, feszültségektől terhes térbe íródik. A költészet ekként önmaga ellentendenciájává válik, irodalmon túli irodalomná, amely csak akkor lehet képes szólni politikáról, társadalomról, történelemről, személyességről és, természetesen, az irodalomról, ha ezt az aktust kiszolgáltatja azoknak az erőknél, amelyek bármikor felbomlaszthatják és újrakonfigurálhatják a kommunikáció alapszerkezetét („De ha hozzád beszélek, / az nem IRODALOM, ezért SZENTESÍTHETI kézfogásunk / az ALAPNYELVVEL kötött szerződést.” [45.]; „Ő sejtette egyedül a Zollik féltve őrzött titkát, miszerint idén ősszel egyszer és mindenkorra véget ér a magyar IRODALOM.” [48.]). Nemes Z. Márió új könyvében a mondás lehetséges formáinak kiaknázása [posztmodern], valamint az alanyiség pozíciójának – az előbbi ellenpontjaként jelentkező, és ekként valójában ugyanabba a paradigmába tagozódó – felértékelődése (ezt illeti a recepció az „új komolyság” gyűjtőnévvel) helyett a mondhatóság strukturális rendje és e rend permanens [ön]kisiklata, [ön]felbomlasztása kerül a középpontba („A FORRADALOM / megsejti önmagát, de ez csupán a *perpetuum mobile* / BAROKK formája” [78.]). A *Barokk Femina* képtelen képei, nyelvi komplexitása, intellektuális izgalma és sodró üteme miatt jó eséllyel indul azért, hogy megjelenése a 2010-es évek egyik legfontosabb irodalomtörténeti eseményévé váljon. [Jelenkor]

BALOGH GERGŐ

Költészet és közösség

MARKÓ BÉLA: A KÖLTÉSZET RENDELTETÉSSZERŰ HASZNÁLATÁRÓL. ESSZÉK

Markó Bélát, a költőt és sikeres politikust sokan ismerik, számosan olvassák. Az esszéíró, magyar irodalommal foglalkozó Markónak mindeddig kisebb közönsége volt, de most, amikor a csíkszeredai Bookart kiadta válogatott esszéit, el kell terjednie annak a korábban csak néhány jószemű kritikus által hangoztatott véleménynek, hogy Markó Bélát nem csak kiváló formaérzékű költőként, de magvas, gondolatébresztő esszé írójaként is számon kell tartanunk. Sajnos az esszékötet címe sokakat elriaszt majd attól, hogy kézbe vegyék a könyvet. A *Költészet rendeltetésszerű használatáról*, amely a kötet egyik esszéjének is a címe, jóllehet Markó ironikusan használja, rossz asszociációkat kelt. Ki lehet gúnyolni a bürokratikus bikkfanyelvet, de ezt a szerző ne főcímben tegye, amikor akár olyan címet lehetett volna adni a könyvnek, mint például

az egyik fejezet alcíme: „A csend grammatikája”. Minden könyv rendeltetése az lenne, hogy eljusson az olvasóhoz, s ebben az esetben a cím – akadály. Ha tehát Markó Béla valamikor újra kiadná esszéit, megfontolandó lenne egy szerencsésebb címválasztás.

Ugyanakkor a kötet közel harminc esszéjének szinte mindegyike izgalmas olvasmány még a magyar irodalom történetében jártas olvasónak is, még akkor is, ha nem mindig ért egyet Markó megállapításaival. Esszéíró technikája ugyanis fölültébb célszerű, ezért hatásos – egy-egy költő vagy vers fő jellemző vonásaira koncentrál, rájuk irányítja a figyelmet, s ez a módszer az esetek többségében valóban újabb felismerésekkel gazdagít. Markó nyelve mentes a szakkifejezések elterjedt, gyakran bosszantó használatától, ezért könnyen, jól olvasható. Az esszék skálája igen széles: Balassi Bálinttól a mai kortárs költőig, lényegében napjainkig tart, bár a kortársak szinte mind erdélyiek. Viszont Markó azokról a költőkről, akiket szemügyre vesz, általában tud újat, érdekeset mondani.

Nem tudom, mennyire lenne Balassi Bálint *Egy katonaéneke* „reklámvers”, ám kétségtelenül lehetséges ennek a versnek egy ilyesféle olvasata. Persze Markó úgy véli, ez a vers nem a valóságról, hanem annak egy jócskán megszépített változatáról szól. Ami a kezdetet illeti: „Vitézek, mi lehet ez széles föld felett / szebb dolog az végeknél?” Ez a felütés szerintem a természetben és a nem-idegen-zsoldosként szolgáló katonaéletben fellelhető *szabadságot* dicséri. Ennek a szabadságnak az öröme fűti az első versszakokat, de már a vers második felében Balassi korántsem „reklámozza” a végbelieket, hanem a [törökkel vívott] harc kockázatairól is beszél: „Viadalhelyeken véresen, sebesen / halva sokan fekszenek, / Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója / vitézül holt testeknek.” Ennél a tizenhatodik század embere alig tudott rosszabbat elképzelni: még végtisztesség sem jutott ezeknek a szegény katonáknak? Ami pedig Balassi szerelmi, vagy mondjuk inkább, erotikus költészetét illeti, én az udvarló, szép Júlia-verset nem annyira a levelezésbe rejtett megjegyzésekkel, inkább Balassi bécsi kalandjával szembesíteném, a „Zsuzsánna, szép leány” nevű prostituálttal vagy a lengyel citeráslánnyal – micsoda végletek ugyanazon a költészetben belül!

Tanulságos, amit Markó Csokonai Vitéz Mihályról ír: hogyan írja át a költő egyes verseit a politikai helyzet változása miatt. Egyet lehet érteni véleményével a *Marosvásárhelyi gondolatokról*, azzal, hogy „A költemény központi témája [...] a művelt Nyugat és a barbár Kelet ütközése”, ahol a szerző magát a „világ polgáraként” határozza meg. Egyébként ha Csokonai nem is volt tagja egy szabadkőműves páholynak [Mozart és a Martinovics-összeesküvés legtöbb tagja az volt], figyelemre méltó, amit ebben az esszében Markó nem mond, de tény, hogy a debreceni kollégium volt növendéke Schikanedert fordít, a *Varázsfuvola* versbetétjeit Papagénótól a [szabadkőműves] Nagymester Sarastróig. Ez az öt nyelven értő költő minden magyar hazafisága mellett nyugatibb, kozmopolitább volt a programszerűen Nyugat-utánzó Kazinczynál!

Kicsit hosszabb és filológiai érdekesebb a *Reformszonett* című esszé, amelyik egyrészt hangsúlyozza Kazinczy Ferenc szerepét a magyar irodalom „csinosisában”, másrészt rámutat arra, milyen nehéz volt ezt a versformát igazán meghonosítani Hunniában. A tizenkilencedik századi magyar költőket, mondja Markó, nem érdekelte igazán a szonett, ami szerinte „az irányított szenvedély verse”, Ady se nagyon használta, csak Babits, Tóth Árpád meg Juhász Gyula kísérleteztek vele. Kicsit Petri György is, de erről Markó nem beszél. [Viszont azt is tudjuk, az elmúlt két-három évtizedben maga Markó Béla szeretett nagyon bele a szonettbe].

Markó mindenről tud olyat mondani, amit lehet, hogy tudtunk, de elfelejtettünk. Egy 2017-es, tehát „évfordulós” tanulmányában felrója Arany Jánosnak, hogy – amint az a Reviczkyvel folytatott vitájából kiderül – a már életében koszorús költő „nem vállalta az újabb nemzedék mentorának szerepét”. Hogy ez miért volt így, arról Markónak csak sejtései vannak – az akkor 60 éves Arany, akit Gyulayék már a nemzet egyetlen nagy élő költőjeként ünnepelnek, már túl fáradt ehhez a feladathoz. Különben éppen ebben az évben írja a nagyvárosi élettel szemben legellenségesebb balladáját, a *Híd-avatást*, ahol az új köhíd átadásáról az öngyilkosok apokaliptikus tánca jut eszébe. Más szóval Arany még halála évében, 1882-ben is Pest-Budán élt, nem Budapesten. Mint az kiderül egy későbbi esszéből, Markó mindezek ellenére igen nagyra tartja azt az Aranyt, akinek költői skálája *Az elveszett alkotmánytól a Toldin át az Őszikéig* terjed. Lenyűgözi Arany János sokoldalúsága, költői palettájának tematikus és nyelvi sokszínűsége.

Ady Endréről két tanulmány is van a kötetben, az első egy szimbolikus vers elemzése – ebben Markó erőteljesen cáfolja az „őstehetség-Ady” képét, majd azt állítja, amikor Ady írt, úgy, „olyan pontosan működött az arányérzéke, mint egy svájci óra”. Lehet, hogy ezzel kicsit elveti a súlykot, mert bár Ady az *Új versekkel* kezdődően valóban kialakította a saját, rendkívül egyedi stílusát, nem egyszer modorossá válik ezen a stíluson belül. Ugyanakkor két motívumot érdemes kiemelni ebből a remek verselemzésből: Ady számos „utazási” versét és az alighanem tudat alatti összefüggést a *Kocsi-út az éjszakában* Petőfi *A négyökrös szekér* című versével. Markó egyébként ma megint aktuálisnak véli Adynak „történelemben ágyazott” verseit, és ebben teljesen igaza van; kár, hogy nem olvashatunk tőle elemzést az első világháborúba való belépés önfeledt mámorát rémülten szemlélő Adyról és arról a nagyon-nagy versről, amelyet a háború végén írt, s amelyben a győzteseket üdvözlí ezekkel a kemény, pontos, őszinte szavakkal: „Baljóslatú, bús nép a magyar, / Forradalomban élt s ránk hozták / Gyógyítónak a Háborút, a Rémet, / Sírjukban is megátkozott gazok”. Ezt a verset külön ajánlanám minden gróf Tisza Istvánnal és az első világháborús magyar célokkal foglalkozó magyar történelemtanár figyelmébe.

Egy Kosztolányi-verselemzés és egy Babits-pályakép meggyőző arról, hogy Markó Béla módszere mindig a legfontosabb problémákra irányul. Sikerül kibontania a babitsi „létköltészet” sajátos dialektikáját, bár mellőzi az „elefántcsonttorony” távolságtartó költőjének időnkénti szenvedélyes elköteleződését olyan ügyek mellett, mint a béke az első világháborúban vagy az Európa dehumanizálására törekedő, Wotan-imádó náccikkal szembeni állásfoglalás. Igaz, Markónak ez az esszéje még 1983-ban íródott, amikor Babits Mihály éppen csak elkötelezett versei miatt volt „tankönyvképes” Magyarországon.

József Attiláról szólva Markó kiemeli a költő szinte rögeszmés, hihetetlen „szeretet-vágyát”, egyúttal rámutat annak ma időszerűtlen „vallomásos kitarulkozásaira”. Úgy gondolom, ezt a vonalat bizonyos értelemben Petri György folytatta, aki alulstilizált, önironikus és gyakran trágár szövegeivel eljutott a szubjektivitás végső határáig. Markó József Attilát inkább Szilágyi Domokossal rokonítja [az erdélyi költő szabadságszomja miatt], ami pedig a szocialista költő szerepvállalását illeti, érdemes átlapozni a kötet második felére, ahol a *Közélet, költészet* című hosszú és okosan érvelő tanulmányban többekről szó esik, így Dsida Jenőnek egyetlen politikai okokból kiemelt verséről, a *Psalmus Hungaricus*ról is.

Dsidát, mint sokan – köztük e cikk írója –, Markó Béla is nagyon szereti, de az 1936 utáni költőt, úgy gondolom, félreérti. Egyrészt megállapítja, hogy Dsida „lételeme a forma”, s hogy költészetének állandó jellemzője „a szépségimádat és a keresztényi teljesség-igény”, s azt is látja, hogy a *Nagycsütörtök* költője szüntelen próbál

egyensúlyozni az Európa-eszmény és a kisebbségi sors vállalása között, mégis úgy gondolja, hogy a *Psalmus Hungaricussal* Dsida válaszütra érkezett, és „elindult egy másik életmű felé”. Láng Gusztávval egyetértve én azt mondanám, hogy a *Psalmus* kétségeesett kitörési kísérlet a transzilvanizmusból, mivel a prófétaszerep nemcsak Dsida korábbi kozmopolitizmusával, de kereszténységkonceptiójával is szemben áll, visszatérés az Újtestamentum szeretet-tanításától egy merőben ótestamentumi, törzsi hitvalláshoz. Mivel Dsida ezt a versét egy koncert után, Dr. Koudela Géza *Babylon vizei mellett* című kompozíciójának hatására, bizonyos formakényszerben írta, feltehetnénk a kérdést, hol van, létezik-e egyáltalán a versben refrénként ismétlődő magyar „Jeruzsálem”? És mennyire lehet teljes irányváltásnak nevezni ezt a verset, amelyet a sokkal „dsidásabb” nosztalgias *Tükör előtt* és a *Csokonai sírjánál* követ – Dsida mindkettőben hitet tesz magyarsága mellett, de korántsem azon a szenvedélyes és mai olvasatban riasztóan ellenséges módon, mint a sokat idézett és Dsida addigi életművét megtagadni próbáló *Psalmus* néhány sora?

Két Weöres-elemzéssel zárul az esszékötet második, huszadik századi része. Weöres Sándort Markó Béla főleg nyelvi gazdagsága és formai bravúrai miatt kedveli, bár egy bekezdésben rámutat a *Valse triste* költőjének filozófiai elmélyültségére is. Weörest valóban nem lehet és nem szabad leminősíteni a *Rongyszőnyeg* vagy a *Bóbíta* játékos, mulatságos poétájává, jóllehet még gyerekversei is gyakran kétértelmű nyelvi játékok. Weöres Sándor számos költeménnyel gazdagította a magyar földön hiánycikknek számító gondolati költészetet. Szatirikus (politikai üzenetet is közvetítő) verseiről, groteszkjeiről már nem is beszélek, hiszen Weöres ódzkodott attól, hogy líráját akár a *Le Journal*, akár a *Scherzo* kontextusában elemezzük. Viszont hadd idézzem egyik kedves Weöres-versemet, az *Ars poeticát*: „Fogd el a lélek áráján fénylő forró ígéket, / táplálnak, melengtetnek valahány világévet / s a te múltó dalodba csak vendégségbe járnak”. Az érett Weöres a szuverén alkotó és a démonával szembeni költői alázat különös keveréke, hosszú távon, meglehet, egyik legmaradandóbb költője a huszadik század második felének.

Könyvének erdélyi fejezetét Markó Béla négy ismert és három kevésbé ismert nemzedéktárs költőnek szenteli. Székely János, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos mindenképpen külön esszét érdemel. Igaz, Kányádírói kettő is van, közülük az egyik a *Halottak napja Bécsben* című nagyvers elemzése, amelyről tudjuk, hogy megírása idején csak cenzúrázva jelenhetett meg [erről Markó nem beszél]. E sorok írója a fenti négy költő közül hármát személyesen ismerte, velük barátkozott, így azzal fogott hozzá az esszéek olvasásához, hogy Markó aligha tud neki rólok újat mondani. Tévedett, mert a 2012-ben írt Székely János-esszének köszönhetően rátalált egy „nagy magyarság-versre”, amely ugyan Székely személyes háború végi élményéből született, de sajnós, általánosítható: ez a vesztesek. Ami Kányádi Sándort illeti, Markó esszé-nekrológja személyes emlékeket elevenít fel, amikhez még én is hozzátehetnék párat [ettem Sándor híres szalonnás rántottájából!], de megerősíteném azt, amit Markó ugyan *expressis verbis* nem mond ki, de sejtet: Kányádiból a szocializmus romániai változatában való csalódás és a szenvedélyes anyanyelvi hűség együtt teremtett nagy költőt. Tanulságos ez az életút, mert míg Székely és Lászlóffy Aladár lényegileg, sokoldalúbban ugyanazt folytatja, amit elkezdett (bár Székely átvált a sokkal hatásosabb drámára), Kányádi a kötetről kötetre változó, lépésről lépésre erősödő költő prototípusa.

Három kis írás foglalkozik három nemzedéktárssal: Adonyi Nagy Máriaival, Sütő Istvánnal és Boér Gézával. Ezeket ismeretterjesztő szövegeknek is tekinthetjük, annak

fogják használni majd az irodalomtörténészek. Mindhárom költő pályája valahol elakadt, egyikük sem valósíthatta meg lehetőségeit. Ezért, gondolom, csak részben lehet a korabeli Románia kisebbségi elnyomását és sanyarú körülményeit okolni, végül is van olyan nemzedéktárs – a képzeletdús, sokoldalú Szávai Géza – aki Magyarországra költözése után jelentős prózáiróvá fejlődött.

A *költészet rendeltetésszerű használatáról* befejező része hat kisebb-nagyobb esszét tartalmaz, ezek közül valószínűleg a *Közélet, költészet* a legfontosabb. Ebben a 2017-ben tartott előadásban Markó Béla színt vall: „inkább Európa felé nézek ma, előre, nem vissza egy kilátástalan nemzeti romantikába”. Sajnálja, hogy a régi magyar költészet „színorgiájából” fekete-fehér film lett mára, vagyis hogy egy Csokonai vagy Arany hihetetlen nyitottsága helyett sok költő lecövekeli magát akár a „népi-nemzeti”, akár az „urbánus” költészet táborában. Kivételek persze akadnak, ilyen a Markó által kedvelt Kovács András Ferenc, akinek sokszínűségét mindkét oldalon méltányolják. De Markó szívéből beszél, amikor felteszi a kérdést: lemondhat-e a mai költő arról, hogy „miközben a maradandót célozza, hatni próbáljon arra is, ami nap mint nap múlik körülötte”. Más szóval sokkal közelebb áll hozzá az illyési modell, mint akár az erősen túlértékelt Wass Albert, akár a slam poetry. De abban is egyetértünk, hogy minden verset korának kontextusában lehet csak értelmesen elemezni, tehát a „szövegközpontúság” nem jelenhet elvontakoztatást attól, ahogy a verset a maga korában, vagy egy nemzedékkel később olvasták. Lehet, hogy az átlag versolvasó csak önmagában nézi a verset, belebódul annak zenéjébe vagy ritmusába, de a művelt olvasónak úgy kellene olvasnia, ahogy Markónak: egyszerre térben és időben. Ha nem ezt tesszük, a következő nemzedék sem Arany Jánost, sem Ady Endrét nem fogja érteni, és még Weöres Sándort is csak *Bóbita*-szinten lesz képes értelmezni. [Bookart]

GÖMÖRI GYÖRGY

• • • • •

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetésekor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.